T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

HASAN SABBAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE 1258'E KADAR SİYASİ AÇIDAN ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN HİLAL ERBAŞ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDOLVAHİD SOOFİZADEH

AKSARAY 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

HASAN SABBAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE 1258'E KADAR SİYASİ AÇIDAN ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN HİLAL ERBAŞ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDOLVAHİD SOOFİZADEH

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren .....(….) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Yasemin Hilal

Soyadı : ERBAŞ

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı: Hasan Sabbah'ın Ortaya Çıkışı ve 1258'e Kadar Siyasi Açıdan Etkileri

İngilizce Adı: Hasan Sabbah Emerge And Assassins Activite Until 1258.

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Yasemin Hilal ERBAŞ
İmza:

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Yasemin Hilal ERBAŞ tarafından hazırlanan "Hasan Sabbah'ın Ortaya Çıkışı ve 1258'e Kadar Siyasi Açıdan Etkileri" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üy.Abdolvahid SOOFİZADEH
Aksaray Üniversitesi –Genel Türk Tar. A. B. D. .....

Üye: Dr. Öğr. Üy. Selim Serkan ÜKTEN
Aksaray Üniversitesi - Genel Türk Tar. A. B. D. .....

Üye: Dr. Öğr. Üy. Oktay BERBER
Eskişehir Osmangazi Ün Genel Türk Tar. A. B. D .....

Tez Savunma Tarihi: 14/06/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 25/07/2019 tarih ve 2019/30-2 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrenci
Yasemin Hilal ERBAŞ
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HASAN SABBAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE 1258'E KADAR SİYASİ AÇIDAN ETKİLERİ

(Yüksek Lisans)

Yasemin Hilal ERBAŞ
AKSARAY, 2019

ÖZET

İslam dünyasında dört halife döneminden sonra yaşanan imamet sorunu ayrılıklara yol açmıştır. Bâtınilik de böyle bir ayrılığın sonucunda ortaya çıkmıştır. Bâtınilik ilk yıllarında gizli propagandalar halinde yürütülmüş ve zamanla geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bâtıniliğin ya da İsmâililerin en büyük savunucu Hasan Sabbah olmuştur. Alamut'un ele geçirilmesiyle Hasan Sabbah gücüne güç katmış ve kalesinden emirler verdiği fedaileri o dönemin korkulu rüyası olmuştur. Özellikle bu fedailerin işledikleri cinayetler ve düzenledikleri suikastlar o dönemin en büyük devlet adamlarının bile kâbusu olmuştur. Biz bu çalışmamızda İsmâililik kavramı, davet ve propaganda usulleri, Hasan Sabbah'ın tarih sahnesine çıkış süreci, Selçuklular ile mücadeleleri ve Hasan Sabbah'ın halefleri döneminden bahsedeceğiz.

Bilim Kodu: 112401

Anahtar Kelimeler: İsmâililik, Davet, Dai, Hasan Sabbah, Alamut Kalesi, Haşhaşiler, Hasan Sabbah'ın Fedaileri.

Sayfa Adedi : 99

Danışman : Dr. Öğrt. Üye. Abdolvahid SOOFİZADEH

AKSARAY UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

HASAN SABBAH EMERGE AND ASSANSSİNS ACTİVİTE UNTIL 1258

(M.A. Thesis)

Yasemin Hilal ERBAŞ

AKSARAY, 2019

ABSTRACT

Bâtınism emerged as a result of such a separation. In the early years of the battleship, it was carried out in secret propaganda and spread over time to wide geographies. Hasan Sabbah was the greatest advocate of battinism or ism. With the capture of Alamut, Hasan Sabbah added strength to his power and his bouncers, which he gave orders from his castle, became the fearful dream of that period. Especially the murders and assassinations committed by these bouncers were nightmares of even the greatest statesmen of that period. In this study, we will talk about the concept of İsmâilism, invitation and propaganda methods, the process of Hasan Sabbah on the stage of history, the struggles with the Seljuks and the period of the successors of Hasan Sabbah.

Science Code:112401

Key Words: İsmâilism, Dawa, Dai, Hasan Sabbah, the Castle of Alamut, Assassins, Hasan Sabbah's Bouncers.

Page Number:99

Supervisior: Abdolvahid SOOFİZADEH

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU ii

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI iii

JÜRİ ONAY SAYFASI iv

ÖZET v

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR ix

GİRİŞ 1

I.BÖLÜM 3

BÂTINİLİK VE İSMÂİLİLİK KAVRAMLARI 3

1.2. Bâtınilerde İmam ve Dailer 10

1.3. Bâtınilerde Davet Usulü 12

II. BÖLÜM 16

BÂTINİLİKTE AYRILMALAR 16

2.1. Karmatiler ve Karmati Hareketi 16

2.2. Fatımi İsmâilileri 20

2.2.2. Nizari İsmâilileri 29

III. BÖLÜM 31

HASAN SABBAH VE ALAMUT 31

3.1. Alamut Öncesi Hasan Sabbah 31

3.2. Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'ni Ele Geçirmesi ve Diğer İsmâili Kaleleri ... 33

3.3. Fedailer ve Suikastlar 39

3.4. Haşhaşi İsmiyle Anılmaları 46

3.5. Hasan Sabbah'ın Kişiliği ve Ölümü 47

IV. BÖLÜM 51

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BÂTINİ HAREKETİ 51

4.1. Sultan Melikşah Dönemi Bâtıniler İle Mücadeleler 51

4.2. Sultan Berkyaruk Dönemi Bâtıniler 53

4.3. Sultan Muhammed Tapar Dönemi Bâtıniler 54

4.4. Sultan Sancar Dönemi Bâtıniler 57

V. BÖLÜM 59

HASAN SABBAH'IN HALEFLERİ DÖNEMİ VE HÜLAGU HAN'IN ALAMUT KALESİ'Nİ ELE GEÇİRMESİ 59

5.1. Kiya Bozorg Ümid Dönemi 59
5.2. Muhammed b.Bozorg Ümid Dönemi 61
5.3. Hasan b. Muhammed Dönemi 62
5.4. Nureddin Muhammed Dönemi 63
5.5. Celaleddin Hasan Dönemi 64
5.6. Alâeddin Muhammed Dönemi 66
5.7. Rûkneddin Hur Şah Dönemi ve Hülagu'nun Alamut Kalesi'ni Ele Geçirmesi 67
SONUÇ 72
EKLER 78
KAYNAKÇA 83

KISALTMALAR

Age : Adı Geçen Eser

Agm : Adı Geçen Makale

Agt : Adı Geçen Tez

Bkz. : Bakınız

b. : bin,ibn

C : Cilt

Çev. : Çeviri

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

h. : Hicri

Hz : Hazreti

S. : Sayı

s. : Sayfa

GİRİŞ

Toplumları etkileyen din olgusu her zaman önemli olmuş ve tarihimiz boyunca üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Kurulan her devlet gerek teşkilat yapısı gerekse bulunduğu coğrafya ile ön plana çıksa da devletin dini inancı hep konuşulan konular arasında olmuştur. Bazen bu kavram birleştirici olmuş bazen de ayrıştırıcı olmuştur. İslam dünyasında dört halife döneminden sonra yaşanan imamet sorunu ayrılıklara yol açmıştır. Bâtınilik de böyle bir ayrılığın sonucunda ortaya çıkmıştır. Bâtınilik ilk yıllarında gizli propagandalar halinde yürütülmüş zamanla geniş coğrafyalara yayılınca bu gizlilikten eser kalmamış ve kendi devletlerini kurmuşlardır.

Bâtınilik propagandalarının açık bir şekilde yürütülmesi üzerine bu durum dönemin diğer devletlerini de gerek sosyal gerekse siyasi açıdan etkilemiştir. O dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Büyük Selçuklu Devleti de Bâtınilerin hedefi haline gelmiştir. Selçuklu devletinin Sultanları da Bâtınileri açık bir hedef yapmış ve zaman zaman onların üzerine seferler düzenlemiştir. Düzenledikleri seferler ya yarıda kalmış ya da kesin bir sonuç alacak seferler olmamıştır. Bâtınilerin Hasan Sabbah tarafından ele geçirilen Alamut Kalesi, Anadolu'da derin izler bırakan Moğol seferlerine kadar ayakta durmayı başarmıştır.

Bâtıniliğin ya da İsmâililerin en büyük savunucu Hasan Sabbah olmuştur. İslam dininde yaşanan ayrılma Bâtınilikte de yaşanmış ve Hasan Sabbah Nizari İsmâililerin kurucusu ve savunucusu olmuştur. Alamut'un ele geçirilmesiyle Hasan Sabbah gücüne güç katmış ve kalesinden emirler verdiği fedaileri o dönemin korkulu rüyası olmuştur. Özellikle bu fedailerin işledikleri cinayetler ve düzenledikleri suikastlar o dönemin en büyük devlet adamlarının bile kâbusu olmuştur. Hasan Sabbâh'ın sıkı yönetiminden oğulları da nasibini almış ve kurallarına uymayan iki oğlunu da öldürtmüştür. Hasan Sabbah ve fedaileri günümüzde de hep merak edilen ve kitaplar yazılan konular arasındadır. Bazen bu meraklar çeşitli efsanevi hikâyelerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümümüzde İsmâililik ve Bâtınilik kavramlarını, bu kavramların nasıl ortaya çıktığını, Bâtınilerde inanç, doktrin ve davet usulleri konularını ele aldık. İkinci bölümümüzde ise, Bâtınilerde yaşanan ayrılıklar ve bunun sonucunda ortaya çıkan Karmatiler, Fatimiler, Musta'li ve Nizari İsmâililerinin

gelişim sürecini ele aldık. Üçüncü bölümde, Hasan Sabbah'ın tarih sahnesine çıkışından, Alamut Kalesi'ni ele geçirmesinden ve yetiştirdiği fedailerin suikastlarından bahsettik. Bu suikastların kime neden yapıldığı ve karşılığında fedailerin efendilerinden nasıl bir ödül aldığına dair soruları cevaplandırmaya çalıştık. Ayrıca fedailerin nasıl yetiştirildiklerine dair bilgilerede yer verdik. Aynı zamanda onun dönemi ile ilgili merak edilen cennet bahçeleri, suikast silahı olan hançer, Alamut Kalesi'ndeki yaşamı, Ömer Hayyam ve Nizamülmülk ile aralarındaki ilişki ve neden Haşhaşiler olarak anıldıklarına dair bilgilere yer verdik. Dördüncü bölümümüzde ise Bâtınilerin faaliyetlerinden ve Büyük Selçuklu Devleti ile mücadelelerinden, ele geçirilen kalelerden, bu dönemde meydana gelen suikastlardan bahsettik. Son bölümümüzde ise, Hasan Sabbah'ın haleflerinden, onun ölümünden sonra meydana gelen olaylardan, Kıyamet ilanından, Alamut'a yapılan saldırılardan ve Moğol saldırılarının ortaya çıkmasıyla Alamut Kalesi'nin Hülagu tarafından ele geçirilmesine kadar olan süreci ele aldık. Ayrıca bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için çalışmamızın sonuna bir takım listeler konulmuştur. Bu listeler Bâtınilerin geçirdikleri tarihi süreç içinde suikast düzenledikleri ve öldürdükleri kişilerin listesidir. Bu listeler birçok kaynaktan derlenerek düzenlenmiştir. Genel anlamda çalışmamız Nizari İsmâilileri ve Hasan Sabbah üzerine yapılan araştırmaları içermektedir.

I.BÖLÜM

BÂTINİLİK VE İSMÂİLİLİK KAVRAMLARI

Hz. Osman'ın halifeliğinin sonlarına doğru İslam dünyasında birçok fırkalar ve mezhepler ortaya çıkmış, bunların bir kısmı İslam'ın insanlara tanıttığı, teşvik ettiği fikir ve söz hürriyetinden doğmuş, ilmi bir mezhep olarak devam etmişti. Bir kısmı da siyasi âmiller ve şahsi emellerle ortaya çıkmış, ayrılıklara yol açmış fırkalardır.[1] Tarih boyunca İslam dini içerisinde en çok çatışmalar Sünni ve Şiî mezhepleri arasında olmuştur. "Şia" kelimesi Arapçada, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, teşyi etmek, taraftar olmak anlamında olan "teşyi", "müşayaa"dan gelince "teşayu"da ayrılmak, fırkalaşmak, manasında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de "şia" kelimesi fırka, taraftar, parti anlamında kullanılmış ve tenkit edilmiştir. "Şia" kelimesi kutsal bir anlam taşımamaktadır. Daha doğrusu şia kelimesi göreceli manası olan bir kelimedir. Taraftar olan, başkasına uyan anlamını taşır. Buna göre, kime nispet edilirse ondan haklılık veya batıllık, yani doğruluktan yana veya şerden yana anlamını verir.[2]

Şia adı, Ali b. Abi Talib (r.a) ve oğullarına tabi olanlara verilmiştir. Bu kişiler imamet meselesini dinin birincil temel unsuru olarak görürler ve Peygamberin günahlardan arınmış, masum olan bir imam tayin etmesinin gerekliliğine inanırlar. Bu yüzden Hz. Muhammed'in, Ali b. Abi Talib'i (r.a) imam tayin ettiğine inanırlar. Onlara göre imamet ancak Hz. Ali'nin çocuklarına geçer. Temel inançları bu doğrultuda olan Şia fırkasının

[1] Muhammed Hammadî b.Mâlik b.Ebulfedail, **Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç Yüzü**, Çev: İsmail Hatib Erzen, Ar Yayınları, Ankara 1948, s.3-13.
[2] Hüseyin Atay, **Ehl-i Sünnet ve Şîa**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.17. Ayrıca Bkz: Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şiî Fikirler ve İlk Şiî Hareketler", **İslam Mezhepleri Tarihi**, (Editörler: Hasan Onat, Sönmez Kutlu) Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.159-161.

mensupları, zamanla kendi içlerinde ayrılıklar yaşamışlar ve kollara ayrılmışlardır. Bu ayrılıktan ortaya çıkan Bâtıniyye yani İsmâiliyye fırkası da Şia'nın bir koludur.[3]

Bâtıni nesil, kuşak, iç, karın boşluğu ve görünmeyen şey anlamlarını taşır. Başka bir kaynakta ise "gizli olmak; bir şeyin iç yüzünü bilmek" anlamında batn veya butûn kökünden türeyen bâtın kelimesine nisbet ekinin eklenmesiyle oluşan bir terim olarak karşımıza çıkar. Bu bilgilere göre Bâtıniyye kelimesi, gizli olanı ve bir şeyin iç yüzünü bilenler anlamını ifade eder. Yapılan araştırmalara göre bu terim ilk olarak Makdisî'nin el-Bed' ve't-târîh'inde kullanılmıştır. Bu bilgiyi de dikkate alarak Bâtıniyye teriminin hicrî IV. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ayrıca Bâtınîye terimini İslam düşünce tarihinde, son derece gizli bir şekilde teşkilatlanmış örgütler vasıtasıyla merkezi idareye karşı girişilmiş isyan faaliyetlerinin başını çeken çeşitli siyasi gruplar içinde kullanılan ortak bir lakap olarak da kullanıldığını görürüz.[4] Esasen bu fırkaya Bâtıniyye denilmesinin sebebi, Kur'an'ın ve hadislerin zâhiri manasından başka bâtıni manalarının da olduğunu iddia etmeleridir. Bâtınilere göre zâhir'in bâtın'a nispeti, bir meyvenin kabuğunun özüne nispeti gibidir.[5]

Bâtıniler Irak, Bahreyn, Şam, Mısır, Hindistan, Horasan, İran, Türkistan ve diğer İslam bölgelerinde değişik isimler altında karşımıza çıkar. Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imametin oğlu İsmail'e geçtiğini savunanlar İsmâiliyye, âlem ve imâmet anlayışlarında yedili bir sistemi benimsediklerinden dolayı Seb'iyye, hakikatin ancak gizli bir imamın talimiyle öğrenilebileceğini öne sürenler Ta'lîmiyye, dinin haram kıldığı hususları helal saydıkları için İbâhiyye, mal ve kadında ortaklığı caiz gören Mazdek ile Bâbek'e uyduklarından Mazdekiyye ve Bâbekiyye, İslam akaidine aykırı ulûhiyyet telakkilerini benimsedikleri için Zenâdıka, âlemin yaratılışını ve ahiret hayatını inkâr ettiklerinden Melâhide isimleriyle de anılırlar. Aynı zamanda bağlı oldukları liderlerden dolayı da Karâmita (Hamdân Karmat'a bağlı olanlar), Nâsıriyye (Nâsır-ı Hüsrev'e bağlı olanlar), Nusayriyye (İbn Nusayr'a bağlı olanlar), Dürziyye (Anuş Tegin ed-Derezî'ye bağlı olanlar) ve Sabbâhiyye (Hasan Sabbah'a bağlı olanlar) gibi lakaplar da alırlar. Ayrıca Bâbek zamanında kırmızı elbise giydiklerinden Muhammire, Rey şehrinin Hürrem bölgesinde bulunduklarından dolayı da Hürremiyye gibi çeşitli isimlerle adlandırılmışlardır.[6] Bunlara Abu Müslimiye,

[3] İbrahim Agâh Çubukçu, **Gazzalî ve Bâtınilik**, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1964, s.29.
[4] Avni İlhan, "Bâtınîye", **DİA**, C.V, İstanbul 1992, s.190-191.
[5] Çubukçu, **age**, s.30.
[6] İlhan, **agm**, s.191. Ayrıca Bkz: Muzaffer Tan, "İsmaililik", **İslam Mezhepleri Tarihi**, (Editörler: Hasan Onat, Sönmez Kutlu) Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.243-244.

Mukannaiye, Nuseyriye ve Dürzîlik isimlerini de ilave edebiliriz. Bu isimleri taşıyan muhtelif guruplar gerçekte aynı davayı savunurlar fakat bazı bakımlardan birbirlerinden ayrılırlar.[7] Bâtıni sayabileceğimiz bu gurupların özelliklerinden kısaca bahsedelim:

Abu Müslimiye: Bu gurup ismini tabi oldukları Abu Müslim Abdurrahman b. Müslim al-Horasanîye'den almıştır. Bunlara Hurremdiniye de denir. Bu grup hilafetin Emevilerden Abbasilere geçmesinde büyük rol oynamıştır. Horasan civarında faaliyet göstermişlerdir. Bu fırkaya mensup olanlar Ebu Müslim'in imam olduğuna ve onun hiç ölmediğine inanırlar. Bunlar bütün dini buyrukları terk etmişler ve her şeyi mubah saymışlardır. Ayrıca Tenasüh, (ruh göçü) ruhların vücuttan vücuda geçtiğine inanırlardı. Bunlar iman, imamı tanımaktan ibarettir derler ve Allah'ın ruhunun Abu Müslim'e geçtiğine inanırlardı.[8]

Hurremiye: Bu fırkaya mensup olanlar hoşlarına giden her şeyi doğru kabul ederek, şehvet ve arzularına bağlı olurlardı. Şeriata boyun eğmezler ve her türlü günah işlemekten kaçınmazlardı. Bu fırka İslamiyet'ten önce ve sonrası devirlerinde iki isimle karşımıza çıkar. Mezdekiye, İslamiyet'ten önce mevcut olan bu kol haram şeyleri mubah sayar, kadında ve malda insanların ortak olduğunu kabul ederdi. İslamiyet'in doğuşundan sonra ortaya çıkan Hurremîler ise, mezhep bakımından Mezdekîlere benzedikleri için onlar gibi Huremiye diye adlandırılmıştır. Bunlara aynı zamanda Hurremdiniye[9] de denilmiştir. Bunlar da kendi içinde Babekiye ve Maziyariye olmak üzere iki fırkaya ayrılır. Bu iki fırka da isimlerini kurucularından alır ve temel konularda Hurremilere bağlı kalmışlardır.[10]

Mukannaiye: Bu fırka ismini kurucusu Mukanna'dan alır. Maveraünnehir taraflarında faaliyet göstermişlerdir. Bir kassar olan Mukanna, Rizamiye fırkasının görüşlerini benimsemiştir. Hendese, sihir ve nayrancat ilimlerine ilgisi olan Mukanna, kendisinin Allah olduğunu iddia ederdi. Namaz ve oruç gibi dini farizaları lüzum görmeyip bütün haram şeyleri helal sayarlardı. Bunlara göre, zina etmek, domuz eti yemek helaldi.[11]

Dürzîlik: Bu mezhep Fatımiler zamanında kurulmuştur. Bu mezhebi ilk defa 1017 (408 h.) yılında ortaya çıkaran Halife Hâkim Biemrillah'ın veziri Hamza b. Ali b. Ahmed'dir[12]. Bu mezhep Suriye ve Lübnan civarında taraftar bulmuştur. Dürzîlerin en mühim dailerinden

[7] Çubukçu, **age**, s.30.
[8] **Age**, s.30-31.
[9] Aliev Saleh Muhammedoğlu, "Hürremiye", **DİA**, C.XVIII, İstanbul 1998, s.500.
[10] Çubukçu, **age**, s.31-32.
[11] **Age**, s.33.
[12] Mustafa Öz, "Dürzîlik", **DİA**, C.X., İstanbul 1994, s.39-40.

biri Anuştekin Dürzî'dir. Bu yüzden bu mezhebe onun ismi verilmiştir. Bazı bakımlardan Bâtıni olan İsmâililere ve Nuseyrîlere muhalefet etmelerine rağmen Dürzîlerin Bâtınilikle alakaları çoktur. Dürzîlerde Bâtıniler gibi inançlarını son derce gizli tutmuşlar. Fakat Bâtınilerin aksine zina etmek ve yalan söylemek gibi gayrı ahlaki hususları hoş karşılamazlardı.[13]

Bâtıniyye'nin menşei konusunda ileri sürülen farklı görüşleri üç maddede toplamak mümkündür. İlk görüş, Bâtıni yazarlara göre Bâtıni davet Ca'fer es-Sâdık zamanında ve bizzat onun tarafından başlatılmış ve ondan sonra da onun belirlediği esaslar çerçevesinde oğlu İsmail tarafından devam ettirilmiştir. Bir diğer görüşe göre ehl-i sünnet ve Mu'tezile âlimlerine göre Bâtıniyye'nin menşei Mecûsilik, Sâbiîlik, Yahudilik gibi eski din ve kültürlere dayanır. Bâtıniyye bunların karışımından oluşmuş, İslam dışı bir inanç karışımı ve hatta yeni bir dindir. Çağdaş bazı araştırmacılara göre ise Bâtıniyye'nin menşei Yeni Eflâtunculuk, Yeni Pisagorculuk gibi gnostik felsefî akımlardır. Mezhepler tarihi araştırmacıları Bâtıniyye'nin bir mezhep olarak ortaya çıkışını IX. yüzyılın ikinci yarısından başlatırlar ama aslında bu hareketin doğuşunu hazırlayan siyasi ve fikrî sebepler VIII. yüzyılın başlarına kadar uzanır. Kısaca bu hareket, Abbâsi halifelerinden Me'mûn devrinde başlayıp Mu'tasım-Billâh zamanında yayıldığı ve Selçuklular dönemine kadar sürdüğü kabul edilir.[14]

Kaynakların bir kısmında İsmâiliyye ile Bâtıniyye aynı mezhep olarak kabul edilir ve İsmâiliyye'nin başlangıcı aynı zamanda Bâtıniyye'nin başlangıcı da olarak gösterilir. Esasen IX. yüzyılın ilk yarısında ihtilalci bir karakterle aniden ortaya çıkan İsmâiliyye'nin, başlangıç tarihinden itibaren bir asrı aşkın devresi hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Bu bilinmeyen devreye hâlis İsmâiliyye dönemi diyoruz. Ebü'l-Hattâb'ın ölümünden sonra Bâtıni te'villere dayanılarak üretilen aşırı görüşler Hattâbiyye'ye mensup olanlar tarafından İsmâiliyye'ye taşınmış ve İsmâiliyye Bâtıniyye'den ayırt edilemeyen bir mezhep halini almıştır. Bu yüzden Bâtıniyye'nin İsmâiliyye ile aynîleşmesinin bir sonucu olarak bu hareketin tarihini belirlemek de zorlaşmıştır.[15]

Genel olarak Bâtınilik ve İsmâililik aynı anlamda kullanılmıştır. Asıl olarak İsmâililere Bâtıni, Bâtıniyye veya Bâtıniler de denmiştir. Ancak bazı araştırmacılara göre ise Bâtınilik

[13] Çubukçu, **age**, s.35-36. Ayrıca Bkz: Ahmet Bağlıoğlu, "Dürzilik", **İslam Mezhepleri Tarihi**, (Editörler: Hasan Onat, Sönmez Kutlu) Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.269-297.
[14] İlhan, **Agm**, s.191.
[15] **Agm,** s.192.

ile İsmâililiğin aynı anlamda değil de bir Şiî kolu olan İsmâili mezhebinin zamanla aşırıya kaçmış ve İsmâili mezhebinin doktrinlerini saptırılmış bir şekilde kabul eden ve özellikle Hasan Sabbah yönetiminde gelişen koluna verilen öznel bir isim olarak kabul etmişlerdir. Günümüz araştırmacıları Bâtınilik ve İsmâililik tabirlerini eş anlamlı bütünü kapsayacak şekilde kullanmışlardır.[16]

İsmâililiğin Bâtınilik olarak adlandırılmasının nedenleri arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tev'il metodunu aşırı şekilde kullanıp, Bâtıni manayı ortaya koyma gayretlerinden dolayı İsmâiliyye, uzun süre Bâtıniyye ismiyle anılmıştır. Esasen Bâtınilik, İsmâiliğin karakteristik özelliğidir ve kurulu düzene karşı siyasal ve ahlaki açıdan eleştirel bir yaklaşım içindedir. İsmâililerin mezhepleri yüzünden eziyet ve işkence görmüş olmaları halkın içine gizli olarak yayılmalarına neden olmuştur. Bu yüzden kendi aralarında içe dönük bir süreç geçirmişlerdir ve bu durum bu isimle anılmalarında etkili olmuştur. Kur'an ve hadislerin zâhiri manalarından başka bâtıni anlamlarının olduğunu iddia eden fırkalara da Bâtıniyye denilmesi ve bu durumun İsmâililikte de mevcut olması İsmâililiğin Bâtınilikle anılmasının diğer bir sebebidir. İsmâililerin Bâtıni adıyla anılmalarının diğer bir nedeni ise onların, şeriatın bir zâhiri ve bir de bâtıni yönünün olduğunu savunmalarıdır. Böylece Bâtınilik, her zâhirin bir bâtıni olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak tev'il ile anlaşılabileceğini savunan fırkalara XII. yüzyıldan itibaren topluca ve genel olarak verilen bir isim olmuştur.[17]

1.1. Bâtınilerde İnanç, İbadet, Doktrin, Propaganda

Bâtınilerin başlıca özellikleri, bilgileri talim yoluyla bir imamdan öğrenmektir. Bunlara göre Allah, imama şeriatın sırlarını öğretmiştir. Ancak bu imam, hak yolu gösterir ve müşkülleri çözer. Akıl yoluyla şeriatın sırrı anlaşılmaz ve zorluklar çözülmez. Şeriatın zahiri, hakiki anlamı ifade etmediği için onu tevil etmek gerekir.[18] Bâtıniler her şeyin zahiri ve bâtıni manalarının olduğunu savunurlar. Onlar bütün farzların ve sünnetlerin gerçek anlamları dışında birer işaretten ibaret olduğuna inanırlar. Hakiki manaları ise ancak bâtında gizlidir. Zahirle amel etmek insanın felaketine, bâtınla amel etmek ise insanların kurtuluşuna neden olur. Bâtıniler bu görüşlerine göre ayetleri, hadisleri ve dinle

[16] Ayşe Atıcı Arayancan, **Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.7.
[17] Arayancan, **age,** s.10-11.
[18] Çubukçu, **age**, s.29.

ilgili her şeyi tevil ederler. Böylelikle amaçları İslam şeriatını yıkmaktır. Bâtınilerin inançları ve âlemin yaratılışı hakkındaki görüşleri de İslam'a uygun değildir.[19] Bâtınilere göre bâtın olmadan zahir, zahir olmadan da bâtın tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Onlara göre zahir ceset, bâtın ise ruh gibidir. İnsanın varlığı nasıl ikisinin bir arada olmasına bağlıysa, dinin temel amaç gereksinimlerinin gerçekleşebilmesi içinde zahir ve bâtının birlikte olması gerekir.[20]

Felsefecilerin etkisinde kalan eski Bâtıniler Allah hakkında; o mevcut değildir; namevcut da değildir. Ne âlimdir, ne de cahildir. Aciz veya kadir olduğu da söylenemez. Çünkü Allah için herhangi bir sıfatın ispat edilmesi onunla mevcudat arasında ortaklık gerektirir. Bu da bir nevî teşbih olur. Sıfatların ondan nefyedilmesi onun ma'dumatla ortaklığını gerektirir. Bu da bir nevi Allah'ı inkâra girer. Bu nedenle Allah'ın sıfatları inkâr ve ispat edilemez. Allah bu sıfatların vahibi ve zıtların hâkimidir. O âlimlere ilim verdiği için âlim, kadirlere kudret verdiği için de kadirdir görüşündedirler. Bunlar Allah'ın kadim sıfatı hakkında da aynı görüşleri öne sürerek; Allah'ın kadim muhdes olmadığını, kadim olanın onun emri ve kelimesi, muhdes olan ise onun halkı ve yaratması görüşüdür. Bâtıniler Allah hakkındaki görüşlerinde Sabia'nın, felsefecilerin ve Mecusîlerin etkisinde kalmışlardır. [21]

Bâtınilerin evren hakkındaki görüşleri ise; Allah emriyle tam olan akl-ı evveli yarattı. Sonra akl-ı evvelin aracılığı ile noksan olan nefs-i saniyi yarattı. Nefs, aklın kemaline istek duyduğu için noksandan kemale doğru bir harekete, hareket de kendine ait bir alete muhtaç oldu. Bunun üzerine semavî felekler oluştu. Felekler nefsin tedbiriyle devrî harekete başladı. Bunların neticesinde madenler, nebatlar, hayvan ve insan gibi mürekkep cisimler oluştu. Nefs-i cüzîler bedenlerle münasebete başladı. İnsan cinsi, kutsal nurları alma kabiliyetiyle diğer mevcudat arasında temayüz ettiler. Yüce âleme karşılık insan da bir âlem oldu. Yüce âlemde akıl ve nefs-i küllî vardır. Aşağı olan insan âleminde ise bir şahsın her şeyi olan aklı vardır. Bu akılın hükmü, kâmil bir şahsın hükmü gibidir. Bu şâhısa Natık veya Nebî denir. İnsan âleminde bir de her şey olan müşahhas nefs vardır. Buna da Esas veya Vasî denir. Bazen Bâtıniler yaratıcı gücüne inandıkları akl-ı evvele Sabık ve Nefs-i Saniye Tali ismini de verirler. Bâtıniler dünyanın kıdemine inanırlar. Dünyanın muhdes

[19] Çubukçu, **age,** s.41.
[20] Muzaffer Tan, "İsmaili Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.XVIII, S.47, 2015, s.89.
[21] Çubukçu, **age**, s.41-42. Ayrıca Bkz: Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, **El-Milel Ve'n-Nihal, Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi**, Çev: Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Bilnet Yayınları, İstanbul 2015, s.256.

olduğunu söyleseler de onlara göre âlemin muhdes olması, yok iken var olmuş anlamında değil, kendiliğinden vücut bulmamış anlamındadır.[22]

Bâtıniler, meleklerin cisme sahip olmadıklarını, basit ve gizli ruhlardan ibaret olduklarını iddia ederler. Hatta bazen meleklerin daileri ve şeytanlarında Bâtıniliğe aykırı kimselerden meydana geldiğini ileri sürerler. Ayrıca bunlar nebileri de inkâr ederler. Onlara göre nebilerin asıl amacı reis olmaktır. Bu amaçlarına ulaşmak için de halkı idare etmek konusunda bir takım kanunlar ve yöntemler uydurmuşlardır. Bâtıniler sadece bunları inkâr etmekle yetinmeyip, Hz. Muhammed'e Cebrail'in vahiy getirişini de inkâr etmişlerdir. Onlara göre Cebrail, görünmeyen bir latif ruhtan veya feyezan eden akıldan ibarettir. Bâtınilerce Kur'an, akıldan coşan bilgileri Hz. Muhammed'in yorumlamasından ibarettir. Bu yüzden onlara göre Kur'an'a Allah kelamı denmesi tamamen mecazi bir anlam ifade etmektedir.[23]

Bâtınilerde kıyamet ve ahiret inancı da yoktur. Onlar kâinatın düzeninin ilelebet devam edeceğine inanmışlardır. Onlara göre kıyamet, imamın çıkacağının işaretidir. Ayrıca onlara göre cennet ve cehennemin, haşr ve neşrin aslı yoktur. Bâtınilere göre öldükten sonra insanların yeniden dirilmesi çok gülünç bir durumdur. Çürüyüp, parçalanmış kemiklerin tekrar bir araya gelmesi imkânsız bir olaydır. Yine onlara göre cennet dünya saadetidir, cehennem azabı ise şeriata uyanların namaz, oruç, hac ve cihat gibi yüklerle meşgul olmalarıdır.[24]

Bâtıniler şeriata ait birçok terim ve kaidelere muhtelif şekillerle kendi inançları doğrultusunda anlamlar yüklemişlerdir. Kelime-i tevhit, Bâtınilere göre dört kısımdan oluşur. Bu kısımlardan her biri bir mananın sembolüdür; 'lâ' daiye, 'ilah' hüccete, 'illa' imama ve 'Allah' kelimesi de esasa karşılıktır. Diğer bir anlama göre ise 'la' sabık, 'ilah' tali, 'illa' natık, 'Allah' esas anlamındadır. Daha başka bir ifadeye göre ise 'la' esir anlamındaki ateşe, 'ilah' havaya, 'illa' suya, 'Allah' ise arza delil anlamındadır.[25]

Bâtınilerde namaz, imama tabi olmak, imamı methetmek veya diğer bir sözle Resul (Natık) demektir. Oruç ise imamın sırrını saklamaktır. Zekât; Bâtınilik inancını öğrenerek nefsi temizlemek, daveti kabul edenlere bilgileri dağıtmak veya malın beşte birini imama vermektir. Hac; imamı ziyaret edip onun hizmetinde olmaktır. Kâbe nebî ve kapısı da Ali

[22] Şehristânî, **age**, s.258. Ayrıca Bkz: Çubukçu, **age**, s.42.
[23] Çubukçu, **age**, s.42-43.
[24] Çubukçu, **age,** s.43.
[25] **Age**, s.44.

b. Ebi Talib demektir. Su imamdan alınan ilme, gusul ahdi yenilemeye, teyemmüm imam olmadığı zaman ahdi 'Mezun' denilen daiden almaya denir. İhtilâm ehil olmayana sırları açmaktır. Zina ise ilm-i bâtın tohumunu ahd etmeyen bir kimsenin gönlüne atmaktır. Farzların anlamı imamlara ve dailere bağlı olmaktır. Muharremat ise Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer, Bâtıniliğe muhalefet eden kişilere bağlı olmayı haram saymaktır. Bâtınilere göre ibadetin manasını bilenlerden farzları eda etmenin hükmü kalmaz.[26]

İbrahim Agâh Çubukçu'nun Gazzalî ve Bâtınilik adlı eserinde Bâtınilerin anne, kız evlat ve kız kardeşle nikâh yapmayı sakıncalı görmeyip caiz saydıklarından ve şehvetlerine düşkün olduklarından bahsedilmiştir. Böylece onlar istedikleri her şeyi yapmayı uygun bulmuşlardır. Şiâ'nın Gulat kısmına bağlı olmalarının nedeni ise Hz. Ali'ye ve evlatlarına karşı sempati besleyen insanlara kolayca nüfus etmektir. Bu yüzden bazen Allah'a ve Peygambere inanır görünerek teviller yapsalar da gerçekte görünen belirli bir inanışları yoktur. Yaptıkları teviller arasında ise tam bir birlik, bütünlük yoktur. İnanç ve tevilleri arasındaki farklılıklar yaşadıkları asırlara ve baş gösterdikleri memleketlere göre değişiklikler göstermiştir. Ortak oldukları tarafları ise Bâtıni manalara inanmamak, teviller yapmak ve şeriatı yıkmak için gizli propagandalar yürüterek çalışmalarıdır.[27] Bâtıniler bu gibi inanç ve görüşleriyle insanları kandırarak İslam dinini yıkmak istemişlerdir. Kendi inançları doğrultusunda yaptıkları her şey onlar için doğru olandır. Asıl yanlışı ise onların bu inançlarına katılmayanlar yapmaktadır.

1.2. Bâtınilerde İmam ve Dailer

Bâtınilere göre imam bu inanç sisteminin asıl lideridir. Onlara göre imam belli olursa kimliğinin gizli olması caizdir. Eğer imam gizli olursa hüccet ve dailerinin belli olması zorunludur. Resul yerine geçen bu imamın zahiri ve bâtıni her türlü emirlerine uyarlar. İmamlar masum olduklarından dolayı büyük ve küçük günah işlemekten müstağnidirler.[28]

İmam, bilgileri Allah'tan alan ve ona vasıl olmak için dinde en yüksek delil sayılan kişidir. Hüccet[29] ise bilgileri imamdan alan ve bu bilgileri kendine delil yapan kişilerdir. Zu Masse, bu lakaba müstahak olan kişi ilmi hucetten alır. Bunlardan hariç 'bab-ebvab' diye

[26] Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi I,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s. 82-83. Ayrıca Bkz: Çubukçu, **age**, s.44.
[27] Çubukçu, **age**, s.45.
[28] Çubukçu, **age**, s.43.
[29] İlyas Üzüm, "Hüccet", **DİA**, C.XVIII., İstanbul 1998, s.451-452.

anılan dailer yani propagandacılar da vardır. Dai-i Ekber, müminlerin derecelerini yükseltir. Dai'i Mezun, zahir ehlinin isteklerinden sözlerini alarak onları imamın zimmetine sokarak ilim ve marifetin kapısını açar. Mükelleb, buna ayrıca Mükessir de denilirdi. Bunların dinde derecesi yükseltilmiş olup ve bu kişilerin dine davet etmesine izinlerinin olmadığını görürüz. Onların vazifesi halka deliller göstermektir. Bu kişiler dainin dostudurlar. Tıpkı bir avcının köpeği gibidirler. Bu kişiler insanları kendi dinlerinden soğutup bâtıniliğe yöneltirlerse onu Dai-i Mezuna götürür. Kısacası Mükellebleri insanlarla Dai-i Mezun arasında iletişimi sağlayan kişiler olarak açıklayabiliriz. Böylelikle mümin daiye tabi olur ve kendisinden söz alınır. Mümin iman eden, sözüne sadık ve imamın zimmetine giren kişilere denir. Bu sıraladığımız kavramlar da imam ve dailerin silsilesinde mümin yedinci rütbededir. Bâtınilerin bu davetlerine olumlu cevap verenlere ise Müstecip denir.[30]

İsmâililikte her zaman için geçerli bir imam olmuştur. Aynı zaman ve mekân içinde birden çok imamın varlığından bahsedilmez. Böylece imam, kendi döneminde tektir ve temsil etmiş olduğu görev ise evrenseldir. Davet ise imam etrafından şekillenen veya sıralanan hiyerarşik bir yapıdır. Bu yapılanma yıl, ay, gün, saat gibi esaslara göre gerçekleşmiştir. Buna göre imam bir yılı, ondan sonraki düzende yer alan hüccetler de on iki ayı temsil ederlerdi. İsmâililikte imamların bu davaya çağırıda bulunan ve onların aracıları olan dailerin yaptıkları davet; tümüyle adanmışlık gerektiren, kişinin her türlü mal mülk, evlat ve dünyalık işlerden vazgeçmesini gerektiren önemli bir hususdur. Bu nedenle de çok büyük fedakârlık isteyen ve çok sayıda ön şartı olan zor bir iştir. Bu davet yapılanması içinde görev alacak dailerin bu nitelikleri taşıyabilecek tarzda eğitim almaları son derece önemlidir. Bir kimsenin dai olabilmesi için gerekli olan şartlar temel de ilim, takva ve siyasetten oluşan hususlardır. İlk ilim alanı beş duyuyla, ikinci ilim alanı ise düşünmeyle, üçüncüsü ise soyut gerçeklikle ortaya çıkar. Bir başka anlatıma göre, ilk ilim alanı şeriat, ikinci ilim alanı tevil, üçüncüsü ise değişmeyen beyan ilmine denk gelir.[31]

Dailer muhatap oldukları kişilerin psikolojisini bilen ve bunu istedikleri yönde çok iyi kullanabilen kişilerden oluşur. Onların amacı sadece davete taraftar kazandırmak değil davete giren kişilerin eğitim ve öğretimiyle de ilgilenmekti. Bu yüzden de giyim kuşamlarına, toplumdaki konumlarına da dikkat etmişlerdir. Genellikle iyi bir aileden gelen, iyi eğitim almış kişilerden oluşan dailer, kimliklerini çoğu kez gizlemekteydiler.

[30] Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, **age,** s. 75-76.
[31] Tan, **agm**, s.90-91.

Davete kazandırmak istedikleri insanlar konusunda ise çok seçici olmuşlardır. Çünkü davet ettikleri kişilerin ileride davete yapacakları katkıları, davetin bu insanlar aracılığıyla ne türden kazanımlar yaratacağı ve davete bağlılıkları göz önünde bulunduruyorlardı. Bu yüzden bazen siyasi veya ekonomik gücü olan kişiler bu davetlerin ilgi alanına girmekteydi.[32]

1.3. Bâtınilerde Davet Usulü

İsmâili düşünce sisteminde davet, her zaman kesintisiz bir şekilde varlığını sürdürmek üzere kurulan temel bir zemine dayanır. Bu kavramın sona ermesi söz konusu olamaz. Davet, imamın gizlilik döneminde bile varlığını korumuştur. İsmaili davet anlayışı özünde sosyal bir ihtiyaçtan kaynaklansa da daha sonra İsmaili inancının en temel unsuru haline gelmiştir. Bu unsur özellikle Fatimiler döneminde sistematik bir düzen içinde devam edip gelişme göstermiştir.[33]

Bâtıniler insanları kendi inançlarına yaklaştırmak için bir takım yöntemler geliştirmişler ve böylelikle propagandalarını geniş kitleler üzerinde yaymayı amaçlamışlardır. Yaptıkları bu yöntemler sonucunda geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Şimdi dailerin bu yöntemlerini ve davet derecelerini[34] sırasıyla ele alalım.

1- Teferrüs: Teferrüs sahibi bir dai üç özelliğe sahip olmalıdır. Birinci özelliği aldatılmaya meyilli olan kimseyi hemen ayırt edebilmeli. Çünkü inancından dönmeyecek kimseyi davet etmek boş yere çaba sarf etmektir. İkinci özelliği ise tahmini kuvvetli ve zekâsı keskin kişilerden olmalıdır. Konuştuğu kişiyi anlattıkları ile etkilemelidir. Üçüncü ve son özelliği ise dine davet ederken herkese aynı metodu uygulamamalıdır. Yani davet edeceği kişinin haline göre ona yaklaşmalıdır.[35]

2- Te'nis: Bu kavram bir bakımdan teferrüs yöntemine yakındır. Bu aşamada dai davet ettiği kişinin inancına uygun olarak onunla merakını arttırıcı şeylerden bahseder. Dailer ve Mezunlar her gece davetlerine olumlu cevap veren müstecibin yanında yatarlar ve özellikle Kur'an okuyanlarla dost olmak isterler. Böylece

[32] Mustafa Öz, "Dâî", **DİA,** C.VIII, İstanbul 1993, s.420. Ayrıca Bkz: Tan, **agm**, s.92-93.
[33] Tan, **agm** s.87-89.
[34] Çubukçu, **age**, s.46-49; Ayrıca Bkz: Ebulfedail, **age**, s.40-49.
[35] Çubukçu, **age**, s.46.

avlarına daha yakın olmak için onunla güncel konulardan, o dönemin siyasi olaylarından ve dinden sohbet açarlar. Özellikle bir ayet ve hadis söz konusu olunca bunların gizli anlamları ve sırlarının olduklarından bahsederek dikkat çekmeyi hedeflerler. Bu sırlara ise ancak seçkin kişilerin malik olacağını ileri sürerler. Eğer dai ibadete düşkün birinin evinde kalırsa geceyi namaz kılarak ve ağlayarak geçirmeye özen gösterirler. Bütün bunlar davet edilen kişilerde dostluğu artırmak ve onların güvenini kazanmak için başvurdukları yöntemlerdir.[36]

3- Teşkik (Şüpheye düşürme): Bu aşamada dai davet ettiği kişiyi şeriat hakkında şüpheye düşürmeyi amaçlar. Ona ayetlerin manasını ve karşısındaki kişinin zihnini karıştıran sorularını art arda sormaya başlar. Böylelikle karşısındaki insanı inancında şüpheye düşürmeyi başarır. Sorular karşısında merakı artan kişi bunların gerçek manasını öğrenmek ister.[37]

4- Ta'lik: Tuzağa düşen müstecib bu soruların sırrını anlamak isteyince dai onun merakını artırmak amacıyla acele etmemesini söyleyerek bu sırların ehil olmayan kimselere açıklanamayacağını söyleyerek teşvik edici konuşmasına devam eder. Eğer müstecib bu sırları öğrenmek için arzu ve istekte bulunmayıp gevşek davranırsa dai o kişiyi terk eder ve davete uygun olmadığı kanaatine ulaşır. Bu durumun tam tersi olursa yani müstecib bu soruların cevaplarını öğrenmek için ısrarcı olursa, dai sırları açıklamak için uygun bir vakit ayarlamaya çalışır. Bu vakte kadar ise müstecibe belli miktarlarda oruç tutmasını, namaz kılmasını ve günahlarından dolayı tövbekâr olmasını söyler. Bu şekilde sırlara vakıf olmayı müstecibin gözünde büyüterek ihtişamlı bir olaya dönüştürür.[38]

5- Rapt: Bu aşamada müstecib dainin söylediklerini uygularsa bu defa da sırların kimseye ifşa edilemeyeceğine dair söz ve yazılı anlaşma olmadan hiçbir şey anlatmayacağını dile getirir. Bu hususta ayetler okuyarak söz ve anlaşmanın önemini dile getirir. Peygamberlerinde halifelerinden söz ve misak alarak sırları tevdi ettiğini anlatır. Böylece müstecibe sırları saklayacağına dair yemin etmesini söyler. Müstecib yemin etmez ise dai onu terk eder. Eğer yemin ederse ondan usule göre sırrı ifşa etmeyeceğine dair hem sözlü hem de yazılı yemin alır.[39]

---

[36] Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, **age,** s.85.
[37] **Age**, s.86.
[38] Çubukçu, **age**, s.47.
[39] **Age**, s.47-48.

6- Tedlis: Dai müstecibden yemin aldıktan sonra sırları bir defa da değil yavaş yavaş açıklamaya başlar. İlk önce müstecibe, cehaletin ortaya çıkmasının nedeni olarak insanların kendi görüşlerine ve akıllarına itimat ederek Allah'ın temiz kulları olan imamlardan yüz çevirmelerinden kaynaklandığını söyler. İmamların elçi olduğunu söyleyerek Allah'ın onlara gizli sırları, zevahirin bâtını manalarını ve misallerin hakikatlerini onlara açıkladığını dile getirir. Daha sonra Kur'an'ın zahirini iptal etmek için bir takım yöntemli sözler söylemeye devam eder. Dai kendisinin ibahî ve dinsiz olduğunu hemen söylemez. Çünkü bu itiraf müstecibin tepkisini çekebilir. Bu nedenle dai doğru yoldan en uzak ve hurafeleri kabule en müsait olan Rafıza fırkasına mensup olduğunu söyler. Ehl-i Beyt'e karşı sevgisini belirtir. Batılın açık fakat hakikatin kapalı olduğunu söyleyerek hakikati nadir kimselerin bildiğini ve birçok kişinin bu durumu inkâr ettiğini söyler. Dainin bunu söylemesindeki amacı ise müstecibin aklın görüşünü ve naklin zahirini inkâr ederek halkın inancından kolaylıkla ayrılmasını sağlamaktır. Eğer dai müstecibin halkın inancından ayrılmadığını görürse, dönemin en maruf ve en zeki insanı olan bazı kişilerin bâtını olduklarını fakat halktan gizlediklerini ve bu durumu bir sırmış gibi müstecibe anlatır. Ayrıca bâtını olduklarını iddia ettiği bu önemli kişilerin çok uzak memleketlerde yaşadıklarına önem verir. Dainin buradaki amacı müstecibin bu kişilerle iletişime geçip söylediği yalanın fark edilmesini önlemektir.[40]

7- Tesis: Dai bu aşamada müstecib tarafından, olumlu karşılanacak ve onun mezhebe girmesini kolaylaştıracak bir takım sözler söyleyerek onu etkilemeye devam eder.[41]

8- Hal: Dai müstecibe, zahirî emirlerde maksatın amel değil bâtını manaların anlaşılmasına yardımcı olmak olduğunu söyleyerek zahir ile amel etmenin cehalet olduğunu anlatır.[42]

9- İnsilâh: Bu aşamaya kadar dainin söylediklerine inanan ve itiraz etmeyen müstecib olumlu cevap verirse artık ondan namaz, oruç gibi bütün dini ameller kaldırılır ve ona istediği her şeyi yapıp şehvetlere dalması helal kılınır. Davet derecelerinin dokuzuncusu olan insilâh ile müstecib kendi inancından ve mezhebinden tamamen ayrılır. Böylece dai asıl hedefine ulaşarak müstecib bâtını olmuştur.[43]

[40] Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, **age**, s.87-88.
[41] Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, **age,** s.88.
[42] Çubukçu, **age**, s.48-49.
[43] **Age**, s.49.

Bâtıni daileri yaptıkları bu yöntemlerle birçok insanı davetlerine çekmiş ve taraftar toplamışlardır. İnsanlara önce dini açıdan yaklaşıp güvenlerini sağladıktan sonra yavaş yavaş kendi inançlarının içine çekerek birçok insanı kandırmışlardır. Özellikle dini açıdan bilgisi zayıf olan kişiler bu tuzağa hemen düşerek dailerin amaçlarını kısa sürede elde etmelerine neden olmuştur. Bâtıni hareketi dailer aracılığı ile hızlıca yayılmış ve birçok coğrafyada bu propagandalar hız kesmeden devam etmiştir. Bu yapı özellikle Hasan Sabbah döneminde yeni bir kimlik kazanmıştır.

II. BÖLÜM

BÂTINİLİKTE AYRILMALAR

İsmâililiğin ilk yüzyılı oldukça karanlık bir dönemdir. İsmâililer, merkezi biçimde örgütlenerek dinamik bir hareket olarak ortaya çıktıkları IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren orta çağların diğer bütün Şiî hareketlerini geride bırakmışlardır. Bâtınilerin ortaya çıkışından sonraki bir buçuk asır Bâtını imamları gizli kalmıştır. Bâtıniler bu zaman içerisinde propagandacılar (dai) tarafından idare edilmekte idi. Bunlar birbirlerinden uzak bölgelerde İsmâili merkezleri oluşturmuşlardır. İsmâili daileri özellikle Irak, Basra körfezi şehirleri ve İran gibi yerlerde başarılı olmuşlardır. Bu bölgelerde zamanla İsmâililer kendi aralarında bölünmeler yaşamışlardır. Bu bölünmenin ilk aşamasını Karmatiler ve Fatimiler oluşturur. İkinci aşama ise İsmâililerin altın çağını yaşadığı Fatimiler döneminde gerçekleşmiştir. Bu bölünme sonucunda Nizariyye ve Müstaliye kolu oluşmuştur.

2.1. Karmatiler ve Karmati Hareketi

Karmatiler aşırı Şiî İsmâiliyye mezhebine mensup bir topluluktur. 890 (277 h.) yılında İsmâili daisi Hamdan Karmat ve kayınbiraderi Abdan öncülüğünde başlayan Karmati hareketi Kûfe'deki İsmâili daisi olan Hamdân b.Eş'as Karmat'tan dolayı bu isimle anılmışlardır. İbn Manzûr Karmatileri ayrı bir kavim olarak tanıtır. Taberî, 869 (255 h.) yılı olaylarını anlatırken Karmâtiyyûn diye anılan ve Zenc isyanının destekçisi olan bir gruptan bahsederken, Mes'ûdî ile Makdisî ise Karmatiler'in bir Sudan halkı olduğunu belirtirler. Bu bilgileri de dikkate aldığımızda bazı çağdaş araştırmacılar ise Karmatiler'in, Herodotos'un da zikrettiği gibi Libya'dan getirilen Garamalılar yahut Garamantlar olduğunu ve isimlerinin Arapçaya Karâmita yahut Karmatiyyûn şeklinde geçtiğini ileri

sürerler. Ayrıca Karmat isminin Sevâd bölgesindeki Benî Ukayl'in kolu olan Benî Karmat'tan geldiği, Karmatiler'in ve liderleri olan Hamdân'ın Arap asıllı olduğu da rivayet edilmektedir.[44] Kelime olarak incelediğimizde ise Louis Massignon ismin Vâsıt'taki mahallî Ârâmî lehçesinde "gizleyen, yöntemci" anlamındaki kurmatâdan geldiğini, Wladimir Ivanow ise Aşağı Mezopotamya'da "köylü ve çiftçi" yerine kullanılan karmita veya karmutadan geldiğini düşünmektedir. Karmati kelimesi yani Karmat, gizli mürşit manasına gelen Arapça bir kelimedir. Ayrıca bu kelimenin "Nabataf (kırmızı gözlü)" anlamına gelen Karmatiyye'nin hafifletilmesinden meydana geldiği de rivayet edilmektedir.[45]

Karmatiler 869 (255 h.) yılında Abbasiler'e karşı düzenlenen Zenc İsyanı[46] sırasında ortaya çıkmıştır. Karmati Hareketi'nin kurucusu olarak bilinen Hamdân, Sâbiîliğe mensuptur ve Kûfe yakınlarındaki Dûr köyündendir. Hamdân, büyük ihtimalle 877-78 (264 h.) tarihlerinde Abdullah b.Meymûn'un veya oğlu Ahmed'in dailerinden Hüseyin el-Ahvâzî'nin telkinleriyle İsmailiyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmailiyye'nin o bölgedeki daisi olmuştur. Ancak Karmati hareketi onunla sınırlı kalmamış, döneminde ya da daha sonra çıkarılan bütün ayaklanmalar Karmatiler'e mal edilmiş. Bazen de Fâtımî-İsmâilî hareketi Karmatilik olarak nitelendirilmiştir.[47]

Karmatiler, Hz. Ali sülalesinin hilafeti bir amaç olarak değil bir vasıta olarak gördüklerini düşünürler. Yani imametin bir sülaleden cismani irsiyet ile intikal etmediğini bunun manevi bir hususiyet olup sâlikler arasında yeni imama aklın ani bir ilhamı sayesinde verildiğini savunurlar. Karmatiler oruç tutmaz ve namaz kılmazdı. Ödemekle sorumlu oldukları ne vergi ne de öşür vardı.[48] Karmatiler, karargâh olarak Selâmiye'yi İsmaili propagandasının merkezi haline getirmişlerdir. Suriye'de Hama şehrine bağlı olan Selâmiye kasabasından İslam dünyasının her tarafına propagandacılar gönderiyorlardı.[49] Propagandalarını hızlı bir şekilde yapan Karmatiler, Suriye, Filistin ve Irak'ın büyük bir

[44] Sabri Hizmetli, "Karmatiler", **DİA**, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 510
[45] Ayşe Atıcı, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtınî Hareketi** (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâilîleri), Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.14.
[46] Mustafa Demirci, "Zenc", **DİA**, C.XLIV, İstanbul 2013, s.250.
[47] Hizmetli, **agm**, s.510.
[48] Robert Mantran, **İslamın Yayılış Tarihi**, Çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.143-144.
[49] Abdullah Ekinci, "Ortaçağ Ortadoğusu'ndaki Marjinal Hareketlerin (İsma'ilî-Karmatî Hareketinin) Dönemin İslam Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları", **Belleten**, C.LXIX, Sayı 255, 2005, s.503.

bölümüne yayılmışlardır. Karmatilerin farklı ırk ve bölgelere kolayca yayılmalarının en önemli sebebi, çeşitli inanç ve kültürlerden bir takım motifleri propagandalarında kullanmaları olmuştur.

Propagandalarında zulüm ve baskıları kaldırarak yerine adalet ve eşitliği koyacağını vaad eden Karmatiler, bu iş için özel bir program uygulayamadıkları gibi topluma toprak mülkiyeti verme denemesini de uzun süre devam ettiremediler[50]. Karmati uygulamalarının doruk noktasına ulaşmasını, Bahreyn Karmatileri tarafından kurulan devlette görüyoruz. Hareket, Ebu Said tarafından organize edilmiş olmasına rağmen bu dönemde açık bir şekilde herhangi özel bir sosyal program içermedi. Yine de eşit haklara, yaşamda eşit fırsatlara sahip olunması gereğine inanılan eşitlikçi prensipler, Bahreyn Karmati devletinin teşkilatında önemli bir rol oynamıştır.[51]

Karmatiler, Fatımi İsmâililerine muhalif bir tutum göstermişlerdir. Fatımi halifesi Muiz-Lidinîllah 953 (342 h.) yılında hilafet makamına geçince Fatımi davetine muhalif olan Karmatileri kendi bünyesine dâhil etmek istemiş ve bunun için erken İsmâili doktrinlerini benimseyen, Karmatileri kapsayacak yeni doktrin düzenlemeler yapmıştır. Bunun üzerine Maveraünnehir, Sistan, Sind ve Mücâvir bölgelerindeki ayrılıkçı Karmatiler, Fatımi davetini desteklemişlerdir. Deylem, Güney Irak ve Azerbaycan Karmatileri, Fatımilere karşı muhalefetlerine devam etmişlerdir. Bahreyn Karmatileri ise Fatımilere destek vermeyerek gizli bir düşmanlık sürdürmüşlerdir. Fatımiler'in Mısır'ı işgal etmesiyle Fatımi ve Bahreyn Karmatileri arasında mücadeleler başlamıştır. Remle, Kûfe ve Basra'yı ele geçiren Karmati Bâtınilerine, Fatımiler karşılık veremeyip geri çekilmişlerdir. Ancak Hac kervanlarına saldırı düzenleyen Karmatiler'in saltanatı kısa sürmüştür. Şiî Deylemli Büveyhoğulları[52], bunlara karşı mücadeleye girişti. Bu mücadelede Karmatiler, Büveyhoğullarına karşı tutunamamışlar ve Irak'ta daha sonraki dönemlerde pek fazla söz sahibi olamadılar. Daha sonra yerel isyanlar sonucunda önce Bahreyn'de sonra da Katif'de hâkimiyetlerini kaybettiler.[53]

Sosyal reformlara, adalet ve eşitlik ilkelerine dayandığını ileri sürerek, Abbasi hilafetine karşı gelişen ve Fatımilerin de desteğini alan Karmatilerin dini doktrinleri ise genellikle

[50] Hizmetli, **agm**, s.512.
[51] Ekinci, **agm**, s.507.
[52] Büveyhîler, 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedanlıktır. Bu hanedanlık Abbasi halifeliğide dâhil olmak üzere Müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde yer almışlardır. Ayrıca Bkz: Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, s. 496-500.
[53] Arayancan, **agt**, s.15-16.

Fatımi İsmâililiği'nin ortaya çıkışından önceki Bâtıniyye'nin dini anlayışıyla benzerlik gösterir. Karmatiler, ana rahmindeki oluşumdan sonra dünyaya gelerek yaşadıkları boyunca geçirdikleri evreleri ahiret olarak kabul etmektedirler. Cennet ise onlara göre ruhlar âlemi ve semanın genişliği, cehennem ay altı âlemindeki oluş ve bozuluştan meydana gelmektedir. Cehennem erbabı, elem ve ıstırabın ulaşacağı hayvan cesetleriyle ilgili nefis veya ruhları temsil eder. Nefis dünyadaki iyilikleriyle felekler dünyasına geçince sürekliliği olan nimetlere ulaşır ve böylece cesetlere bulaşan musibet ve korkudan temizlenir. Karmatilerin cennet ve cehennem hakkındaki bu görüş ve fikirlerinin arka planında açıklamak istemedikleri tenasüh inancı vardır.[54]

Karmatiler ayetlerin ve hadislerin görünür ve görünmeyen yani bâtını manalarının da olduğunu kabul ederler. Görünen ve bilinen manaları peygamberlerin açıkladığını, asıl manalara ulaşmak için ise vasiler yoluyla yetkili kimseler tarafından tevil edildiğine inanırlar. Onlara göre zahiri anlam her nâtıkın devrine göre değişim gösterirken tevil yoluyla ulaşılan bâtını anlam değişmeyip bütün peygamberler döneminde aynı kalır. İbadet olarak onlarda namaz, güneşin doğuşundan önce ve batışından sonra olmak üzere kılınan ikişer rekâttan oluşur. Oruç ise sadece Nevruz ve Mihrican günlerinde yılda iki gün tutulur. Zekât genellikle imamın hakkı olarak kabul edilerek yılda bir defa verilirdi. Hac ibadetleri ise zahiri ve bâtını olmak üzere iki kısımdan oluşurdu. Zahiri hac herkesin yaptığı, bâtını hac ise imamı ziyaret etmekten oluşurdu. Ayrıca Karmatiler içkiyi helal kılmışlar, dişli ve pençeli hayvanların yenilmesini haram saymışlar ve kendilerine muhalif olanların cizyeye bağlanmasını gerekli görmüşlerdir.[55]

Karmatiler, Dâru'l Hicre ismini verdikleri ve inançlarının temeline oturttukları mekânlar oluşturarak özellikle Alamut İsmaililerinin geliştirdikleri muhalefet geleneğinin de temellerini atmışlardır. Dâru'l Hicre anlayışının temeli, taraftarlarının güvenli bir şekilde yaşayabileceği sarp ve dağlık bölgelerde ikamet edilebilecek sağlam kalelerin inşa edilmesine ve bu güvenli mekânlara taraftarların hicret etmesine dayanır. Onlar ortaya çıkmasını bekledikleri Kâim el-Mehdî'nin oluşturdukları Dâru'l Hicre'lerde ortaya çıkacağına inanırlar. Böylece bu mekânlara itikadî bir meşruiyet kazandırmışlardır.[56]

[54] Hizmetli, **agm**, s. 512-513.
[55] **Agm**, s. 513.
[56] Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.X, S.III, 2010, s.244.

2.2. Fatımi İsmâilileri

899 (286 h.) yılında Selâmiye'de İmamet'in kendisine ve dedelerine ait olduğunu ileri süren Ubeydullah el-Mehdi'nin bu iddiasından dolayı hareket bünyesinde önemli bir bölünme ortaya çıktı. Bu ayrılık İsmâilileri devlet kurma sürecine sokmuştu. Kuzey Afrika'ya Yemen'den gönderilen propagandacıların başarılı faaliyetleri sonucunda "gizli imam" gizlendiği yerden çıkarak "el-Mehdi" unvanıyla halife ilan edildi. Böylece İsmâililer, 909 (297 h.) yılında Fatimiler adıyla anılacak bir devlet kurmuş oldular.[57] 1171 (909 h.) yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm sürecek olan bu Hânedan adını Hz.Fâtıma'dan alır. Kurucuları ise Hz.Fâtıma ve Hz.Ali yoluyla Hz.Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia ettikleri için halife soyu olup Abbasiler'in rakibi durumundaydılar. İfrikiye'de ortaya çıkan Fatımi Devleti'nin esası İsmâililik hareketine dayanmaktadır.[58] Böylece ilk dönemleri karanlık ve karmaşık olan İsmâilileri X. yüzyılın başlarında Fatımi Devleti ile yeniden canlandığını görüyoruz. Ayrıca bu durum İsmâililiğin birbiriyle anlaşamayan Fatımi İsmâilileri ve Karmatiler olarak iki gruba ayrıldığını da göstermiş olur.

Fatımi İsmâililiği, Fatımi halifeliğinin kuruluşundan, Fatımi halifesi el Müstansır'ın ölümüne kadar olan süreyi içerir. Fatımi tarihinin "klasik" dönemini genel olarak iki aşamada inceleyebiliriz. Kuzey Afrika aşaması olarak da adlandırılan ilk aşama, Fatımi Halifeliği'nin İfrikiye'de kurulduğu 909 (297 h.) yılından 969'da (358 h.) Mısır'ı ele geçirerek hükümet merkezini oraya taşıdıkları 973 (362 h.) yılları arasında altmış yıldan biraz fazla süren dönemi kapsamaktadır. Bu aşama boyunca Fatımiler esas olarak halifeliğin temellerini atmak ve varlığını güven altına almakla ilgilenmişlerdi. Mısır'a geçişin tarihi olan 969'dan (358 h.) Halife el Müstansır'ın öldüğü 1094 (487 h.) yılları arsında tam yüz yirmi yıl süren ikinci aşamada ise, Mısır'a yerleşerek istikrara kavuşan halifelik, şanının ve yayıldığı topraklar açısından genişliğinin yanında ardından da hızlı bir çöküşü de beraberinde getirecek olan doruğuna erişmiştir.[59] Klasik Fatımi dönemi dediğimiz ve tam 185 yıl süren bu dönem boyunca İsmâililik önce İfrikiye (Tunus), sonra 973'den (362 h.) başlayarak Mısır'dan yönetilen güçlü bir devletin resmi dini olmuştu. Bu dönem boyunca, Fatımi halifeleri yalnızca doğrudan yönettikleri imparatorluk sınırları içinde kalmayarak İslam dünyasının her yerindeki İsmâililerin ana gövdesi tarafından

[57] Ekinci, **agm**, s.504.
[58] Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, C.XII, İstanbul 1995, s.228.
[59] Farhad Daftary, **İsmaililer: Tarih ve Öğretileri**, Çev: Erdal Toprak, Doruk Yayınları, Ankara 2002, s.233.

meşru imamlar olarak kabul edilmişlerdi. Bu dönem, İsmâililiğin kendisine ait zengin bir devlet kurduğu ve edebiyatını doruğa ulaştırdığı "Altın Çağı"nı oluşturmuştur.[60]

İsmâililerin altın çağını oluşturan Fatımilerin İfrikiye'de hüküm süren ilk dört halifesi Ubeydullah el-Mehdî (297 h./909), Kaim-Biemrillâh (322 h./934), Mansûr-Billâh (334 h./946) ve Muiz-Lidînillâh'dır (341 h./953). Fatımi halifeleri, iktidarlarının ilk elli yılı boyunca sadece batıda, Kuzey Afrika ve Sicilya'da hüküm sürmüşlerdir. Hedefleri ise Sünni Abbasi halifeliğini devirip İslam dünyasının tek hâkimi olmaktı. Böylelikle yönlerini İslam'ın kalbinin attığı Doğu'ya çevirmişlerdir. İsmâili ajanları ve daileri, Sünni coğrafyasının tamamında aktiftiler; Tunus'a konuşlanmış Fatımi orduları, Doğu İmparatorluğuna giden yolda ilk adım olan Mısır'ın fethi için hazırlanmaktaydılar.[61]

Bu ilk adım Halife Muiz-Lidînillâh öncülüğünde 969 (358 h.) yılında başarıya ulaşmıştır. Nil vadisine giren Fatımi orduları, Sina üzerinden önce Filistin'e, ardından da Güney Suriye'ye dek ilerlediler. Böylelikle Mısır bundan sonra bir Şiî İsmâili hanedan tarafından yönetilecekti. İşgalden sonra Fatımiler eski hükümet merkezi olan Fustat yakınlarında, imparatorluklarının başkenti olacak Kahire adlı şehri ve inançlarının kalesi sayılacak el-Ezher isminde bir cami-üniversite inşa ettiler. Halife Muiz-Lidînillâh, İfrikiye'den, torunlarının gelecek iki yüz boyunca saltanat sürecekleri bu yeni ikametgâhına taşındı.[62]

Fatımi halifeleri, dailer yani propagandacılar aracılığıyla İsmâililiği yayma politikasını izlemişler ve bunun içinde çok büyük bir dai şebekesi kurmuşlardır. Fatımiler, dailer aracılığıyla sınır içlerindeki ve sınır dışlarındaki farklı inançtaki insanlara kendi mezheplerinin esaslarını öğretmeye çalışmışlar ve bunun için dailer yetiştirmek amacıyla önemli müesseseler açmışlardır. Bu müesseselerden biri olan, Fatımi Halifesi Muiz-Lidînillah'ın emriyle 970 (359 h.) yılında inşa edilen Kahire'deki Ezher Camii ve külliyesi çok uzun bir süre İsmâililerin davet yapılanmasının merkezi olarak işlev görmüştür.[63]

Dailer yetiştirmek amacıyla açılan bir diğer müessese ise "Darü'l-Hikme" adlı yükseköğretim ve eğitim merkezidir. Darü'l Hikme Fatımi halifesi El Hâkimi döneminde açılmıştır. Burada yetiştirilen kişiler uzak ülkelere gönderilip İsmâililiğin yayılmasını sağlıyorlardı. Bu akademi bir kütüphane, bir okuma salonu, içtimalar ve dersler için çeşitli

[60] Daftary, **age**, s.221.
[61] Bernard Lewis, **Haşhaşîler: İslam'da Radikal Bir Tarikat**, Çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s.60.
[62] Lewis, **age**, s.60.
[63] Tan, **agm**, s.90.

odalardan oluşuyordu. Bütün ilimler burada öğretiliyor ve birçok âlimler, yardımcılar ve kütüphane memurları burada çalışıyordu.[64] Darü'l Hikme'nin müdavimleri iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm âlimler, ikinci bölüm ise cahiller bölümü idi. Âlimler bölümü dailerin devam ettikleri ve yetiştikleri bölümdü. Cahiller bölümü ise dokuz derece idi. Bu bölümde eğitime başlayan öğrenci ilk olarak dini mesai ve mukaddes kitapların tefsirini tartışır ve öğrenciye dini konuların anlatılması kavranmasının çok zor olduğundan ve bu konuları ancak derin insanların anlayabileceği fikri aşılanır. Daha sonra bir takım dereceler doğrultusunda öğrenci cahiller kısmından âlimler kısmına geçerdi.[65]

Fatımilerin kültür ve öğretim faaliyetlerinin merkezi olan Darü'l Hikme dopdolu geçirdiği 172 yıl boyunca çeşitli değişikliklere maruz kalsa bile önemini kaybetmemiştir. Halife bu merkezi ehl-i sünnete yakınlaşma amacıyla inşa ettirmiş fakat çok zaman geçmeden burası Fatımi propagandasının merkezi haline gelmiştir. 1119 (513 h.) senesine gelindiğinde devletin dini politikasına aykırı çalışmalarından dolayı geçici olarak kapatılmış, 1123 (517 h.) senesinde başka bir yerde ve İsmâili bir müessese olarak tekrar açılmıştır. Böylece bu durum 1171 (567 h.) yılında Eyyubilerin idareyi ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Bu merkezin önemini artıran bir diğer husus ise İsmâili davetinin önde gelen isimlerinden biri olan dai'd-duât Hibetullah eş-Şirâzî'nin 1077 (470 h.)'de vefat edince buraya defnedilmesidir. Yine bu merkezi önemli kılan bir diğer husus ise kütüphanesinde bulunan eserler olmuştur. Bu eserler ise İbn Ebû Tayy'ın ifadesiyle tam bir dünya harikasıdır. O dönemde İslam dünyasının hiçbir yerinde Kahire sarayındaki kadar çok kitap yoktur. Bu kütüphane Selahaddin Eyyubi'nin idareyi ele geçirmesiyle satışa çıkarılmış ve haftanın iki günü yapılan satışlar tam on yıl sürmüştür.[66]

Fatımiler döneminde altın çağını yaşayan İsmâililer propagandalarına devam etmişler ve bu dönemde dailik sistematik bir hal almıştır. İdari merkezleri olan Kahire bölgesinin hücceti, baş hüccet (daiyyü'd-düât) konumunda ve diğer tüm bölgelerin hüccetlerinin kendisine bağlı olduğu en üst makama sahipti. On iki hüccetten dördü, doğrudan imamla iletişim halinde olmasından dolayı diğerlerinden farklı bir konumdaydılar. Bu dört hüccetten her biri, geriye kalan hüccetlerden ikişer kişiden sorumlu idi. Bu anlamda hüccetler yılın on iki ayına tekabül ederken ayrıcalıklı olan dördü ise dört haram aya denk

[64] Wilhelm Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev: Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.169.
[65] Arayancan, **agt**, s. 25-26.
[66] Seyyid, **agm**, s.235.

gelmekteydi. Hüccetin emri altında bir ayın otuz gününe tekabül eden otuz nakip bulunurdu. Her bir nakibin emri altında ise yirmi dört saate karşılık yirmi dört dai bulunurdu. Bu kişilerin görevi, davetin muhatabı olanları davete kazandırmak ve önce Kur'an'ın zahirini sonra da bâtını öğretiyi öğrenmeye hazır duruma getirmekti. Günün on iki saatinin gündüze, diğer on iki saatinin de geceye karşılık olmasına benzer şekilde bu yirmi dört dainin yarısı gece, yarısı gündüz daisi olmakla görevlidirler. Bu yapılanmayı dikkate alarak, herhangi bir zaman diliminde on iki bölgeye görevlendirilmiş on iki hüccet, bunların emri altında otuzar adet olmak üzere üç yüz altmış nakip, her bir nakibin emri altında on ikisi gündüz, on ikisi gece daisi olmak üzere toplam sekiz bin altı yüz kırk dai bulunurdu. Bu sayılardan çıkarılan sonuca göre davetin kurumsal işleyişinde toplamda dokuz bin on iki kişi görev almıştır. İsmâililiğin çekirdek yapısı temelde bu şekilde oluşmuş ise de her dönemde bu tasnif ve sayının değişmeden varlığını devam ettirip ettirmediğini test etmek mümkün değildir. Ancak Fatımiler'in davet meselesine çok fazla önem verdiklerini ve iyi eğitilmiş çok sayıdan oluşan bir kadro üzerinden bu işi gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca bu yapılanma biçiminin davetin açıktan yapıldığı dönemler için geçerli olduğunu ifade etmek gerekir. Davetin açıktan olması için imamın gizlenmeden açığa çıkması ve en az bir bölgede kurumsal olarak davetini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Eğer imam kendisini gizliyor ise bu durumda davetin imamdan sonraki üst aşamayla bağlantısı olan kişilerinde gizlenmesi gerekir. Bu durumda davetin en alt üç mertebesi düzeyinde faaliyetler açıktan sürdürülebilir.[67] Fatımiler açtıkları eğitim kurumları ve dailerin oluşturduğu sistematik bir düzen içinde İsmâili propagandasını açık bir şekilde yürütmüşlerdir.

Fatımilerin ortaya çıkmasıyla İslam dünyası ikiye ayrılmıştır. Bir yanda Sünniliği temsil eden Abbasi halifeliği diğer yanda ise Şiîliği temsil eden Fatımi halifeliği vardı. Ayrıca İslam dünyasına hâkim olmak isteyen Fatımiler de kendi içlerinde bir takım görüş ayrılıkları yaşamışlar ve dolayısıyla da çözülmeler baş göstermiştir. İlk kopmalar Kuzey Afrika'da ilk Fatımi halifesi zamanında olmuş ve farklı görüşlere sahip olan dailer arasında anlaşmazlıklar başlamıştır. Böylelikle Fatımilere ilk yüz çevirenlerde Bahreyn Karmatileri olmuştur.[68]

İsmâililer'de ikinci ve önemli bölünme ise el-Müstansır'ın uzun hilafeti zamanında ortaya çıkmıştır. Bu bölünmenin sebebi, İsmâiliyye aleyhtarı olan ordu kumandanlarının

[67] Tan, **agm**, s.90-91.
[68] Arayancan, **agt**, s.27.

hâkimiyetlerini kaybetmesi ve Fatımi halifelerinin önemini yitirmesi olmuştur. Fatımilerdeki bir diğer bölünme ise altıncı halife olan el-Hâkim'in 1021'de (411 h.) gizemli bir şekilde kaybolmasından sonra yaşanmıştır. Taraftarlardan bazıları halifelerinin ölmediğini gizlendiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla Fatımi tahtına halefinin çıkmasını reddederek mezhepten ayrılmışlardır. Hatta bunlardan bazıları Suriye İsmâilileri'nin desteğini de almışlardı.[69]

İsmâili davasının çok büyük bir iç bölünme ile parçalanması ise sekizinci halife el-Müstansır'ın 1036-1094 (428 h.-487 h.) ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Bu parçalanma Fatımi İsmâililerini "Nizariyye" ve "Müsta'liye" adıyla iki büyük kola ayırmıştır. Nizariye kolu Hasan Sabbah ile güç toplarken, Müsta'liye kolu ise kısa süre Mısır'da hâkimiyetini sürdürmüş daha sonra birbirlerinden farklı kollara ayrılarak Yemen'e geçmişlerdir. Buradan da Hindistan'a geçen Müsta'liler burada da bölünmeler yaşamıştır. Daha sonra Akka valisi Bedrü'l-Cemâli halifenin daveti üzerine hâkimiyeti eline aldıktan sonra arka arkaya onun oğlu, torunu ve birçok taraftarları tarafından işgal edilmişlerdir. Böylece Fatımiler askeri diktatörlerin yönetimine girmiş ve bir bakıma kukla durumuna gelmişlerdir.[70]

Fatımilerin bu gibi kopmalar yaşamasında ve dağılmalarındaki bir başka sebep de Abbasiler'di. Mısır'daki Fatımi Devleti ile merkezi Bağdat'ta olan Abbasi Devleti arasında siyasi ve mezhebi mücadeleler vardı. İslam dünyasına canlılık kazandıran Sünni Selçuklular Tuğrul Bey'in önderliğinde Abbasi Halifeliği'ni Fatımiler'in eline düşmekten kurtarmıştır. Bunun sonucunda Fatımiler Suriye bölgesindeki yerlerini kaybetmiş ve bu bölgeler 1075'te Selçukluların hâkimiyetine geçmiştir. Böylece 1040'ta kurulan ve genişleyen Selçuklu Devleti, Abbasi Halifeliği'ni Şiî baskısından kurtarmış oldu. Bundan sonra Tuğrul Bey'in hedeflerinden biri İsmâililiği kökünden imha etmek olmuştur. Tuğrul Bey bu amaçla Bağdat'a gelerek oradan Mısır'a hareket etmek ve Fatımi Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla hazırlıklara başlamış ve harekete geçmiştir. Tuğrul Bey Bağdat'a varmış ancak Bağdat hükümeti onun maksadını anlayamamış ve Tuğrul Bey on üç ay orada kaldıktan sonra Musul'a geçmiştir. Musul havalisini kardeşine temin ettikten sonra tekrar Bağdat'a dönerek halife ile görüşüp geri dönmüştür. Ancak Tuğrul Bey'in amacını anlayamayan Bağdat halifesi, Bağdat'ı Fatımilere terk edip kaçmıştır. Bağdat halifesi, Tuğrul Bey'in yardımıyla başkente dönebilmişti. Daha sonra Tuğrul Bey Fatımi

[69] Arayancan, **agt**, s.27.
[70] **Agt**, s.27-28.

askerleri ile savaşmak için harekete geçerek halifeyi kendi eliyle Bağdat'a sokmuş ve sarayına götürmüştür. Bu olaylardan sonrada Tuğrul Bey Mısır'da ki Fatımiler ile uğraşmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Fatımi hükümdarı Müstansır, Bağdat'ta yenilgiye uğradıktan sonra Halep ve Kudüs'ten çekilmiş ve Şam'dan atılmıştır. Böylelikle Fatımi İsmâilileri Suriye'den tamamen çekilmiş ve sadece Mısır'ı kurtarabilmişlerdir. Fatımilerin giderek küçülmesi ve gerilemesindeki büyük faktörlerden birini de Büyük Selçuklu Devleti oluşturmaktadır.[71]

Dört Fatımi halifesi Kahire'de hüküm sürmüş ise de, Fatımiler ne iktidara ne nüfuza ne de umuda sahip yerel bir Mısır hanedanlığına dönüşmüşlerdir. 1171 yılında son halifesi de ölüm döşeğindeyken, geçen sürede Mısır'ın gerçek efendisi haline gelmiş olan Selahaddin Eyyubi, bir vaizin Bağdat'taki Abbasi halifesi adına hutbe okutulmasına müsaade etmiş, İsmâililerin aykırı eserleri yığınlar halinde alevlerin içine atılmış ve iki yüzyılı aşkın bir süre sonra Mısır Sünni kanada katılmıştır. Bu tarihten itibaren Mısır'da ikametlerini sürdüren İsmâililerin sayısı pek az olmalıdır. Lâkin tarikat, el-Müstansır'ın ölümüyle yaşanan bölünmenin getirdiği iki başlı yapı halinde başka coğrafyalarda varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Musta'li İsmâilileri İslam coğrafyasının uzak uçlarında sıkışıp kalırken, hasımları Nizariler gerek öğreti gerekse de siyaset alanlarında yoğun bir gelişme kaydetmişler ve İslam dünyasının gidişatında önemli ve etkili bir rol oynamışlardır. İsmâililik yorumlarına, Fatımiler döneminin temel geleneklerinin izlerini taşımaları nedeniyle zaman zaman eski davet denmektedir.[72]

Fatımiler, Halife el-Hâkim döneminde örgütlenmişler, Halife el-Müstansır zamanında ise en yüksek dereceye ulaşarak bu dönemde genişlemişlerdir. Fatımi daileri çok geniş bölgelere yayılmışlar ve davaları özellikle Irak başta olmak üzere Fars, İsfahan, Horasan ve Rey gibi bölgelerde daha da etkinlik kazanmışlardır. İç isyanlardan dolayı İsmâililiğin Mısır'da etkisizleşmeye başladığı dönemlerde Hasan Sabbah'ın, İran'da ortaya çıkması Şiî-Sünni mücadelesine yeni bir ivme kazandırdı. Hasan Sabbah kurduğu teşkilat sayesinde Selçuklu ve Sünni ordularını çok uğraştırmış ve zamanla Selçuklular için ciddi bir tehlike oluşturmuş, İsfahan ve civarındaki kaleleri ele geçirmiştir. Amaçları ise dini olmaktan çok siyasi idi. Kurulu olan düzeni yıkıp halka kendi inanç ve düşüncelerini kabul ettirerek yeni bir düzen kurmak istiyorlardı. En önemli düşmanları ise Abbasiler ile hâmileri Selçuklulardı. Kurdukları teşkilat ile birçok din adamı ve devlet adamını eğittikleri

[71] Arayancan, **agt**, s.29.
[72] Lewis, **age**, s.66-67.

fedailerine öldürtmüşlerdir. Hasan Sabbah, Alamut kalesine yerleşerek halkı İsmâiliyye'nin diğer bir adı olan Bâtınilik mezhebine davet ediyordu. Selçuklu Devleti, siyasi bakımdan hemen her zaman Fatımilere karşı üstünlüğünü korumuş ve Fatımiler'den Suriye'yi almış, Mısır kapılarına kadar dayanmıştır.[73] Ancak Hasan Sabbah ve diğer Alamut yöneticileri uzun yıllar boyunca İsmâili faaliyetlerini ve hareketlerini devam ettirmişlerdir. İsmâililiğin savunucusu olan Fatımiler ve Sünniliğin savunucusu Selçuklular arasında uzun çekişmeler yaşanmış ve bu dönem İslam dünyası açısından karışık bir dönem olmuştur.

2.2.1. Musta'li İsmâilileri

Fatımilerin iki kola ayrılmasının asıl nedeni, Fatımi halifesi el-Müstansır'ın 1094 yılında Kahire'de ölmesinden sonra çıkan karışıklıklardı. El-Müstansır ölmeden önce halef olarak büyük oğlu Nizar'ı atamıştı. Ancak Fatımi devletinde vezirlik ve başkumandanlık yapan el-Efdal, Nizar'ın yerine el-Müstansır'ın küçük oğlu olan Mustali'nin imam olmasını desteklemiştir. Zaten el-Müstansır'ın ölümünden hemen sonra onu halifelik makamına geçirmiştir. Bunun ardından da bir grup İsmâili el-Müstansır'ın yerine Nizar'ın geçmesini isteyince, ayrılıklar meydana gelmişti.[74]

Mısır, Suriye, Yemen başta olmak üzere başka bölgelerdeki Mustaliler, 1130 (524 h.) yılına kadar İsmâililiğin ayrıldığı diğer kol olan Nizariliğin karşısında yer almışlardır. Mustaliler, el-Müstansır'ın ardından oğlu el-Mustali ve onun oğlu el-Amir olmak üzere iki imam daha tanımışlardır. Mustaliler, el-Amir'in ölümünden sonra karışıklıklar yaşamışlardır. Bu karışıklıklar sırasında el-Amir'in kuzeni olan el-Hafız kendi adına imamlık iddialarına girişmiş ve Fatımi tahtına geçmişti. Bu durum Mustali topluluğu içinde yeni bir bölünmeye sebep olmuştur. Bunun sonucunda Mustaliler, "Hafiziye ve Tayyibiye" olarak iki kola ayrılmışlardır.[75]

Mustali İsmâililiğinin Mecidiye olarak da bilinen Hafiziye kolu, halife el-Amir'den sonra imam olarak el-Hafızı ve ondan sonra gelecek olan Fatımi halifelerini kabul etmişlerdir. Kahire'deki dava merkezini resmen kabul eden Hafiziye, asıl izleyici kitlesini Mısır ve

[73] Abdülkadir Yuvalı, "Selçuklular Zamanında Bâtınî Faaliyetleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.III, S.2, Elazığ 1989, s.292.
[74] Arayancan, **age**, s.23.
[75] Daftary, **age**, s.379.

Suriye'de bulmuştu. Ayrıca Hafizilik, yerel hanedanlardan olan Aden'deki Zuriyelerin ve San'a'daki Hemdanilerin de destekleriyle Yemen'de de yandaş bulmuş oldu. Ancak devlet desteğinden faydalanan Hafiziye kolu, Mısır'da Fatımi hanedanlığının yıkılmasıyla 1171 (567 h.) yılından sonra fazla yaşamadılar.[76]

Mustali İsmâililiğinin Tayyibi kolu ise, el-Amir'den sonra çocuk yaştaki oğlu el-Tayyibi imam tanıyarak, el-Hafız ve ardıllarının imamlıklarını reddetmişlerdi. Tayyibilik, başlangıçta Mısır ve Suriye'deki Mustali İsmâililiğinin oluşturduğu küçük bir azınlık ve yerel Süleyhi hanedanının açıkça kendisini desteklediği Yemen İsmâililerin çoğunluğu arasında destek görmüşlerdir. Kısa bir süre sonra ise, bir dai mutlak başkanlığında bağımsız bir Tayyibi dava örgütlenmesini kurmuşlardır. Böylece Yemen Tayyibi hareketinin ana merkezi konumuna gelmiştir. Tayyibi daileri zamanla, başta Gucerat Bohraları olmak üzere, bir bölümü daha önceden İsmâililiğe kazandırılmış olan Batı Hindistan Müslümanları arasında da pek çok yandaş bulmayı başarmışlardır.[77] Öğreti alanında Fatımi İsmâililiğinin geleneklerini sürdüren Tayyibiler tıpkı Fatımiler gibi dinin zahir ve bâtın boyutlarına eşit derecede önem vermişlerdir. Tayyibiler, daha sonraki dönemlerde Davudî ve Süleymanî olarak gruplara ayrılmışlardır. Yemen'deki Tayyibiler'in büyük bir kısmı Süleymanî davasını benimserken, Hindistan'daki Tayyibiler ise Davudî davasını benimsemişlerdir.[78]

Hindistan Tayyibilerinin büyük bir çoğunluğunun desteğini alan Davud Burhaneddin Kutubşah, Moğol yöneticileri ile de iyi ilişkiler kurduğu için onun döneminde çok fazla olay olmamıştır. Onun yerine yirmi sekizinci dai Şeyh Âdem Safiyeddin'den sonra Davudiler yeni bir bölünme yaşamışlardır. Davudilerin büyük bir kısmı Şeyh Âdem'den sonra Davud b. Kutbşah'ın oğlu Abdül Tayip Zekiyeedin'i tanırken bunu kabul etmeyen Şeyh Âdem'in torunu Ali b. İbrahim yeni bir hizip kurmuş ve kendi adıyla "Aliye" olarak bilinen bu hizip çok az sayıda üyesiyle günümüze dek yaşamayı başarmıştır.[79] Davudî dava örgütlenmesi, temelde Tayyibi İsmâililiğinin Yemen döneminde geliştirdiği modele dayanır. Buna göre Davudî topluluğunun başında, gizli imamın temsilcisi olan dai mutlak bulunur. Makamına selefinin nassı ile gelen dai mutlakın (temsilcisi olduğu imamlar gibi) günahsız ve yanılmaz olduğu ve gerekli dinsel bilgiye sahip bulunduğu kabul edilir.

[76] Mustafa Öz, "Müsta'liyye", **DİA,** C. XXXII, İstanbul 2006, s. 116. Ayrıca Bkz: Daftary, **age**, s.379.
[77] Daftary, **age**, s.380.
[78] Öz, **agm,** s.116-117. Ayrıca Bkz: Daftary, **age**, s.380-381.
[79] Arayancan, **agt**, s.31-33.

Davudî topluluklarının en belirgin özelliği ise diğer topluluklardan uzak içe kapalı bir yaşam sürmeleridir. Davudîler kendi dışındakilerle ilişkilerini sınırlı tutmaya ve Hindular ile diğer Müslüman topluluklarıyla evlilik bağları kurmamaya özen gösterirlerdi. Bu gelenekleri ve Davudî davasının artık yeni taraftarlar kazanmaya çalışmaması, mezhebe inananların sayısının sınırlı kalmasına neden olmuştur.[80]

Tayyibiliğin diğer alt kolunu oluşturan Süleymanîlik[81] ise, Hindistan'daki az sayıda taraftarı dışında esas olarak Yemen'de yayılmışlardır. Süleymanîlerin daileri genellikle Yemenli Makrami ailesindendir. Süleymanîler, 19. yüzyılın başlarına dek Heraz bölgesinde yaşamışlar ve onları oradan kovmak isteyen Zeydilerin saldırılarına başarılı bir şekilde karşılık vermişlerdir. Osmanlıların 1872 (1288 h.) yılında Yemen'i yeniden fethetmesiyle Süleymanîler'in güçleri kırılmıştır. Osmanlı komutanı Ahmet Muhtar Paşa, Attara'daki kalelerini yıkıp kırk birinci dai Hasan b. İsmail el-Makrami'yi idam ettirerek Süleymanileri Heraz'dan sürmüştür. Ahmet Muhtar Paşa aynı zamanda, İsmâililerin geleneksel desteği olan Beni Yaın boyunu da barış anlaşması yapmaya zorlayınca, askeri gücünü kaybeden Süleymanî daileri Necran bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu olaylarla Süleymanî daileri ve destekçileri Yemen'deki bütün siyasal önemlerini kaybetmişlerdir. Süleymanî dava örgütlenmesi de Fatımi-Tayyibi geleneklerini sürdürmektedir. Hindistan'daki Davudîlerin daha ayrıntılı olan örgüt şemasıyla karşılaştırdığımızda, Süleymanîler Tayyibilerin Yemen döneminin daha basit modelini korumuşlardır. Süleymanîlerin daha küçük bir coğrafyaya yayılmış olmaları da daha basit bir örgütlenmeyi yeterli kılmıştır. Davudîlerin tersine dai ve mensublarının sıkı denetimi altında olmayan Süleymanîler hareketlerinde daha özgürdüler. Süleymanîler, kendi dışlarındaki toplumsal yaşama rahat uyarlanan, modern gerekleri kabul eden ve çağdaş eğitimden yararlanan ilerici bir topluluk oluşturmuşlardır. Süleymanîler aynı zamanda kadınları kara çarşaf giymelerini açıkça reddeden ilk Müslüman topluluklardan biridir.[82]

[80] Daftary, **age**, s.451-453.
[81] Mustafa Öz, "Bohrâ", **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, s.274.
[82] Daftary, **age**, s.454-457.

2.2.2. Nizari İsmâilileri

Nizariyye, İsmâiliyye mezhebinin günümüze kadar gelen en önemli kolunu oluşturmaktadır. Fatımi halifesi Müstansır-Billâh'ın ölümüyle İsmâililik Doğu ve Batı yani Mustali İsmâililiği ve Nizari İsmâilileri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu olan Nizar'ın imametini benimseyenler Nizari adıyla anılmışlardı. Nizariler'e göre imamet Nizar'ın hakkı iken gerekli önlemleri alamadığı için küçük kardeşi Müsta'lî-Billâh, kayınpederi ve aynı zamanda da ordu kumandanı olan Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin desteğiyle imametini ilan etmişti.[83] Bunun ardından bir grup İsmâili el-Muntasır'ın yerine Nizar'ın geçmesini isteyince ayrılıklar meydana gelmişti. Bu ortamdan faydalanan Nizar iki oğluyla birlikte Mısır'dan İskenderiyye'ye kaçıp isyanlara başlamışlardı. Bölge halkının da desteğini kazanan Nizar halifeliğini ilan eder. Ancak onun bu hareketi sonunu hazırlar ve çok geçmeden Mustali'nin gönderdiği askerler tarafından esir alınıp Kahire'ye götürülür. Kardeşi Mustali'nin emriyle iki oğlu ile birlikte hapse atıldıktan kısa bir süre sonra öldürülür. Bu isyanlara en büyük destek ise Hasan Sabbah'tan gelir. Fatımiler adına propaganda yapan Hasan Sabbah, el-Muntasır'ın en büyük oğlu Nizar'ın halifelik makamına geçmesini isteyerek onu desteklemiştir. Hatta o, bununla da yetinmeyerek Nizar adına hutbe de okutarak, İskenderiyye'deki oğullarından birini Nizar'ı getirmesi için Alamut'a göndermiştir. Bir rivayete göre de; Fatımi meclisinden kaçan Nizar bir yaşındaki oğlu ile birlikte Kûhistan tarafında bulunan Hasan Sabbah'ın yanına giderek bir yıl orada kalmıştır. Bu arada Fatımi otoritesinden kopan ve uzaklaşan Hasan Sabbah'ın Nizar'a destek verdiği için Fatımi halifesi el-Muntasır'ın başkumandanı olan ve aynı zamanda da kayınpederi de olan Emirü'l Cuyûş ile arası bozulur. Hatta Emirü'l Cuyûş'un, Hasan Sabbah'ı hapse attırdığı da rivayet edilmektedir. Mustali'nin imam atanmasının ardından Nizar'ın da öldürülmesiyle İsmâililikteki Nizariyye ve Mustaliyye daha keskin bir ayrıma girmiştir. Böylece Nizariler, Hasan Sabbah liderliğinde Fatımilerden bağımsız bir şekilde İran bölgesinde faaliyetlerine başlarlar. Nizariler zamanla hem doktrin hem de siyasi anlayış açısından tamamıyla Fatımilerden ayrılarak Büyük Selçuklu Devleti sınırları içinde özerk bir harekete dönüşürler.[84]

Nizari doktrini; kuvvet, taktik ve yönetmeyi şahsında toplamış bulunan Hasan Sabbah'ın daha Fatımilerle ilişkisini kesmeden önce yeni bir döneme girmişti. Büyük olasılıkla Hasan

[83] Mustafa Öz, "Nizariyye", **DİA**, C.XXXIII, İstanbul 2007, s.200.
[84] Arayancan, **age**, s.23-24.

Sabbah, Şîa'nın imama dayandırılan eski talim doktrinini cedel üslubunda ve edebî şekilde yeniden formüle etmiştir. Buna göre dinle ilgili bilgilerin sadık bir öğreticiden öğrenilmesi zaruri kılınmıştır. Bu öğretici ise Allah tarafından tayin edildiğine inanılan İsmâili imamıdır. Bu düşünce İslam dünyasında geniş yankılar uyandırmıştır. Hatta başta Gazzâlî olmak üzere birçok âlimin tepkisini çekmiştir. Nizari İsmâililileri, Allah'ın mutlak varlık olduğunu ve her şeyin O'ndan geldiği fikrini benimsemişlerdir. Ayrıca Allah'ı tanımanın zamanın imamını tanımak demek olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre imam fâni bir insan ise de onun bilinemeyen bir ilâhî tabiatı vardır, imamın sözü Allah'ın sözüdür. Onlar için zekât ikinci esas olup kazancın beşte birinin imama veya yardımcılarından birine verilmesidir.[85]

Bu bölümde İsmâili hareketinin oluşum ve gelişim dönemlerini incelenmiştir. Zaman zaman bu dönemlerde çatışmalar çıkıp ayrılıklar olsa da İsmâili hareketi çeşitli yollarla günümüze kadar ulaşmıştır. Hâkim oldukları coğrafyalar farklılaşsa bile amaçları ve doktrinleri ortak olmuştur. Bundan sonra ki bölümümüzde ise İsmâili davetine, talim ve doktrinlerine yeni bir dönem getirecek olan Hasan Sabbah'ın hayatını, Alamut kalesini ele geçirmesini, fedailerini, dönemin önemli kişilerine düzenledikleri suikastları ve neden Haşhaşi ismiyle anıldıklarından bahsedilecektir.

[85] Öz, **agm**, s.200-201.

III. BÖLÜM

HASAN SABBAH VE ALAMUT

3.1. Alamut Öncesi Hasan Sabbah

Gerçek adı El-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. El-Hüseyin b. Muhammed es-Sabah el-Hımyerî olan Hasan Sabbah, İran'da Nizari-İsmâili Devleti'nin kurucusudur. Doğumuyla ilgili bazı kaynaklar Hasan Sabbah'ın Rey[86] şehrinde doğduğunu belirtirken, Cüveynî, Bernard Lewis ve Farhad Daftary ise Hasan Sabbah'ın Rey şehrinde değil Kum şehrinde doğduğunu belirtirler[87]. Kum şehri, Arapların İran'daki ilk yerleşim merkezlerinden ve On İki İmamcı bir Şiîliğinin kalelerinden biriydi. On İki İmamcı bir Şiî olan babası Irak'ın Kûfe şehrinden gelmişti ve rivayete göre Yemen kökenliydi; daha uçuk bir rivayete göre ise, Güney Arabistan'daki kadim Himyer krallarından birinin torunuydu.[88] Hasan'ın doğum tarihi ise bazı kaynaklarda 1046-1047 veya 1053-1054 yıllarına tarihlendirilir. Hasan Sabbah'ın doğum tarihi günü gününe bilinmese de, muhtemelen XI. yüzyılın ortalarına rastlıyor olmalıdır. Daha çocuk yaştayken babasıyla Rey'e göç etmiş olan Hasan, din eğitimini burada almıştır. Rey, IX. yüzyıldan beri dailerin faaliyet merkezlerinden birini oluşturuyordu. Hasan Sabbah da bu kişilerin etkisine girerek Bâtıni hareketinin en güçlü ismi haline dönüşecekti. [89]

Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa'sında Hasan Sabbah'ın hayatını anlattığı ve adamlarının Sergüzeşt-i Seyyidinâ adını verdikleri bir eserden bahseder. Bu kitap Hasan Sabbah'ın hayatını ve başından geçen olayları anlatır. Otobiyografik bir eser olan bu kitapta Hasan Sabbah kendi öyküsünü anlatmaktadır. Eserde kendisinin ve atalarının Şia mezhebinin on iki imam kolundan olduğunu, Rey'de Bâtıni mezhebinden olan Emire Zerrab ile

[86] Rey şehri Nişabur'dan sonra kısa bir süre, Sultan Melikşah devrinin başlarına kadar, Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmıştır. Ayrıca Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Rey", **DİA**, C.XXXV, İstanbul 2008, s.41.
[87] Lewis, **age**, s.33.
[88] Özaydın, **agm**, s.347.
[89] Lewis, **age**, s.72.

mezhepleri hakkında tartışmalar yaptığını ve onun anlattıklarından etkilendiğini ifade eder. Ayrıca Necm Sarrac adında bir kişiden de Bâtınilerin mezhebi hakkında bilgi aldığını da ifade eder. Mezhebin sırlarını öğrendikten sonra biat yemini ederek 1072 (464 h.) senesinde Irak'ta dai olan Abdü'l Melik Ataş'ın Rey şehrine gelip kendisini beğendiğini bu yüzden de dailik naipliğine tayin edildiğinden bahseder. Bu görevi aldıktan sonra Mısır'a Halife Mustansır'ı görmek için yola çıkar.[90]

Hasan Sabbah'ın Bâtınilik mezhebine geçtikten sonra yolunun Mısır'a düştüğünü ve 1076-77 (469 h.) yılında Mısır'a gitmek için Isfahan'a gittiğini, orada birçok tehlike atlattıktan sonra Azerbeycan'a, oradan da Suriye'ye ulaştığını Cüveynî eserinde bahsettikten sonra Hasan Sabbah'ın kendi eserinde anlatılanlara da yer vermiştir. Hasan Sabbah bu yolculuğu sırasında 1078 (471 h.) yılında Mısır'a ulaştığını fakat Halife Mustansır ile görüşemediğini çünkü Emir'ül-Cuyuş'un peşine düştüğünü bu yüzden Isfahan'a doğru yola çıktığını anlatır. Isfahan'dan Damgan'a geçen Hasan Sabbah burada üç yıl kaldığını ve dailerini Alamut'un kasabalarından biri olan Andic Rud ile Alamut'un diğer bölgelerine göndererek oradaki halkı mezheplerine davet etmeye çalıştıklarından bahseder. Bu sırada Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün peşine düştüğünü öğrenince Rey şehrine geri dönmeyerek Alamut'a sınır olan ve daha önce dailerini gönderdiği Andic Rud'a gelerek burada ikâmet ettiğini anlatır.[91]

Hasan Sabbah ile ilgili günümüzde de tartışma konusu olan ve en çok merak edilen konulardan biri Selçuklu veziri Nizâmülmülk, Ömer Hayyâm ve Hasan Sabbah'ın arkadaş oldukları ile ilgilidir. Bu üç önemli şahsiyetin arkadaş olduğu ve birlikte Muvaffak-Lidînillâh en-Nîsâbûrî'nin derslerine devam ettikleri, aralarından kim daha önce ikbal ve servete ulaşırsa onun diğerlerine yardım edeceğine dair yeminleştikleri söylenir. Yine bu rivayetlere göre Nizâmülmülk'ün vezir olunca Hasan Sabbah'a valilik teklif ettiği, ancak onun merkezden uzaklaşmamak için sarayda bir görev istediği, bu isteği kabul edilince Nizâmülmük'ün görevine göz diktiği, bunu fark eden Nizâmülmülk'ün onu Sultan Melikşah'ın gözünden düşürüp saraydan uzaklaştırdığı ve Hasan Sabbah'ın da bu yüzden Mısır'a kaçtığı söylenir. Bu hikâye, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî tarafından da kabul edilmekle beraber 1017-1018 tarihlerinde doğan Nizâmülmülk'ün, 1046-1047 veya 1053-1054 tarihleri arasında doğan Hasan Sabbah ile birlikte aynı hocanın talebesi olması uzak

[90] Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, s.546-548.
[91] Cüveynî, **age**, s.548-549.

bir ihtimaldir.[92] Ayrıca Sultan Melikşah ve Sultan Sancar zamanında himaye edilen şairler arasında yer alan ve rubaileriyle tanınan Ömer Hayyâm'ın 1039-1048 yılları arasında doğduğu ve ölüm tarihi olan 1123 veya 1132 yılları da dikkate alındığında böyle bir arkadaşlığın kesin bir şekilde doğruluğunu kanıtlayamayız.[93] Yine bu dönem kaynaklarında Bâtıniler ve Hasan Sabbah ile mücadeleler esnasında Ömer Hayyâm'ın ismine rastlanmamaktadır. Bu durum böyle bir arkadaşlığın söz konusu olmadığını kanıtlar niteliktedir. Aralarında bu kadar fazla yaş farkının da olması dikkate alındığında üçünün aynı zamanlarda aynı hocadan ders alma ihtimalleri çok düşüktür. Tarihimizde bu önemli üç şahsiyetin yaşam tarihleri birbirine tam olarak yakın olmasa da onların arkadaş olma ihtimalleri bazı kaynaklarda heyecanlı bir efsane olarak gözümüze çarpar.

3.2. Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'ni Ele Geçirmesi ve Diğer İsmâili Kaleleri

Ortaçağ'da Rûdbâr vadisinde bulunan elliye yakın müstahkem kalenin en meşhuru olan Alamut, Deylem sınırında Rûdhâne-i Alamut vadisiyle Tâlekan nehrinin birleştiği yerden 2, Kazvin'den ise 6-8 fersah mesafede 2000 metre yükseklikteki yalçın kayalar üzerinde kurulan bir kaledir. Âluh ve âmût (âmûht) kelimelerinden meydana gelen Alamut ismi, eski Fars dilinin Taberistan şivesinde "kartal yuvası" veya "kartal eğitimi" (ta'lîmü'l-ukâb) anlamına gelmektedir. İbnü'l-Esîr'e göre kale Deylem hükümdarlarından birisi tarafından kurulmuş ancak daha sonra 860 (246 h.) yılında Taberistan Alevîleri'nin reisi Hasan b. Zeyd ed-Dai-İlelhak tarafından yeniden inşa edilmişti. Asıl şöhretini ise Haşhaşi'nin lideri ve İsmâili Devleti'nin kurucusu Hasan Sabbah'a borçludur.[94]

İbnü'l Esir, "Kami'l fi't Tarikh" adlı eserinde Alamut'la ilgili, bir kartalın krala bu bölgeyi tanıttığını ve onu oraya götürmüş olduğuna dair bir başka deyişten şöyle rivayet eder: "Oraya 'talim el akab' adı verildi, bunun karşılığı Daylami lehçesinde aluh amut'tur. Aluh sözcüğü 'kartal' demektir. Amutis ise 'öğretim, eğitim' anlamındaki amakhut'tan çekilir. Kazvin halkı burayı akab amukhat (Kartalın öğrettiği, eğitimi) adıyla çağırırdı. Böylece aluh amut ya da akab amukhat terimi daha sonraları Alamut'a dönüşmüştür."[95] İranlı tarihçiler ise ilginç bir rastlantıya dikkat çekerler: Aluh Amut ismi içindeki her harfe

[92] Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", **DİA**, C.XVI, İstanbul 1997, s.347.
[93] Yavuz Unat, "Ömer Hayyâm", **DİA**, C.XXXIV, İstanbul 2007, s.66-67.
[94] Abdülkerim Özaydın, "Alamut", **DİA**, C.II, İstanbul 1989, s.336.
[95] İbnü'l Esir, **el Kâmil fi't-Târih**, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, C. X, İstanbul 1987, s.260-261.

verilen Arap harflerinin sayısal değerleri toplandığında, yani ebced hesabına göre, Hasan bin Sabbah'ın Alamut'u ele geçirdiği tarih olan 1090 (483 h.) rakamı ortaya çıkmaktadır.[96]

Hasan Sabbah, Alamut'a sınır olan Andic Rud'a gittikten sonra orada bir süre ikamet etmiş, Alamut'un coğrafi açıdan da uygunluğunu göz önüne alarak burayı kendisi ve fedaileri için merkez olarak seçmiştir. Bu yüzden buranın zaptı için uğraşmış ve Alamut'un çevresindeki köylere faaliyetlerini yürütmek için dailer göndermiştir. Aynı zamanda Hasan Sabbah Girdkûh ve Türşîz kalelerinin valilerini de kendi doktrinine çekmeyi başarmıştır.[97]

Hasan Sabbah Mısır'dan İran'a geldiği zaman, Alamut Kalesi'nin sahibi Hasan Hüseyin Mehdi adında bir Alevi yani Alisoylu idi. Kaleyi ona Selçuklu Sultanı Melikşah, bir ikda arazisi olarak vermişti. Hasan Hüseyin Mehdi, Hazar Denizi çevresinde ayrı bir Zeydi topluluğu kuran El Nasirli'l Hak olarak da bilinen Hasan bin Ali el Utruş'un torunlarındandı. Rivayet edilir ki; Hasan Sabbah'ın emrinde çalışan Dai Hüseyin Kâini, Hasan Hüseyin Mehdi ile dostluk kurmuş ve böylelikle İsmâili daileri bu arazinin çevresindeki halkı inançlarına çevirerek güçlerini artırmışlar. Bu sırada ise İsmâililer kale içine sızmaya başlamışlar. Hasan Hüseyin bir süre sonra bu durumu fark edip onları kovmuş olsa bile çevredeki İsmâililerin çoğalmasıyla kale içlerine girmelerini önleyememiş. 4 Eylül 1090 (6 Receb 483) Çarşamba günü Hasan Sabbah'ın gizlice kaleye girmesiyle fetih hareketi başlamış oldu. Bir süre orada gizlenmek için kendisine Dihkhuda (Dehhuda) adını takıp kılık değiştirmişti. Hasan Hüseyin Mehdi'ye gerçek kimliğini açıklamadı. Hasan Hüseyin Mehdi, artık kendisine kimsenin boyun eğmediğinin ve Alamut'un efendisinin başka biri olduğunun farkına varmıştı. Alamut garnizonu halkı ve yerli sakinlerinin çoğunluğu, kendisini savunacak veya kendilerini sürgün edecek iktidarı Hasan Hüseyin Mehdi'den alan İsmâilileri benimsediler. Böylece Alamut kan dökülmeden ele geçirilmiş oldu. Hasan Sabbah'ın Alamut'u alışı ile ilgili iki geleneksel söylenti daha vardır: Bunlardan birincisi; Seyyidina Hasan bin Sabah, Melikşah'ın Alisoylu bölge valisi H. Hüseyin Mehdi ile buluşup Alamut Kalesi'ni 3000 dinara satın almak istediğini söyler. Mehdi onun bu büyük miktardaki altın parayı bulamayacağını düşünerek pazarlığı kabul eder. Bunun üzerine Hasan Sabbah, Girdkûh[98] ve Damgan daisi Reis Muzaffer'e mektup

[96] İsmail Kaygusuz, **Nizarî İsmailî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut Öğretisi, Tarihi, Felsefesi**, Su Yayınları, İstanbul 2012, s.18-19.

[97] Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler", Çev: Süleyman Tülücü, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.26, Erzurum 2006, s.219.

[98] Girdkûh, İran'ın kuzey doğusundaki Dâmgân yakınlarında, tarihi çok eskilere dayanan müstahkem bir kaledir. Sahip olduğu su kaynağı ve tarım ürünlerinin bolca yetiştiği bir coğrafyada bulunması, önemini daha

gönderip, onun parayı bulmasını istemiş. Bu para kısa sürede bulunup Kale satın alınmıştır. İkincisi ise; Hasan Sabbah, Mehdi'den Alamut'ta üzerinde oturacağı bir sığır derisinin kaplayacağı kadar toprak parçası istemiş, o da kabul etmiş. Seyyidina Hasan bir öküz derisini ince ince sırım çekerek, tüm kaleyi kaplayacak duruma getirip kaleye sahip olmuş.[99]

Hasan Sabbah artık Alamut'un efendisiydi. Kaleye girişinden ölümüne dek geçen otuz beş senelik süre zarfında bir kez bile kayalıklardan aşağı inmediği gibi, oturduğu evin dışına ise sadece iki kereliğine çıktığı söylenir. Bu dönemle ilgili önemli bir kaynağımız olan Reşîdüddin, Hasan Sabbah'ın ölümüne dek geçen zamanın tamamını, oturduğu evin içerisinde geçirdiğini ve burada kendini kitap okumaya, davet'in kelâmını yazıya dökmeye, hükümranlığının meselelerini idare etmeye, tüm bunları yaparken dünyevî zevklerden elini eteğini çekerek, yiyip içmekten sakınarak takva ehli bir ömür sürdüğünden bahseder.[100]

Alamut ile ilgili bir başka kaynağımızda İtalyan gezgin Marco Polo'nun yazdıklarıdır. Marco Polo 1273 (671 h.) yılında Alamut Kalesi yakınından geçerken burasını meyve bahçeleriyle, baldan şaraptan ve sütten akan nehirlerle, dünyanın en güzel kadınları ile dolu olduğunu tasvir ederek cennetin Kur'an'da tasvir edildiği gibi bir yer olduğunu ve fedailer için oranın cennet olarak kabul edildiğinden bahseder.[101] Marco Polo'nun bu tasvirleri ve gerçekte Alamut Kalesi'ni görüp görmediği bazı kaynaklarda tartışma konusu yaratmıştır. Birçok kaynak bu konuya açıklık getirmiştir. O bölgeden geçtiği tarihe dikkat edecek olursak, 1273 yılında fiili olarak Moğollar tarafından yıkılan Alamut Kalesi'nin harabeleri kalmıştır. Bu yüzden Marco Polo geçtiği bölgelerde duyduklarından bahsetmiş olabilir. Yani o bu tasviri orada yaşayan yöre halkının aktardığı bigiler üzerine vermiştir. Bu konu ile ilgili diğer birinci el kaynaklarda bir bilgiye rastlanmaması dikkat çekicidir. Cennet bahçesi tasvirini veren ilk ve tek kaynak Marco Polo'dur. Bu nedenle kaledeki cennet bahçesinin doğruluğu tam olarak kanıtlanamamıştır.

Hasan Sabbah, Alamut'a yerleştikten sonra Alamut'u yeniden inşa etmeye başladı. Su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için sarnıçlar ve ambarlar yaptırdı. Vadi içindeki tarlaları sulamak için su kanalları açtırdı. Yakın kaleler ele geçirilip, stratejik noktalara kuleler

---

da arttırmaktadır. Ayrıca Bkz: Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu ve İsmâilî Kalesi Girdkûh", **Türkiyat Mecmuası**, C.XXVII, 2017, s.249.

[99] Kaygusuz, **age**, s.19-20.

[100] Arayancan, **age**, s.80.

[101] Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1**, Çev: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s.117-119.

yapıldı. Hasan Sabbah burada büyük ekonomik ve sosyal reformlar yaptı. İsmâîlileri kardeşlik bağlarıyla birleştirdi. Böylece her İsmâîli bireyi, kendisini topluluğun sorumlu üyesi ve onun ayrılmaz parçası hissetmeye başlamıştır.[102] Alamut böylelikle Bâtınî propagandası için önemli bir merkez haline gelmiştir.

Alamut'u da ele geçiren Hasan Sabbah'ın artık iki amacı vardı diyebiliriz. Bunlardan biri insanları kendi inancına davet etmek, diğeri ise daha fazla kaleyi sınırlarına katmaktı. Bunun içinde, Alamut'tan dört bir yana dailer ve casuslar göndermeye başladı. Özellikle genel karargâhının ayrılmaz parçası olan Rudbar bölgesinin kontrol edilmesi gerekiyordu. Bölgenin güneyinde gelişen değişiklikler, bu ıssız fakat verimli dağ vadilerindeki yaşam tarzını etkilememişti. Rudbar'da ne askeri ne de siyasi hiçbir idari merkez yoktu. Köylerde yaşayan halk kalelerde oturan mahallî soylular sınıfına itaat ediyorlardı. Bunu avantaj olarak değerlendiren İsmâililer, 1096 veya 1102'de Lemeser Kalesi'ni baskınla ele geçirdiler. Bu kalenin ele geçmesiyle önemli bir başarı elde ederek Rudbar bölgesinde varlıklarını güçlü bir şekilde göstermiş oldular. Bu kalenin baskınında lider olan ve daha sonra yirmi yıl boyunca kalenin komutanlığını yapacak olan Hasan Sabbah'ın sağ kolu Kiyâ Buzurg Ümîd idi. Bu kale Şah-rûd'a bakan yuvarlak bir kalenin tepesinde avantajlı bir konuma sahipti.[103]

Lemeser Kalesi'ni ele geçiren Hasan Sabbah için bir sonraki hedef Kûhistan bölgesi olmuştu. Bu bölgenin halkı İran platosunda bulunan büyük tuz çölünün ortasında, dağınık bir şekilde vahalarda yaşıyorlardı. Bu bölge, İslam'ın ilk dönemlerinde, Zerdüşt dininin son sığınaklarından biriydi. Bölge Müslümanların eline geçince önce Şiîlerin ve diğer dini fırkaların, daha sonrada İsmâililerin barınağı haline gelmişti. Hasan Sabbah 1091-1092'de bölge halkını harekete geçirmek ve İsmâililere desteği artırmak amacıyla oraya bir dai gönderdi. Kûhistan asıllı becerikli dai Hüseyin Kâinî'nin yaptığı davet bölgede beklenmedik bir başarı ile sonuçlandı. Kûhistan halkı Selçuklu hâkimiyetinden memnun değildi. Bu durum Selçuklu kumandanının, İsmâililere katılmış itibarlı bir şahıs olan mahalli bir emirin kız kardeşine talip olmasıyla halkın kini ve memnunsuzluğu daha da arttı. Hüseyin Kâinî'nin bölgedeki faaliyeti, basit bir bozgunculuk ve kalenin ele geçirilmesini geride bırakmıştı. Onun hareketi bir halk ayaklanmasını ve bağımsızlık

[102] Kaygusuz, **age**, s.21.
[103] Bernard Lewis, **Haşişiler**, Çev: Ali Aktan, Sebil Yayınları, İstanbul 1995, s.38.

hareketini başlatmıştı. İsmâililer, pek çok yerde bu isyanlara katıldılar. Böylece Zevzen, Kâin, Tabes, Tûn ve diğer bir takım önemli şehirleri kontrol altına aldılar.[104]

İsmâililer, XI. asrın sonlarıyla XII. asrın ilk yılları boyunca Selçuklu Devleti'nin karşılaştığı geçici düzensizlikten yararlanarak faaliyetlerini daha geniş bölgelere yaymışlardır. Bu durumdan yararlanan Hasan Sabbah Deylem'e gelmeden önce faaliyetlerde bulunduğu Damgan bölgesine Alamut'tan elçiler gönderdi. Bu dailer bizzat Abdülmelik İbn Attaş'ın etkisiyle İsmâililiğe giren Damgan yöneticisi Muzzaffer adında bir subayın yardımından yararlandılar. Damgan'ın güneyinde sağlamlığı ve konumu bakımından mezhebin amaçlarına uygun olan Girdkûh Kalesi yer alıyordu. Muzaffer, kaleyi İsmâililer adına ele geçirmeye hazırlandı. Kendine dürüst bir subay süsü vererek, amiri olan Selçuklu emirini kandırarak kendisini kalenin komutanı olarak tayin ettirdi. Daha sonra kaleyi tamir ve tahkim ettirerek kalenin içini erzak ve değerli eşyalarla doldurdu. Bu hazırlıklar bittikten sonra asıl kimliğini açıklayarak, kendisinin İsmâili ve Hasan Sabbah'ın müridi olduğunu söyledi. Bu şekilde ele geçirilen Girdkûh Kalesi bundan sonra kırk yıl boyunca Muzaffer'in yönetimi altına girdi. Girdkûh Kalesi, Horasan ve Batı İran arasındaki anayola bakıyor ve Doğu Mâzenderan'daki İsmâili destek merkezlerinin yakınında yer alıyordu. Kale o sırada gelişmekte olan İsmâili nüfuzunun stratejik konumuna büyük ölçüde katkı sağladı.[105]

Yine aynı dönemde İsmâililer, çok daha cesur bir hareketle, büyük Isfahan şehrinin yakınında bulunan bir tepe üzerinde kurulu ve bir Selçuklu sultanının malikânesi bulunan Şahdiz Kalesi'ni hâkimiyetleri altına aldılar. İsmâili daileri, uzun bir zamandan beri bu bölgede faaliyetlerde bulunuyorlardı. Abdülmelik İbn Attaş bir dönem orada yaşamış fakat Şiîlikle suçlandığı için kaçmak zorunda kalmıştı. Selçuklulardaki taht mücadelesinden yararlanan İsmâililer, Isfahan'da halk İsmâililere karşı ayaklanıp onları katliama tabi tutuncaya kadar, terörü yaymaya devam ettiler. Diğer Fars şehirlerinde de buna benzer olaylar yaşanıyordu.[106]

Abdülmelik İbn Attaş'ın oğlu Ahmed, İsmâili faaliyetlerine yeniden hız kazandırmıştır. Babasının kaçışı esnasında, onun dini meselelerdeki düşüncelerini paylaşmadığı sanılarak kendisine Şahdiz'de kalma izni verilmişti. Aslında o gizli gizli İsmâili davası için çalışmalar yapıyordu. İranlı bir tarihçi onun, Şahdiz garnizonundaki çocukların öğretmeni

[104] Lewis, **age**, s.39.
[105] Özaydın, **agm**, s.348. Ayrıca Bkz: Lewis, **age**, s.43.
[106] Lewis, **age**, s.43-44.

olduğundan bahseder. Daha basit başka bir rivayete göre ise Ahmed, kale kumandanının gözüne girerek onun sağ kolu olmuş ve ölümünden sonra ise yerine geçmiştir. Bir süre sonra İsmâililer, Isfahan yakınında bulunan Hâlincan isminde ikinci bir kaleyi de hâkimiyetleri altına almışlardı. Fakat bunun savaş yoluyla mı yoksa sulh yoluyla mı olduğu tam olarak bilinmiyor. Bazı vakanüvislerin anlatımına göre Hâlincan Kalesi'nin zaptı bir marangozun işidir. Bu marangozun kumandanla dost olduğu ve verdiği bir ziyafet sonrası bütün herkesi sarhoş etmiş olduğu rivayet edilir.[107] Ayrıca Kayın, Senemkûh, Hûr, Havsaf, Ustâvend, Şah Dej, Erdehen, Kalatün-Nâzır, Kalatüt-Tanbur gibi daha birçok kale ele geçirmişlerdir. Bu bölgelere asker ve fedai toplayarak teşkilatlanıp propagandalarına devam ediyorlardı.[108]

İsmâili davetine, talim ve doktrinlerine yeni bir dönem getiren Hasan Sabbah, Bâtıniliği Fars bölgesine taşıyan ve yeni daveti başlatan kişi olarak kendisini normal İsmâililerde imamın olduğu yere taşımıştır. Böylece İsmâili inancında birtakım değişikliklere giderek "Yeni Davet (ed-da'vetü'l-cedîde)" ismi altında metotlaştırmıştır. Hasan Sabbah'a göre iman için sadece akıl yeterli değildir ve mutlaka muallim-i sâdık'a ihtiyaç vardır. Yani doğru bir öğreticiye ihtiyaç vardır. Bu kişinin kim olduğunu bilip, dini bilgileri ve gerçekleri ondan öğrenmek gerekir. Hasan Sabbah Fars bölgesinde yeni davetine başlamasıyla beraber Bâtıniler arasında hiyerarşik bir yapılanma meydan gelmiştir. Bu yapılanmanın gereği olarak dailer, Kahire yerine hareketin lideri Hasan Sabbah'a bağlıdırlar.[109]

Birçok bölgede hâkimiyet kurmaya başlayan Hasan Sabbah artık Alamut'tan, yetiştirdiği fedailerini düşman gördüğü herkesin üzerine gönderdi. Başta Selçuklular olmak üzere Abbasi halifeleri de korku içinde günler geçirecekti. Çünkü Hasan Sabbah'ın bir sözü ile gözlerini bile kırpmadan cinayet işleyecek fedaileri gün geçtikçe herkesin korkulu rüyası olmaya başlayacaktı.

---

[107] Lewis, **age**, s.44. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.262.
[108] Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi I**, Çev: Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara 1971, s.39. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.259-263.
[109] Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak Bâtınilik ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.VII, S. XX, s.167.

3.3. Fedailer ve Suikastlar

İsmâili dailerinin bir kısmı uzaktaki ileri karakollarda önemli yerler elde etmek ve bunları sağlamlaştırmakla uğraşırken, diğer dailer dini propagandalarını Ehl-i Sünnet ve Selçuklu iktidarının ana merkezlerine yayıyorlardı. İsmâili daileri ile Selçuklu idarecileri arasında ilk kan dökülmesine sebep olanlar bu kişilerdir. Olay, Rey ve Kum şehirlerine yakın olan kuzey platosu üzerindeki küçük bir kent olan Save'de, muhtemelen Alamut'un alınmasından önce meydana gelmiştir. On sekiz İsmâili bir araya gelerek, ayrı namaz kıldıkları için şıhne (emniyet müdürü) tarafından tutuklanmıştı. İsmâililer bu amaçla ilk defa toplanmışlardı. Yapılan sorgulamadan sonra serbest bırakıldılar. O esnada, Isfahan'da yaşayan Sâveli bir müezzini kendi davalarına çekmeye çalışıyorlardı. Ancak müezzin onların davetine icabet etmedi. Bu yüzden İsmâililer ihbar edilip yine sorgulanmaktan korktukları için müezzini öldürdüler. Bu olayda öldürülen müezzin Arap tarihçisi İbnü'l-Esir'e göre onların ilk kurbanıdır. Nizamülmülk bu olayı duyunca yapan kişinin idamını emretti. Suçlu, çeşitli dini görevlerde bulunmuş ve İsmâili olduğundan şüphelenildiği için, Kirman'da halk tarafından linç edilmiş olan bir vaizin oğlu Tahir isminde bir marangozdu. İdam edilen Tahir'in cesedi ibret olsun diye şehir meydanında sürüklendi. İbnü'l-Esir'e göre o, idam edilen ilk İsmâilidir.[110] Bu olaydan sonra İsmâililer artık rakip ve düşman gördüğü kişilere karşı yetiştirdikleri fedailer ile suikastlara başlamışlardı. Bu dönemden itibaren Hasan Sabbah'ın kurmuş olduğu örgütü eli kanlı bir örgüt haline gelmeye başlamıştır. Bundan sonra hiç kimse kendini buna devlet büyükleri de dâhil olmak üzere güvende hissetmiyordu.

Haşhaşiler, düşmanlarının gözünde din ve topluma karşı kanlı bir entrika içinde olan yönetilen fanatiklerdi. İsmâililere göre ise, imamın düşmanlarına karşı mücadele eden seçkin bir gruptan oluşuyorlardı. Zalimleri ve gasıpları cezalandırıp, imamlarının ve dürüstlüklerinin kanıtını gösteriyorlardı. Böylece doğrudan doğruya ebedi mutluluğu kazanmış oluyorlardı. İsmaililer, fedai terimini bizzat kendini öldüren kimseyi ifade etmek için kullanmışlardı. Onların cesaret, dürüstlük ve karşılıksız fedakârlıklarını öven bir İsmâili şiiri bulunmuştur. Alamut'un, Reşîdüddin ve Kâşânî tarafından alıntı yapılmış

[110] Esir, **age**, s.258. Ayrıca Bkz: Lewis, **age**, s.39-40.

mahalli İsmâili vakayinamelerinde, kurbanların ve onların cellâtlarının isimlerini bildiren bir şeref listesinin olduğundan bahsedilir.[111]

Hasan Sabbah'ın geliştirdiği yeni İsmâili doktrininde dai'lerden sonra refikler (yoldaşlar) ve lâsikler (taraftarlar) gelirdi. Bu iki derecede olanlara mezhebin esasları sadece kısmen öğretilirdi. Lâsiklerden sonra Fedailer geliyordu. Her ne kadar onları en aşağı derecede ifade etsek de onlar en üstün derecede katillerdi. Bu fedailer, mezhebin sırlarını tamamen öğrenmiş değillerdi. Fakat yapmak zorunda oldukları zor ve çok tehlikeli görevler için son derece titizlikle eğitilmişlerdi.[112] Olağanüstü cesaret, azim ve sabır fedailerin en büyük özellikleriydi. Gerektiğinde, aylarca hatta yıllarca darbe indirmek için fırsat bulmayı beklerlerdi. Şayet bir cinayet teşebbüsü başarılı sonuçlanmazsa yani fedai başarılı olamadan ölür ya da hedefindeki kişiyi öldüremezse başka bir fedai görevi tamamlardı. Ayrıca hiçbir zaman ölümden korkmadıkları için cinayetleri, çok açık bir şekilde işliyorlardı. Sonuç olarak fedailer, kurbanlarını nadiren sağ bırakırlardı. Fakat diğer taraftan onlara öldürülmeleri emredilenlerden bazıları, şöhretli bir şahsiyet olan Selahaddin Eyyubi hariç, asla kaderlerinden kaçamadılar.[113]

Efendilerinin istedikleri kişileri gözlerini bile kırpmadan hatta bile bile ölüme gittikleri bu suikastları neden yapıyorlardı? Karşılığında efendilerinden nasıl bir ödül alıyorlardı? Efendilerinin söyledikleri düşmanlarını hançerle katleden fedailer için yaptıkları bu iş onların kurtuluşuydu. Marco Polo'nun eserinde verdiği bilgilerden anladığımız üzere fedailer cennet vaadi ile bu cinayetleri işleyerek efendilerinin onlara sunduğu cenneti kazanıyorlardı. Marco Polo'nun anlatımına göre Dağın Efendisinin bu görevi yerine getirecek kişileri bir ziyafete çağırdığı, ardından onlara haşhaş yani uyuşturucunun da içinde olduğu ceviz ve baldan oluşan bir karışım veya içkiyi ikram ettiği söylenir. Bu karışımdan sonra kendilerinden geçen ve geçici baygınlık yaşayan kişiler tekrar uyandıklarında kendilerini Kur'an'da da tasvir edildiği gibi bir cennetin içinde bulurlar. Güzel kadınların olduğu, çeşitli ağaç ve bitkilerin olduğu, baldan ve sütten nehirlerin olduğu bu cennet bahçesinde kendilerinden geçen fedailer kendilerini gerçekten cennete zanneder. Kısa bir süre sonra Efendilerinin huzurundan getirilen fedailer, tekrar bu karışımı kullanarak cennet dedikleri yeri gördükten sonra tekrar baygın bir vaziyette

[111] Lewis, **age**, s.41-42.
[112] Tahsin Yazıcı, "Fidai", **DİA**, C.XII, 1996 İstanbul, s.53. Ayrıca Bkz: Neşet Çağatay ve İbrahim Agâh Çubukçu, **age,** s.76.
[113] Lockhart, **agm**, s.221.

efendilerinin karşısına çıkarılmaktadır. Bu sefer kendilerine geldiklerinde karşılarında sadece efendilerini görürler. İşte tam bu sırada efendileri onlara dediklerini uymalarını ve emirlerini yerine getirmenin karşılığında cenneti vaat ederdi. Onlar için efendilerinin sözü her şeyin üstünde olduğundan dolayı ona inanırlar ve onun verdiği emirleri yerine getirirler.[114] Ancak burada yapılan cennet tasvirinin sadece bu kaynakta geçmesi fedailerin böyle bir vaad ile kandırılması konusunda çelişkili bir duruma neden oluyor. Bu yüzden fedailerin bu yolu seçmeleri ve bu cinayetleri yapmalarındaki tek amacın onların davalarına yaptığı hizmet ve efendilerine olan bağlılıklarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Hasan Sabbah, fedailerini kendisine öyle bir bağlamıştır ki, fedailer onun için bir dakika bile düşünmeden ölüme gidebilirdi. Nitekim Hasan Sabbah, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın gönderdiği bir elçinin önünde, ona gücünü göstermek için yanındaki bir gence kendini öldürmesini emretmiş ve bu genç elçinin gözü önünde boğazını keserek kendisini öldürmüştü. Bir başka fedaiden ise kendisinin kaleden atlamasını istemiş ve yine aynı şekilde efendisinin bu sözüyle fedai kaleden aşağıya atlamıştı.[115]

Burada önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir. Haşhaş yani uyuşturucunun fedailer üzerinde kesin olarak kullanıldığını kanıtlayamayız. Onları o baygınlık haline getirmek için kullanılan uyuşturucu olsa bile fedailerin bu cinayetleri işlerken aynı maddeyi kullandıklarını kesinlikle söyleyemeyiz. Çünkü işledikleri suikastlar o kadar ustacadır ki hedeflerindeki kişilerin yanlarına gizlenerek giderler ve çoğu zaman halka açık herkesin gözü önünde bu hareketi gerçekleştirirlerdi. Nitekim haşhaş gibi insanı güçten düşüren bir ilaca bağımlı olmaları, başarılarını kötü bir şekilde etkileyebilirdi. Ayrıca bu suikast girişimlerini özellikle halka açık yerlerde yapmaları, halkı derin bir korku ve dehşete düşürmeyi amaçladıklarınıda gösterebilir. Netice de bu olaylar sonucunda herkes büyük korku ve dehşete düşmüştür.

Davaya son derecede inanmış, kararlı, cesur, beceri ve direnç sahibi fedailerden beklenenler arasında şunlar da ilave edilebilir; hançer kullanmayı iyi bilmek, kurbanı en zayıf noktasından kalbinden ve şahdamarından vurmak, avını en ince ayrıntılarına kadar gözlemleyip takip etmek, onu öldürmek için en uygun fırsatı beklemek, verilen görev için çevreye uyum sağlayıp her kılığa girebilmek; posta güvercini aracılığıyla iletişim

[114] Polo, **age**, s.120-122. Ayrıca Bkz: Lockhart, **agm**, s.221-224.
[115] Arayancan, **age**, 210.

kurmak[116] ve şifreleri ezberlemek, hızlı ve gizli haberleşme teknikleri geliştirmek; istenilen kişiyi öldürdükten sonra yapma nedenini ve siyasi inancını bağırarak ilan etmek ve halkın linç etmesinden korkmadan görevini yerine getirmek.[117] Özel olarak yetiştirilen ve seçilen bu fedailerin aileleri ise bu görevin çocukları için adeta şeref meselesi olduğuna inanıyorlardı. Bir defasında bir fedai, arkadaşlarının ölmüş olduğu tehlikeli bir görevi tamamladıktan sonra bir yolunu bulup evine sağ salim döndüğü zaman, annesi oğlunun hayatta kalmasını bir utanç olarak görmüş ve saçını kesip yüzünü siyaha boyamış.[118]

Fedailerin gerçekleştirdiği suikastlara değinecek olursak dönemin birçok önemli isimlerini de görürüz. Selçuklu veziri, dönemin önde gelen isimlerinden biri olan Nizamülmülk de bu fedailer tarafından öldürülmüştür. Bazı kaynaklarda Bâtıniler'in oluşturduğu uzun bir cinayet listesinden veya Alamut Kalesi'nde bulunan her yöneticinin bir listesi olduğundan bahsedilir. Bu listeler öldürülecek kişilerin listesidir ancak bunlar kayıptır. O yüzden bu listeden ve listedeki isimlerden kesin olarak bilgi vermek yanlış olur. Ama şu bir gerçektir ki birçok kişi Bâtıniler tarafından çeşitli yollarla öldürülmüş ve suikasta kurban gitmiştir.

Mevdûdî, Selçuklular Tarihi eserinde Bâtıni fedailerinin öldürdükleri isimleri şu şekilde sıralamıştır: Abdurrahman Sumeyrî, Unru Bulka, Cenahüddevle, Kadı Ebûl-Â'la Sâîd Nişaburî, Fahrül-Mülk, Kadi Abdul Vâhid, Emir Medud, Ahmed Yel İbn-i Vahsudan, Kadı Ebû Saad El-Hirevî, Abdullatif El-Hocandî Halife Musterşid, Halife Raşid, Atabey Ak Sonkur Borsakî, Muinül-mülk, Ebu Nasr. Bu isimleri sıraladıktan sonra yine bu dönemde Isfahan'da Bâtıniler tarafından öldürülen beş yüzden fazla müslüman cesedinin çürümüş halde bulunduğunu ifade eder.[119]

Haşhaşiler, 1108-1109 yıllarında rakipleri olan Isfahan kadısı Ubeydullah el-Hatib'i, Hemedan camisinde Cuma namazı esnasında, kendisiyle koruma görevlilerinin arasına sokulan bir fedai tarafından öldürülmüştür. Yine aynı yıllarda Nişabur kadısı da Ramazan bayramı kutlamaları esnasında öldürülmüştür. Bağdad'da bir Haşhaşi, Ahmed İbn Nizamülmülk'e, Alamut üzerine sefer düzenlediği için saldırıda bulunmuş ancak vezir, bu saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur. İlahıyatçılar, Sünni fakihler ve sultanın sütkardeşi

[116]Haşhaşilerin Suriye kolunun lideri olan Râşidü'd-Dîn'in de güvercin postası sistemini tesis ettiği kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca Bkz: Lockhart, **agm**, s. 227.
[117] Faik Bulut, **Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği**, Berfin Yayınları, İstanbul 2014, s.174-175.
[118] Lockhart, **agm**, s.224.
[119] Mevdûdî, **age**, s.39-40.

Emir Kürd Ahmedil gibi büyük yöneticilerden oluşan birçok kişi fedailerin kurbanı olmuştur.[120]

Haşhaşilerin hedefinde olmak için özel bir mevkide olmak gerekmiyordu. Onlar kendileri ve davaları açısından tehlikeli gördükleri her seviyeden insana karşı suikast düzenlemişlerdir. Özellikle Bâtınilere karşı askeri seferler düzenleyen emirleri veya açıktan düşmanlığı görülmüş kişileri öldürmüşlerdir. Bunlardan biri olan Emir Aksungur, Bâtıniler üzerine birçok sefer düzenlemiş, pek çoğunu öldürüp, mallarını yağmalayarak yaşadıkları yerleri tahrip etmişti. Bu sebepten dolayı Bâtınilerin hedefi haline gelen Emir Aksungur 1048 senesinde Ramazan ayında Hemedan'da fedailer tarafından katledilmiştir. 1096 senesinde ise Tuğrul Bey'in arkadaşı ve Selçukluların ilk Bağdad şahnesi Emir Porsuk'u ve yine aynı senede Emir Arğuş en-Nizamî'yi Rey'de katletmişlerdir.[121]

Öldürmek istedikleri kişilerin güçlerinin ve sosyal mevkilerinin bir önemi yoktu. Bâtınilerin fedailer tarafından gerçekleşen suikastlar çoğalınca onlardan korkanlar giysilerinin içine zırh giyerek dolaşmaya başladılar. Bunlardan biri olan ve tesadüfen o gün zırh giymeyen Isfahan Şıhnesi Belkâbek Sermez, bir fedainin saldırısına uğrayarak öldürülürken, aynı gece bu şahsın dört oğlu da suikastla katledilmişlerdi. Benzer şekilde Bâtıni düşmanı olduğu için katledilen bir diğer emirde Hıms Emiri Cenahu'd-Devle'dir. Yiğit ve cesur olan bu emir, Hıms Camisi'nde Cuma namazı kılarken, üç fedainin saldırısına uğrayarak katledilmiştir. Merâga[122] Emiri Ahmedîl, Musul Emiri Aksungur el-Porsukî ve Sultan Sancar'ın emirlerinden Cevher Hadim de Bâtıni fedaileri tarafından katledilen diğer şahsiyetlerdir.[123]

Bâtınilerin suikastlarından sadece emirler değil, vezirlik görevine gelmiş kişiler de kurtulamamışlardır. Bunların başında Bâtıni fedailerinin öldürdüğü ilk şöhretli isim olan Nizamülmülk gelir. Daha sonra Nizamülmülk'ün büyük oğlu ve Sancar'ın veziri olan Fahrü'l-Mülk kendisine uzatılan bir pusulayı okurken bir fedainin hançer darbesiyle katledilmiştir. Yakalanan katil Sancar'ın huzurunda sorguya çekildiğinde, cinayeti azmettirenin Melik Sancar'ın yakın adamları olduğunu söyleyerek masum insanların

[120] Lewis, **age**, s.50. Ayrıca Bkz: Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev: Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2019, s.242.
[121] Ocak, **agm**, s.174. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.501.
[122] İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye gölünün yakınında ve Sehend dağının güney eteklerinden geçen Sâfî akarsuyunun kenarında kurulan bir şehir. Ayrıca Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Merâga", **DİA**, C.XXIX, 2004 Ankara, s.162.
[123] Ocak, **agm**, s.174.

ölümüne de sebep olmuştur. Böylece katil ölüme giderken beraberinde suçsuz birkaç Müslümanı da götürmüş oldu. Bu olay fedailerin son derece kurnaz ve zeki olduklarını, öldürülürken bile düşmanlarına zarar verdiklerini göstermiştir.[124]

Nişabur Kadısı Ebu'l-'Alâ Sâ'id b. Ebû Muhammed el-Hanefî de Isfahan Mescid-i camisinde bir Bâtıni fedaisi tarafından öldürüldü. Isfahan Kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî'yi de katleden Bâtıniler güçlü bir düşmanlarını daha ortadan kaldırdılar. Taberistan'ın Rûyan şehri Şafii Fakîhi Abdü'l-Vâhid b. İsmail de 1108 senesinin Muharrem ayında fedailer tarafından katledilmiştir. Yine aynı yılın Ramazan ayında Nişabur, Isfahan ve Buhara Kadısı Sâ'id b. Muhammed b. Abdurrahman da fedailer tarafından öldürüldü. İslam dünyasının Haçlılar karşısında çarpışan büyük mücahidi Emir Mevdûd da 1113 senesinde Cuma namazından sonra Şam Ulucamii'nin avlusunda bir Bâtıni fedaisi tarafından öldürülmüştür. 1116 senesinde ise Merâga Emiri Ahmedil b. İbrahim b. Vehsûdân da Sultan Muhammed Tapar'ın sarayında otururken bir Bâtıni, mazlum görünümünde elinde bir mektupla ona yaklaşarak emirin elinden mektubu almasıyla hançerini Ahmedil'e saplamıştı. Ahmedil saldırganı altına aldığı esnada bir başka Bâtıni refiği ona hücum etti. Ahmedil her ikisini de öldürmüş olmasına rağmen bir üçüncü Bâtıni ortaya çıkıp Ahmedil'i öldürdü.[125] Sultan Sancar'ın vezirliğini yapan Muinüddîn Ebû Nasr da onlara karşı mücadele edip, on iki bin Bâtıni katlettiği için hedef haline gelmiş ve Bâtıni fedaileri tarafından katledilmiştir.[126]

Bâtıniler emir ve vezirlerden sonra Sultanlara karşı da suikastlar düzenlemişler. Sultan Muhammed Tapar'a karşı suikast girişiminde bulunmuşlarsa da, durumu önceden öğrenen Sultan bu olaydan zarar görmeden kurtulmuştu. Fakat diğerleri için sonuç böyle olmamıştır. Nitekim Bâtıniler, Dımaşk Atabegliği'nin kurucusu olan Tâcu'l-Mülûk Börî'yi 1130 senesinde katletmişlerdi.[127] 1142 senesinde ise Azerbaycan yöresinin hâkimi Davut b. Muhammed'i Tebriz'de öldürdüler. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere bütün idareciler Bâtıniler için hedef olabilmektedir ki bunlara halifeler de dâhildir. Abbasi Halifesi el-Müsterşid Billâh ve Fatımi Halifesi Ahkâmullah Mansûr b. el-Musta'lî de Bâtıni fedaileri tarafından katledilen kişilerdir.[128]

---

[124] Abdülkerim Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK, Ankara 1990, s.76-77. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s. 336.
[125] Özaydın, **age**, s.76-77.
[126] Ocak, **agm**, s.174.
[127] Esir, **age**, s.535-536.
[128] Ocak, **agm**, s.175.

Bâtıniler için sadece emirler, kadılar, vezirler ve ileri gelen şahsiyetler hedef değildi. Onlar kendileri gibi düşünmeyen herkesi hedef almışlardı. Bu hususta sivil halk da Bâtınilerin bu hareketlerinden payını almıştır. Bâtınilerin öldürme ve yağma olayları artarak devam etmiştir. Kâyin yakınlarında bir kalede toplanan Bâtıniler, Kirman'dan Kâyin'e giden büyük bir kafileye saldırmışlar, insanları öldürüp, mallarını yağmalamışlardır. Bâtıniler, 1104 senesinde ise Hindistan, Mâverâünnehr ve Horasan'dan gelen hacılara saldırıp, mallarını yağmaladıktan sonra insanları kılıçtan geçirdiler.[129] Aynı şekilde 1157 senesinde yine Horasan hacılarına saldırıp, onları katletmişlerdi. Sadece kafilelere saldırmayıp, şehirlerdeki sivil halkı da katlediyorlardı.[130]

Isfahan'da gerçekleşen bir olayda Bâtınilerin çok sayıda insanı katlettiği ortaya çıkmıştır. Alevî-i Medenî isminde bir şahıs, evinde kurduğu tuzağa çektiği yüzlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Bir şüphe üzerine eve baskın yapan halk, Alevî-i Medenî'yi, karısını ve o mülhitlerden bazılarını yakaladılar. Evin içinde soğuk sular ve kuyular bulan halk bir sürü insan cesediyle karşılaştı. Asılan, parçalara ayrılan ve çarmıh şeklinde yapılan duvarlara asılan bu cesetleri görenler büyük bir dehşete kapıldı. Bu olaydan sonra Isfahan halkı, Alevî-i Medenî'yi, karısını ve yakaladıkları bazı mülhitlerini öldürdüler.[131]

Dönemin önde gelen âlimleri de Bâtınilerin hedefi olmuşlardı. Bunların içinde Ebu'l Müzaffer el-Hocendî 1102 senesinde Rey'de, Hemadan Kadilkudatı Ubeydullah b. Ali el-Hatıbi ise 1108 senesinde, yine aynı senede Isfahan'ın önde gelen âlimlerinden Sâid b. Muhammed el-Buhâri de Bâtıni fedailer tarafından katledilmişlerdir. Nizamiye Medresesi müderrisi büyük âlim Ebu'l-Mehâsîn er-Rûyânî ve ünlü Şafii Kadısı Muhammed b. Nasr el-Herevî de Bâtıniler tarafından katledilmişlerdir. İslam dünyasının ve döneminin önde gelen âlimlerinden Fahreddîn er-Râzî, Rey'de verdiği derslerinde Bâtınilerin düşüncelerinin yanlış olduğunu söyleyerek onları açıkça kınamaktaydı. Bu durumu öğrenen Bâtıniler, bir fedaiyi öğrenci gibi göstermişler, yedi ay boyunca er-Râzî'den ders alan fedai uygun bir zaman bulduğunda hocasının boğazına hançerini dayayarak tehdit ederek bir daha haklarında konuşursa onu öldüreceğini söylemiştir. Bu tehdit karşısında er-Râzî bir daha onların fikirleri hakkında ve onların aleyhine konuşmadığı rivayet edilir.[132]

[129] Esir, **age**, s.318.
[130] Ocak, **agm**, s.175.
[131] Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, s.357. ayrıca Bkz: Muhammed b. Ali b. Süleyman er – Râvendî, **Râhat-Üs-Sudûr ve Ayet-Üs-Sürûr**, Çev: Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957, s.153-154.
[132] Ocak, **agm**, s.176-177.

Fedailer yaptıkları suikastlarda silah olarak sadece hançeri kullanmışlardır. Daha kolay kullanabilecekleri ok, zehir ve ilaç gibi maddeleri asla kullanmamaları dikkat çekicidir. Bunun sebebi hançeri daha kolay ve rahatlıkla saklayabilmeleri veya kurbanın ölümcül noktasına sapladıklarında kesin sonuç kazanmaları diyebiliriz. Nitekim alınan ağır hançer darbelerinden sonra yaşayan pek olmamıştır. Ayrıca farklı bir açıdan düşünürsek herkesin gözü önünde yapılan bu saldırılarda sadece hançer kullanmaları İsmâili fedailerinin adeta imzası haline gelmiştir. Yani fedailer bu suikastların kimler tarafından yapıldığını sadece bu silahı kullanarak açıkça belli etmişlerdir. Fedailerin yaşattığı bu korkunç suikaslardan yararlanmaya çalışanlarda olmuştur. İç karışıklıklarında yaşandığı günlerde yapılan bütün cinayetlerin arkasında bu fedailerin olduğunu söyleyenler kendi düşmanlarını da ortadan kaldırmış ve suçu Bâtınilere atmışlardır. Bâtıni fedailerinin bu eylemleri sonucunda tarihte bilinen ilk suikast eylemcisi Hasan Sabbah ve halefleri olmuştur.

3.4. Haşhaşi İsmiyle Anılmaları

Bâtıniler bazı kaynaklarda Haşhaşi ya da Haşişiyye diye geçmektedir. Sözlükte "kuru ot" anlamında kullanılan haşîş sözcüğü, sonraları Müslümanlarca uyuşturucu özelliği bilinen Hint keneviri ve bundan elde edilen esrar için kullanılmaya başlanmıştır. Haşişiyye, haşişi (esrar içen, esrarkeş) sözcüğünden türetilmiş bir topluluk ismi olarak kullanılmıştır. Haşişiyye isminin, Nizari İsmâililer'e verilmeden önce XI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı, onlar için ilk defa 1123 yılında Fatımi Halifesi Âmir-Biahkâmillâh tarafından, Suriye'ye gönderilen Nizariyye karşıtı görüşler içeren ikinci mektubunda geçtiği görülmektedir. Bündârî, İran'daki İsmâililer için Bâtıniyye ve Melâhide, Suriye'dekiler için ise Haşişiyye tabirlerini kullanmıştır. Ebû Şâme ise, Suriye'deki İsmâililer'den Haşişiyye ve reisleri Râşidüddin Sinân'dan "sâhibü'l-haşîşiyye" olarak bahseder. İbn Haldûn, Suriye'deki Haşişiyye'nin kendi zamanından Fidâviyye ismiyle tanındığını söyler. Ancak Şark İslam tarihi kaynakları çok defa bunları İsmâili, Melâhide veya Nizari diye isimlendirir. Makrîzî, 1392 yılı civarında Kahire'ye gelen İsmâili olması muhtemel bir mülhidi anlatırken bu kişinin haşhaş, bal ve çeşitli baharatlardan bir macun hazırlayıp, bunu ukda adı ile üst sınıfa mensup insanlara sattığını ve çevrede sorunlar çıkarttığını belirtmekle birlikte İsmâiliyye'nin Haşişiyye adıyla anıldığına dair kesin bir kayıt koymamıştır. Buradan hareketle Suriye'deki Nizariler'e daha çok haşiş

kullandırdıklarından veya fedailerin fiillerinin kötülüğünden dolayı hakaret amaçlı Haşişiyye denildiğini söyleyebiliriz.[133]

Batı kaynaklarında ise haşşaşin tabiri, Haçlılar vasıtasıyla Suriye'den Avrupa'ya taşınmış ve Haçlı literatürü ile Yunan ve Yahudi eserlerine girmiştir. Günümüzde Batı dillerinde "assassin" şeklinde ifade edilen terim, Avrupa'ya ilk defa geçtiğinde birçok şair tarafından "gayretli ve fedakâr" anlamında kullanılmıştır. Haçlıların uzun süre Ortadoğu'da kalması ve çeşitli vesilelerle elçi teâtisi, Batılıların Haşişiler ile ilgili tamamlayıcı bilgilere sahip olmalarını, onları daha yakından tanımalarını sağlamış ve assassin kelimesi de "suikastçı, haince adam öldüren, gizli katil" anlamını kazanmıştır.[134]

Günümüze kadar ortaya çıkarılan Nizari metinlerinde ve onların aleyhinde yazılan İsmâili olmayan Müslümanlar'a ait eserlerde, Nizarilerin gerçekten haşhaş bağımlısı olduklarını gösteren bir kayıt yoktur. Cüveynî gibi Nizariler hakkında araştırmalar yapmış olan birçok Müslüman yazarda onlar için "Haşaşi" ismini kullanmamışlardır. Nitekim Nizarileri "Haşhaşiler" olarak isimlendiren birkaç Arapça metinde ise bu ismin haşhaş kullanımından dolayı kullandıklarına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Oysa bu metinler Nizariler aleyhinde kaleme alınmış ve onlara yönelik zarar verici suçlamaları bir araya getirmeyi amaçlayarak yazılmıştır.[135] Sonuç olarak haşhaşi ismini kullandıkları rivayet edilen haşhaşdan dolayı aldıklarını kesin bir şekilde söyleyemeyiz.

3.5. Hasan Sabbah'ın Kişiliği ve Ölümü

Hasan Sabbah, kişiliği ve yaptığı faaliyetleriyle dikkat çeken bir kişi olmuştur. Kendisi ve fedaileri hakkında birçok eser yazılmıştır. Özellikle Alamut'u fethinden sonra orada geçirdiği 35 yıl boyunca kale içindeki yaşamı hep merak edilmiştir. Bu süre zarfında kaleden aşağı hiç inmemesi de orada yaşadığı hayatı merak konusu olduğu için çeşitli efsanelerle bazı kitap ve romanlara konu olmuştur. En çok konuşulan ya da söylenen efsanede kalede cennet bahçesi yaptırdığı, fedailerini böylelikle kandırıp cinayetlere teşebbüs ettirdiği ve hatta onlara haşhaş kullandırttığı gibi konular olmuştur.

---

[133] Mustafa Öz, "Haşîşiyye", **DİA**, C.XVI, İstanbul 1997, s.418. Ayrıca bknz; Farhad Daftary, **Alamut Efsaneleri**, Çev: Özgür Çelebi, Yurt Kitap Yayınları, Ankara 2008, s.146-148.
[134] Öz, **agm**, s.419.
[135] Daftary, **age**, s.149.

Hasan Sabbah'ın hayatı ile ilgili en çok dikkat çeken konulardan biri iki oğlunu da koyduğu sıkı kuralları uğruna öldürtmesidir. Hasan Sabbah buradan da anlaşılacağı üzere kendi koyduğu yasaklara uymayanları oğlu olsa bile en ağır şekilde cezalandırmıştır. Bu durum fedailerinin ona bağlılığının ve onlara sözünü geçirebilmesi için en büyük örnek olmuştur diyebiliriz. Cüveynî eserinde, Hasan Sabbah'ın uyguladığı sıkı kuralları, iki oğlunun da nasıl öldürüldüğünü ve kale içindeki yaşantısına geniş bir şekilde yer vermiştir.

Hasan Sabbah'ın, Cistad Hüseyin ve Muhammed adında iki oğlu vardı. Oğlu Cistad Hüseyin, Kuhistan daisi Hüseyin Kainî cinayetinin teşvikçisi olmakla suçlanınca Hasan Sabbah oğlunun ve cinayeti işleyen kişinin öldürülmesini emretti. Fakat bir yıl sonra Hasan Sabbah bu cinayetin asıl suçlusunu öğrenince o kişiyi ve sahip olduğu tek oğlunu öldürttü. Hasan Sabbah'ın bir diğer oğlu Muhammed ise babasının yasakladığı şarap içmekle suçlandığı için öldürüldü.[136] Cüveynî'nin verdiği bu bilgiler doğrultusunda Hasan Sabbah'ın sert bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Onun için çocukları ve ailesi değil savunduğu Bâtınilik davası önde geliyordu diyebiliriz.

Parlak bir zekâya, teşkilâtçılık vasıflarına sahip, basiretli, kabiliyetli, cebir, geometri, astronomi, sihir ve dini ilimlere vâkıf bir kişi olan ve düzenli örgütüyle, etrafa dehşet saçan fedaileriyle insanların düşünce ve inanç dünyasına hâkim olmak isteyen Hasan Sabbah aynı zamanda bir mütefekkir ve yazardı. Eserleri Alamut'un Moğollar tarafından zaptı esnasında büyük ölçüde zarar görmüştür.[137] Kalenin zaptı esnasında orda bulunan Cüveynî, 1124 senesinde Hasan Sabbah'ın hastalandığını ve yanına Bozorg Ümid'i çağırıp, yerine halef tayin ettiğinden bahseder. Bir gün eğer imam gelir, ülkesinin başına geçmek isterse, onun yanında yerlerini almalarını vasiyet ederek 23 Mayıs 1125 (6 Rebiyülâhır 518) yılı Çarşamba gecesi Hasan Sabbah otuz beş yıl boyunca hüküm sürdüğü Alamut kalesinde öldü.[138] Öldükten sonra Alamut yakınlarında yapılan bir kabire defnedilir. O günden sonra Bâtıniler tarafından ziyaret edilen bu kabir, Moğolların kaleyi ele geçirmesinden sonra yıkılmıştır.[139] O öldükten sonrada Bâtınilik hareketi onun yerine gelen halefleriyle devam etmişti.

Hasan Sabbah, hiçbir zaman imamlık iddiasında bulunmamıştı. O sadece imamın temsilcisi olduğunu iddia etmekteydi. İmamın ortadan kaybolmasından sonra, hüccet ve davet reisi olmuştu. İsmâili doktrini mutlak bir otorite üzerine inşa edilmişti. Müminin hiçbir iradesi

[136] Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, s.557.
[137] Özaydın, **agm**, s.349.
[138] Cüveynî, **age**, s.560.
[139] Arayancan, **age**, s.79.

olmayıp, talimi yani bilinen öğretiyi izlemesi gerekiyordu. Otoritenin temel kaynağı ise imamdı. Vasıtasız kaynak ise imamın temsilcisiydi. İnsanlar, Sünnilerin söyledikleri gibi, ne imamlarını seçebilirler ne de ilahiyat ve şeriat konusunda gerçeği anlayabilirlerdi. İmamı sadece Allah tayin ederdi. Allah'ın tayin ettiği bu imam onun yeryüzündeki temsilcisi ve gerçeği bilen kişiydi. Vahyi ve aklı, yalnız o geçerli yapabilirdi. Sadece İsmâili imamı, vazifesi ve öğreticiliğinin doğası bakımından bunu yapabilirdi. Bu durumda o gerçek imamdı. Rakiplerine gelince, kendileri bu makamı zorla alan, müritleri günahkâr, öğretileri ise yalandı. Sadakat ve itaat üzerine kurulan, dünyayı tamamen reddeden bu öğreti, gizli bir devrimci muhalefetin elinde güçlü bir silah haline dönüştü. Mısır Fatimi Halifeliği ile ilgili durum İsmâili hak iddialarına köstek olmaya başlamıştı. Kahire'den kopuş ve bağlılığın gizli bir imama geçmesi, İsmâili sevgi ve bağlılığının güçlerini açığa çıkarmıştı. Onları canlandırmak ve yönlendirmekte Hasan Sabbah'ın eseri olmuştu.[140]

Çalışmamızın bu bölümünde Hasan Sabbah'ın tarih sahnesine çıkışından, hayatından, Bâtınilerin etkisine nasıl girdiğinden, Alamut Kalesi'ni ve diğer kalelerin nasıl ele geçirildiğinden, oluşturduğu fedailer tarafından yapılan suikastlardan, Hasan Sabbah'ın ölümüne kadar olan süreç incelenmiştir. Bundan sonraki bölümde Hasan Sabbah'ın bu hareketlerinden etkilenen Selçuklular hakkında ve onların Bâtınilerle yapmış oldukları mücadelelerden bahsedilmiştir.

[140] Lewis, **age**, s.54.

IV. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BÂTINİ HAREKETİ

Sultan Melikşah'ın hâkimiyeti sırasında meydana çıkan Hasan Sabbah, Selçukluların en büyük hedeflerinden biri olmuştur. Hâkimiyet alanlarında çok büyük sorunlara neden olmuştur. Özellikle Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra çıkan kardeşler arasındaki taht mücadelelerinden de yararlanan Hasan Sabbah ve fedaileri hâkimiyetlerini büyük oranda genişletmişlerdir. Bu tehlikeli durumu Selçukluların en meşhur veziri olan Nizâmülmülk eserinde Melikşah'ı, Hasan Sabbah ve Bâtıniler hakkında ilerde büyük bir sorun oluşturabilecekleri hususunda uyarmış ve tavsiyelerde bulunmuştur.[141] Bâtınilerin bu dönemdeki faaliyetlerini sırasıyla ele alalım.

4.1. Sultan Melikşah Dönemi Bâtıniler İle Mücadeleler

1092 yılına gelindiğinde Selçuklular, İsmâili tehdidine karşı ilk kez askeri tedbirler almaya başlamışlardı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, İslam dünyası için ciddi bir tehlike oluşturan Hasan Sabbah ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmişti. Bir yandan Nizâmiye Medreseleriyle Sünniliği takviye etmeye çalışarak onlarla ilmi sahada mücadele verirken bir yandan da Alamut ve Rûdbâr bölgesindeki komutanlarından Yoruntaş'a Hasan Sabbah ve adamlarını ortadan kaldırması için emir vermişti. Yoruntaş'ın Alamut'u kuşattığı bir sırada ölmesi 1091 (484 h.) harekâtının sonuçsuz kalmasına sebep olmuştu. Ancak bu mücadeleyi sürdürmekte kararlı olan Sultan Melikşah, Emîr Arslantaş ile Emîr Koltaş'ı büyük bir orduyla Hasan Sabbah ve baş dai Hüseyin Kâinî üzerine

[141] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s.315-316.

sevketti. Amîr Kızıl Sarığ'ı da Arslantaş'a yardım etmek üzere Alamut'a gönderdi. Fakat önce Vezir Nizâmülmülk'ün, Ebû Tâhir Arrânî adında bir fedai tarafından öldürülmesi ve ardından da kırk gün sonra Sultan Melikşah'ın henüz otuz sekiz yaşındayken hastalanıp ölmesi 1092 (485 h.) harekâtın başarıya ulaşmasını engelledi.[142]

Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün öldürülmesi bu dönemdeki diğer devlet büyüklerini de şaşkına uğratmış ve korkutmuştu. Hasan Sabbah'ın adamları bu gibi cinayetlerde sık sık anılır olmuştu. Cüveynî kendi eserinde Nizâmülmülk, 16 Ekim 1092 (485 h.) Cuma gecesinde, Nihavend bölgesinde bulunan Şahne denilen bir yerde sufi kılığına giren Arranî ismindeki Bâtını fedaisi tarafından, iftardan sonra haremine gittiği esnada sırtından hançerlenerek öldürüldüğünden bahseder.[143]

Hasan Sabbah ile Sultan Melikşah arasındaki mektuplaşma olayı bu dönemde dikkat çeken bir başka konudur. Bazı eserlerde Sultan Melikşah ile Hasan Sabbah arasında geçen mektuplaşmalardan bahsedilir. Buna göre Sultan Melikşah, Hasan Sabbah'ı yeni bir din icat etmekle ve insanları aldatmakla suçluyor ve eğer hatasında ısrar ederse kalelerini yerle bir edeceğini ifade ediyordu. Hasan Sabbah ise verdiği cevapta Müslüman olduğunu, Abbasiler'in hilâfeti gasbettiğini, hilâfetin asıl sahibinin Fatımiler olduğunu söylüyor, Melikşah'ı Nizâmülmülk'ün entrikalarına karşı uyarıyor ve Selçuklu Devleti'ni tehdit ediyordu. Ancak İbrahim Kafesoğlu, böyle bir mektuplaşmanın olmadığını ve bunun daha sonraki dönemde propaganda amacıyla uydurulduğunu söylemektedir.[144] Ayrıca dönemin önemli kaynaklarından olan ve Alamut kütüphenesindeki birçok nüshayı gören Cüveynî, eserinde böyle bir mektuplaşmadan ve bu mektupların varlığından bahsetmemiştir. Bunu da dikkate alarak Sultan Melikşah ve Hasan Sabbah arasındaki mektuplaşmanın kesin bir şekilde doğru olduğunu söyleyemeyiz.

---

[142] Özaydın, **agm**, s.348.

[143] Cüveynî, **age**, s.554-555. Ayrıca Bkz: Müneccimbaşı Ahmed b.Lütfullah, Câmiu'd-düvel, **Selçuklular Tarihi I**, Çev: Ali Öngül, Akademi Yayınları, İzmir 2000, s.61; Esir, **age**, s.176-177.

[144] Özaydın, **agm**, s.348. Ayrıca Bkz: İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.134-135. Ayrıca Bkz: Adnan Adıgüzel, "Mehmet Şerefeddin Yatlkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, S. XII, 2014, 208-215.

4.2. Sultan Berkyaruk Dönemi Bâtıniler

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları Berkyaruk ile Muhammed arasında taht mücadelesi başlamış, ülkede karışıklıklar ve sıkıntılar meydana gelmişti. Bâtıniler, hânedan mensupları arasındaki taht mücadelesinden ve Haçlılar'ın bazı Müslüman topraklarını işgal etmeleriyle oluşan ortamdan faydalanarak nüfuz sahalarını genişletip faaliyet ve cinayetlerini arttırmışlardı. Bu dönemde Hasan Sabbah'ın en önemli başarısı 1096 veya 1102'de Lemeser'in bir baskınla ele geçirilmesi olmuştur. Böylelikle Bâtıniler'in Rûdbâr'daki hâkimiyeti daha da pekişmiş oldu. Ayrıca yine aynı tarihlerde Girdkûh, Şahdiz ve Hâlincân kalelerini de ele geçirmeleri Bâtıniler'in stratejik konumunu daha da güçlendirdi. Böylece Hasan Sabbah önemli yerler kazanırken bir yandan da bu karışık ortamdan yararlanarak Selçuklu Devleti'nin merkezlerini baskı altında tutmayı başardı.[145]

Fedaileri, Bâtıniler'e düşman birini vezir tayin ettiği için Sultan Berkyaruk'a da saldırıp yaraladılar.[146] Daha sonra Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki mücadele sırasında Berkyaruk'un ordusuna sızarak ordu içinde nüfuzlarını arttırmaya başladılar. Hasan Sabbah'ın siyasi, dini ve askeri şahsiyetleri öldürtmesi bir terör havası oluşturdu. Ona muhalif olan emir ve kumandanlar elbiselerinin altına zırh giymeden evlerinden dışarı çıkamaz oldular. Hasan Sabbah'ın faaliyetlerine ve düzenlediği cinayetlere şahit olan Enûşirvân b. Hâlid, o zamanlar Müslümanların içinde bulunduğu durumu tam bir felaket şeklinde açıklar ve yollarda emniyetin kalmadığını, fedailerin hiç korkmadan cinayet işlediklerini, sultanların onlara karşı bir çözüm bulamadığını ve halkın ise sürekli korku içinde yaşadığını belirtir.[147]

Sultan Berkyaruk döneminde; Sultan Melikşah'ın önde gelen emirlerinden Emir Üner (492 h./1098-1099), Sultan Berkyaruk'un veziri El-Eazz Ebû'l-Mehâsin Abdülcelîl b. Muhammed ed-Dihistânî (495 h./1101), Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hanım'ın veziri Abdurrahman Sümeyremi[148], Isfahan şıhnesi Emir Bilge Beg Sermez (493 h./1100), Nişâbûr hatibi Ebu'l-Kasım b. İmamü'l-Haremeyn (492 h./1098-1099), Ebû'l-Muzaffer b.

[145] Lewis, **age**, s.38-46.
[146] Râvendî, **age**, s. 140. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.212.
[147] Özaydın, **agm**, s.348. Ayrıca Bkz: Kazvinî, **age**, s.353.
[148] Esir, **age**, s.226.

el-Hucendî (496 h./1102-1103), Ebû Ca'fer b. el-Meşşât (498 h./1104) gibi dönemin önemli isimleri Bâtıni fedaileri tarafından yapılan suikastlar sonucunda öldürüldü.[149]

Hasan Sabbah'ın oluşturduğu bu terör havasından endişe ve korkuya kapılan devlet adamları Sultan Berkyaruk'u uyararak bunlara karşı tedbir alınmasını istemişler. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk 1101 (494 h.)'de Bâtıniler üzerine harekete geçti ve 300 kişiyi öldürttü. Yine aynı yıl Emîr Bozkuş'un idaresindeki büyük bir orduyu da Kûhistan üzerine gönderdi. Ancak Bâtıniler Emîr Bozkuş'u rüşvet karşılığında muhasaradan vazgeçirttiler. Emîr Çavlı da bu yıl içinde Fars ve Hûzistan'daki Bâtıniler'e karşı bir sefer düzenleyerek 300 kişiyi öldürüp, mallarına el koydu. Emîr Bozkuş ise 1104 (497 h.) senesinde Horasan askerleriyle gönüllülerden oluşan bir ordu meydana getirerek Tabes Kalesi'ne saldırdı. Kale ve civarındaki köyler tahrip edildi ve Bâtıniler'in bir kısmı öldürülürken bir kısmı da esir alındı.[150]

Sultan Berkyaruk kardeşleri ile girdiği taht mücadelesinde yeterince Bâtıniler üzerine etkili bir hareket yapamamış ve Bâtıniler etkisini bu dönem daha da arttırmıştır. Özellikle suikastlarını daha da artıran fedailer hem yöneticileri hem de halkı daha çok tedirgin etmeye başlamıştır. Nitekim Beryaruk'un ölümünden sonra küçük yaştaki oğlunu veliahdı olarak tayin etmesinden sonra tekrar taht mücadelesine giren Selçuklu Devleti Muhammed Tapar'ın hâkimiyeti kazanmasıyla tekrar Bâtınilere karşı mücadelelere başlayacaklardı.

4.3. Sultan Muhammed Tapar Dönemi Bâtıniler

Sultan Muhammed Tapar saltanatı boyunca Bâtınilerle mücadele etmiş ve onların asıl karargâhı olan Alamut'u ele geçirmek için çalışmıştı. Sultan'ın Iraklıları divandan uzaklaştırması ve buralara Horasanlıları yerleştirmesi de onların Bâtıni olduklarının ihsas ettirilmesinden kaynaklanıyordu. Muhammed Tapar onlarla daha müessir bir şekilde mücadele edebilmek için bu yola başvurmuştu. Sultan Muhammed Tapar, saltanat makamına geçer geçmez Bâtınilere karşı seferler düzenledi. Sultan ilk seferini hükümdarın seferde olduğu zamanlarda hazine ve silah deposu olarak kullanılan, küçük uşaklarla saray kızlarının bulunduğu, Deylemîler'den bir zümrenin muhafazası altında bulunan ve vaktiyle Sultan Melikşah'ın yaptırmış olduğu Şahdiz (Dizkuh) Kalesi üzerine yaptı.[151]

[149] Hasan Taşkıran, **Selçuklu Devletlerinde Suikastlar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.92-95.
[150] Özaydın, **agm**, s.348-349. Ayrıca Bkz: Müneccimbaşı, **age**, s.87-88.
[151] Özaydın, **age**, s.78.

Şahdiz Kalesi'ndeki Bâtını reisi Ahmed b. Abdü'l-Melik b. Attaş idi. Babası Abdü'l-Melik ise Hasan Sabbah'ın hocasıydı. Bu yüzden Hasan Sabbah, Şahdiz Kalesi'nin reisi olarak Attaş'ı uygun görmüş olabilir. Attaş, Selçuklu sultanına ait köylere ve halkın mallarına göz dikerek onlardan vergi alıyordu. Bu yüzden rahatsız olan halk ve bu bölgede hâkimiyetini kaybetmeye başlayan Sultan Muhammed Tapar, Bâtınilere karşı ilk seferini bu kaleye yaptı. Kalenin etrafı kuşatıldı. Bir süre sonra kaledekilerin erzakı bitince Bâtıniler boyun eğmek zorunda kaldı. Sultan ile anlaşma yaparak, Isfahan'a 7 fersah uzaklıktaki Hâlincan kalesinin kendilerine bırakılması şartıyla Şahdiz Kalesi'nin teslimine razı oldular. Bu olaydan sonra Bâtıniler Selçuklu emirlerine suikast girişiminde bulunarak onu yaraladılar. Bunu duyan Sultan Muhammed Tapar yaptıkları anlaşmayı bozarak Hâlincan Kalesi'ni ele geçirdi. Şahdiz Kalesi'nin de tamamen ele geçmesiyle Bâtınilerin çoğunu öldüren askerler, kalenin reisi olan Attaş'ı da esir aldılar. Daha sonra onu bir süre şehirde dolaştırdıktan sonra derisini yüzerek öldürdüler. Karısı ise kaleden atlayarak intihar etti.[152] Böylece önemli bir konuma sahip olan Şahdiz Kalesi tekrar Selçukluların eline geçmiş oldu.

Elde edilen bu başarılı seferden sonra Sultan Muhammed Tapar, Bâtınilerin asıl merkezi Alamut'u almak için hazırlıklara başladı. 1109 (503 h.) senesinde Hasan Sabbah'ın üzerine, veziri Ahmed b. Nizamülmülk ve Emir Çavlı komutasındaki bir orduyu gönderdi. Vezir Alamut'u kuşatıp yakaladığı birçok Bâtıniyi öldürdü. Fakat kış mevsiminden dolayı kuşatmayı kaldırıp geri döndüler.[153] Daha sonra Sultan Muhammed Tapar 1111 (505 h.) senesinde Bâtınilere karşı tekrar sefer düzenledi. Seferde görevlendirdiği Emir Ânûştekin Şîrgîr, Kelâm ve Kazvin'den 20 mil uzaklıktaki Bâtınilere ait olan Bîre Kalesi'ni ele geçirdi. 1117 (511 h.) senesine gelindiğinde ise Sultan Muhammed Tapar, Alamut'a ikinci bir sefer düzenledi. Yine bu seferde Emir Ânûştekin Şîrgîr'i görevlendirdi. Ayrıca Karaca, Gündoğdu, İl-Kavşut ve Bozan gibi pek çok kumandanı da onun emrine verdi. Emir Şirgir, Alamut'u kuşattıktan sonra uzun süre muhasaraya devam edebilmek için kalenin önlerine barakalar yaptırdı. Emirleri de gruplara ayırarak nöbetler halinde kuşatmayı aralıksız sürdürmeyi başardı. Bu güçlü kuşatma karşısında kaledekilerin yiyecekleri bitmiş ve durumları kötülemeye başlamıştı. Bâtıniler kadın ve çocukların aman dileyerek kaleden çıkmaları için izin istediler. Fakat Selçuklu ordusu bunu kabul etmedi. Temmuz ayında başlayan kuşatma Mart ayına kadar sürdü. Hasan Sabbah'ın adamları artık dayanamayacak duruma geldiler. Kale alınıp, buradaki Bâtınilerden kurtulmak üzere iken Sultan

[152] Râvendî, **age**, s.154-157. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.345-348.
[153] Esir, **age**, s.382.

Muhammed Tapar'ın ölüm haberi geldi ve kuşatma kaldırıldı.[154] Böylece ikici kez Alamut üzerine düzenlenen seferde başarısızlıkla sonuçlandı. Bâtınilerin merkezi olan Alamut Kalesi son anda Selçukluların kuşatmasından böylelikle kurtulmuş oldu.

Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan döneminde, Bâtıniler Haleb'de yayılmış ve kuvvetlenmişti. Bunun en büyük nedeni de Rıdvan'ın onlara destek vermesiydi. Rıdvan öldükten sonra yerine geçen oğlu Alparslan el-Ahras, babasının yaptığını yapmayarak Sultan Muhammed Tapar ile anlaşıp Bâtınilerin Haleb'deki karargâhlarının dağıtıp, şehrin onlardan temizlenmesine karar verdiler. Bâtınilerin karargâh olarak kullandıkları Da'rü'd-dave'nin kapısı kapatılarak bina kordon altına alındı. Önce Haleb ve Suriye'de Bâtıniliğin yayılmasında etkili olan Ebû Tahir es-Sâiğ başta olmak üzere yaklaşık 200 kadar Bâtıni öldürüldü. Diğer Bâtıniler ise hapishanelere doldurulup, mallarına el konuldu. Daha sonra bunların bir kısmı serbest bırakılırken bir kısmı da kaleden aşağıya atılarak öldürüldü.[155]

Muhammed Tapar Bâtıniler üzerine yaptığı başarılı hareketler sonucunda fedailerin hedefi olmaya başladı. Veziri Sa'd'ül-Mülk'ün Şahdiz Kalesi kuşatmasında kalenin sahibi Ahmed b. Attaş ile anlaşıp suikast planı yaptıkları kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu plana göre düzenli olarak hacamat yaptıran Sultan Muhammed Tapar'a bu esnada anlaştıkları hacamatçıyla sultanı zehirleyip öldüreceklerdi. Bu amaçla hacamatı yapan kişiye belli bir miktar para ile zehirli bir iğne veya neşter vererek sultanın kanını bu zehirli neşterle almasını söyledi. Hacamatcı bu planı karısına anlatınca karısı durumdan tedirgin olup Sadreddin Hocendî'nin adamlarından birini anlattı. Böylece Hocendî bu suikast planını öğrenince doğrudan Sultanın huzuruna çıkarak olayı anlattı. Bunun üzerine Sultan daha hacamat günü gelmeden ertesi gün hacamatçıyı huzuruna çağırdı. Yatağına uzanmış olan Sultan Muhammed Tapar'a çıkardığı zehirli neşterle hacamata başlayacağı esnada ani bir hareketle kendisine dönen Sultan hacamatçının elinden neşteri alarak, bu emrin kim tarafından verildiğini sordu. Dehşete kapılan hacamatcı vezirin ismini söyleyince Sultan Muhammed Tapar, hacamatcının ölüm emrini verdikten sonra vezirini de yakalatıp öldürttü. Ertesi gün Sultan, vezirinin ihanetine karışan dört adamını da Bâtıni inancına sahip oldukları için Isfahan kapısında astırdı.[156]

Sultan Muhammed Tapar döneminde de suikastlarına devam eden Bâtıniler birçok ünlü ismi öldürmüşlerdir. Nizamülmülk'ün en büyük oğlu Fahrü'l-Mülk Ebû'l-Muzaffer Ali

[154] Râvendî, **age**, s.158. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.419-420.
[155] Özaydın, **age**, s.85-86.
[156] Kazvinî, **age**, s.353. Ayrıca Bkz: Râvendî, **age**, s.154-156.

(1106) suikasta uğrayıp ölmüş ve kardeşi, Bâtınilerin kalelerinden biri olan Rudbal üzerine sefere giden, Ahmed b. Nizamülmülk de Bâtıniler tarafından ağır bir şekilde yaralanmıştır. Musul valisi olan önemli Selçuklu komutanlarından Emir Mevdûd b. Altuntegin, Merâga Emiri Ahmedîl, Kadı Ebû'l-Alâ Saîd b. Ebû Muhammed en-Nişâbûrî, âlim Ebû'l Mehâsîn er-Rûyanî, Abdü'l-Vahid b. İsmail gibi dönemin önemli âlim ve vezirleri Bâtını fedailerin suikastları sonucunda öldürülmüşlerdir.[157]

Sonuç olarak Sultan Muhammed Tapar döneminde Bâtıniler üzerine başarılı hareketler yapılmış ve özellikle Şahdiz Kalesi başta olmak üzere bazı Bâtını kalelerinin alınmasıyla Bâtıniler bozguna uğratılmıştı. Alamut kalesine de seferler düzenlenmiş ve kale sakinleri zor günler yaşamışlardı. Fakat bu kuşatma esnasında Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm haberi gelince kuşatma kaldırılmıştı. Muhammed Tapar döneminde Bâtını suikastları devam etmiş birçok vezir ve emir bu dönemde katledilmişti. Hatta bu suikast planları Sultan Muhammed Tapar'a kadar uzanmıştı. Nitekim sultanın bunu öğrenmesi üzerine başarısız olmuşlardı. Sultan Muhammed Tapar'dan sonra tahta geçen Sultan Sancar döneminde ise Bâtınilerin faaliyetleri devam edecekti.

4.4. Sultan Sancar Dönemi Bâtıniler

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra Bâtıniler'in gücü yeniden artmaya başladı. Irak, Azerbaycan, Horasan, Mâzenderân, Rüstemdâr, Rustak, Sincan, Gürcistan ve Gilân'daki önemli yerleri işgal ettiler.[158] Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra yerine geçen Sancar, Horasan Meliki olduğu esnada Bâtıniler'e karşı sürdürdüğü mücadeleyi devam ettirmek istedi. Ancak Hasan Sabbah onun hizmetindeki bir cariyeyi kandırarak bir gece yatağının başucuna bir hançer saplattı ve onu öldürtebileceğine dair haber gönderdi. Böylece gözü korkutulan Sultan Sancar, Hasan Sabbah ve Bâtıniler ile uğraşmayıp onlara belli şartlarda eman verdi. Atâmelik Cüveynî, Alamut'un Moğollar tarafından zaptı (1256) sırasında kütüphanede Sancar'ın birkaç fermanını gördüğünü ve bu fermanlarda Sultan'ın onları dostluk ve barışa çağırdığını, kendileri ile iyi geçinmek istediğini söyler.[159]

Hasan Sabbah'ın ölümünden sonra Sultan Sancar tarafından 1126 yılında yapılan Bâtınilere karşı yapılan seferde çok sayıda Bâtını ortadan kaldırılmıştır. Ertesi yıl Sancar'ın

[157] Taşkıran, **age**, s.104-109.
[158] Özaydın, **age**, s.84.
[159] Özaydın, **agm**, s.349. Ayrıca Bkz: Cüveynî, **age**, s.559.

vezirinin Bâtıniler tarafından öldürülmesi üzerine, Sultan Alamut'a bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sırasında 10.000'den fazla Bâtıni'nin öldürüldüğünü görürüz.[160]

Ayrıca Hasan Sabbah'ın halefi olan Buzurg Ümîd zamanına kadar olan süreçte Sultan Sancar'ın Bâtıniler üzerine sefer yapmadığını da dikkate alarak Sultan Sancar'ın bu süreçte neden Bâtıniler üzerine hareket yapmadığını Cüveynî'ninde aktardığı bilgiyi göz önünde bulundurarak Hasan Sabbah ile yaptığı anlaşmadan dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Hasan Sabbah'ın ölümünden sonra Sultan Sancar'ın Bâtıniler üzerine harekete geçmesi bunu doğrular niteliktedir.

Bu dönemde yine birçok önemli devlet adamlarına suikastlar düzenlemiş. Musul hâkimi Kasimüddevle Aksungur el-Porsukî 520/1126 senesinde Cuma günü namaz esnasında Bâtıniler tarafından öldürülmüştür. Yine Sultan Sancar'ın vezirlerinden olan Ebu Nasr Ahmed Kaşanî de Bâtınilere karşı faaliyet gösterdiği için onlar tarafından yapılan bir suikast sonucu ölmüştür. Aynı şekilde Dımaşk hâkimi Tâcü'l-Mülûk Börü de Bâtınilere karşı mücadele gösterdiği için, Alamut'tan gönderilen iki fedai tarafından öldürülmüştür.[161] 1140 senesinde ise Sultan Sancar'ın yakın adamlarından biri olan el-Mukarreb Cevher, Bâtıniler tarafından öldürülmüştür. Sultan Sancar döneminin ileri gelen şahıslarından Mansûr el-Herevî de vezir Dergüzînî ve birkaç Bâtınının yapmış oldukları suikast neticesinde öldürülmüştü. Yine bu dönemde Bâtıniler tarafından ilmiye ve yönetici sınıfından da olan birçok kişi öldürülmüştür. Bunlardan biri Şafiî reisi Abdüllâtif b. el-Hucendî, bir diğeri ise Mâzenderân hâkiminin oğlu Girdbazu'dur.[162]

Sultan Sancar, Büyük Selçuklu Devleti'ni yeniden toparlamaya çalışmış gerek kumandanlar arası mücadeleler gerekse Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri sonucunda başarılı olamamıştır. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir. Sonuç olarak Hasan Sabbah döneminde yoğun bir şekilde Selçuklular ile mücadeleler yaşanmış, zaman zaman iki tarafta başarılar elde etmişler. Nitekim bu zamanda Alamut üzerine yapılan seferler hiçbir zaman sonuçlanamamış ve Bâtınilerin asıl merkezi Moğollar tarafından yerle bir edilinceye kadar önemini korumuştur. Hasan Sabbah'ın ölümünden sonra halefleri hem davalarını korumuşlar hem de merkezleri olan Alamut Kalesi'ni yıkıcı Moğol istilalarına kadar korumayı başarabilmişlerdi.

---

[160] Esir, **age**, s.512. Ayrıca Bkz: Abdülkerim Özaydın, "Sancar", **DİA**, C.XXXVI, İstanbul 2009, s.510
[161] Esir, **age**, s. 535-536.
[162] Taşkıran, **age**, s.109-116.

V. BÖLÜM

HASAN SABBAH'IN HALEFLERİ DÖNEMİ VE HÜLAGU HAN'IN ALAMUT KALESİ'Nİ ELE GEÇİRMESİ

5.1. Kiya Bozorg Ümid Dönemi

Hasan Sabbah'ın ölümünün ardından halefi olan Kiya Bozorg Ümid, 1124 yılında Alamut'a geçtikten iki yıl sonra Sultan Sancar'ın saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Sultan Sancar, veziri el-Muhtass Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl'ı bu saldırılarla görevlendirmişti. Kûhistan'da Bâtınilerin hâkimiyeti altında bulunan Turaysis ve Nişapur bölgesindeki Beyhak üzerine yapılan sefer, bölgede birçok Bâtınının kılıçtan geçirilmesiyle sonuçlandı. Yine bu bölgede İsmâili köyü olan Tarz, Sancar'ın ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Ancak Kuzey'de yaptıkları saldırılar başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Şirgîr'in yeğeninin emri altında Rudbar'a gönderilen birlikler, Bâtıniler tarafından geri püskürtülmüşlerdi.[163] Selçukluların yaptığı seferler sonucunda Bâtınilerin hedefi haline gelen vezir el-Muhtass Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl, 1127 senesinde Bâtıni fedaileri tarafından öldürülmüştür.[164] Böylece Bâtıniler, yapılan saldırıların intikamını veziri öldürmekle almış oldu.

Yapılan bu saldırılardan sonra İsmâililer, Rudbar'da Meymundiz isminde yeni bir kale inşa ettiler. Bu dönemde, topraklarını Tâlikan'ın da ele geçirilmesiyle genişleten İsmâililer, Sistan üzerine 1129 yılında yeni bir akın düzenlediler. Aynı yıl, Isfahan Selçuklu Sultanı Mahmud, barış yapmayı ihtiyatla karşılıyor ve sarayına Alamut'tan bir temsilci davet ediyordu. Bu elçi, Sultan ile görüştükten sonra Isfahanlılar tarafından refikiyle birlikte linç edilmiştir. Bu olaydan sonra Sultan, bunu yapanların cezalandırılmasını isteyen Bozorg

[163] Lewis, **age**, s.55-56. Ayrıca Bkz: Esir, **age**, s.499-500
[164] Esir, **age**, s.511.

Ümid'in bu talebini reddetti. İsmâili vakanüvüse göre, Kazvin'e saldıran İsmâililer, 400 kişiyi öldürerek ve birçok ganimet elde ettikleri bu hareket sonucunda Isfahan'da olan bu olaya karşılık vermiş oldular. Yine aynı kaynağa göre, Kazvin halkının karşı saldırıya geçtiğini fakat refikler tarafından bir Türk komutanının öldürülmesi sonucunda geri çekildiklerinden bahsedilir. Ayrıca bu dönemde Sultan Mahmud tarafından Alamut'a karşı başlatılan bir saldırıdan da bahsedilir. Fakat bu saldırı sonuç vermemiştir.[165]

Aynı dönemde gerçekleşen bir başka hadise ise Abbasi Halifesi el-Müsterşid Billâh ile amcası Sultan Sancar adına Irak bölgesini yöneten Sultan Mesud arasında yaşanan anlaşmazlıktı. Bu anlaşmazlığın sebebi ise okunan hutbede Halife'den sonra Sultan Mesud'un isminin zikredilmemesi olmuştu. Bunun üzerine Sultan Mesud Bağdat'a sefer düzenledi. İki ordu Hemedan'da karşı karşıya geldi. Halife'nin ordusundan bazıları Sultan Mesud'un ordusuna katıldı. Ordunun zayıflamasıyla yenik düşen halifenin, kendisi ile birlikte devlet büyüklerinin hepsi Sultan Mesud'un esiri oldu. Bunun üzerine Mesud, hiç kimsenin canına kıyılmayacağını söyleyerek yağmayla yetinmeleri konusunda askerlerine emir verdi. Bu savaşta iki taraftan da ölenlerin sayısı beş kişiyi geçmedi. Sultan Mesud Halife'ye iyi davrandı ve onunla beraber Merâga'ya gitti. Bu durumu bir mektupla amcası Sancar'a bildirdi. Sancar bunu öğrenince bir elçi göndererek Halife'nin serbest bırakılmasını istedi. Sultan Mesud amcasının emrini yerine getirmek için Halife'nin yanına gidip ondan özür diledi. Kendi hazırladığı çadıra götürerek onu tahta oturttu. Daha sonra Sultan Sancar'ın gönderdiği elçiyi karşılamaya gittiği esnada pusuda bekleyen İsmâili fedaileri, sarayın boşaldığını görünce ansızın saraya girerek Halife Müsterşid Billah'ı katlettiler (29 Ağustos 1135).[166]

Halife Müsterşid'in ölüm haberi Alamut'ta büyük bir coşku ile karşılanmış, Bozorg Ümid'in idaresi altında İran'da işlenen suikastlar sadece Halife ile kalmamış; Isfahan, Merâga, Tebriz valileri ve bir Kazvin müftüsü de bu dönemde Bâtıniler tarafından katledilmiştir.[167]

Hasan Sabbah'dan sonra hüküm süren Kiya Bozorg Ümid, yaklaşık 24 yıllık saltanatı boyunca Bâtıni öğretilerini uygulamaya devam etmiş. Hasan Sabbah'ın yolundan giden

[165] Lewis, **age**, s.56.
[166] Cüveynî, **age**, s.561-562.
[167] Lewis, **age**, s.57.

Bozorg, onun öğretilerini devam ettirmiş. 1137 senesinde Bozorg'un ölümünden sonra yerine veliaht tayin ettiği oğlu Muhammed b. Bozorg Ümid geçti.[168]

5.2. Muhammed b.Bozorg Ümid Dönemi

Babasının veliahdı olarak başa geçen Muhammed Bozorg döneminde İsmâililer, yeni kaleler ele geçirip ulaşılması zor olan yerlere kaleler inşa etmişlerdir. Özellikle Deyleman ve Gilan'daki topraklarını genişletip, Mübarekkuh ve Firuzkuh kalelerini de ele geçirmişlerdir. Muhammed Bozorg, mahallî ve genel problemlerle uğraşmış, Rudbar ve Kazvin arasında çıkan çatışmalar içinde başarılı savunmalar yapmıştır. Afganistan ve Gürcistan üzerine akınlar yapıp, propagandalarını bu coğrafyada da yaymıştır.[169]

Selçuklu sarayındaki faaliyetlerine devam eden Muhammed Bozorg, önemli görevlerde bulunan devlet adamlarından bazılarını da kendi tarafına çekmeyi sürdürmüştür. Gerek gizliden gerekse açık bir şekilde onlardan da destek alarak suikastlara devam edilmiştir. Bu dönemde Selçuklular tarafında olan birçok devlet adamı öldürülmüştü.[170] Cüveynî, bu dönemde yapılan Halife Müsterşid'in oğlu, Halife Er-Raşid Billâh suikastını Muhammed Bozorg'un yaptığı ilk canilik olarak anlatır. Halife'nin öldürülme sebebi ise fedailer tarafından öldürülen babasının intikamını almak için Bâtınilerin üzerine savaşa çıkması olmuştu. Bu sefer sırasında yolda hastalanan Halife er-Raşid, Isfahan'a ulaştığı sırada pusuda bekleyen fedailer tarafından öldürüldü.[171]

Muhammed Bozorg döneminin şeref listesi on dört cinayet olayından bahseder. Halife er-Raşid suikastı başta olmak üzere en dikkat çekici bir diğer isim de 1143 senesinde Tebriz'de, Suriyeli dört fedai tarafından öldürülen Selçuklu Sultanı Davud'dur. Ayrıca Sancar'ın bir emiri ve yardımcısı, Harezmşah hanedanından bir şehzade, Gürcistan ve Mazenderan'ın mahalli reisleri, ayrıca bir veziri, Kuhistan, Tiflis ve Hemedan kadıları da bu dönemde öldürülen kişilerdir.[172]

Bu dönemde Nizari İsmâili tarafında bir takım kopmalar yaşanmaya başladı. Muhammed Bozorg'un oğlu Hasan b. Muhammed (II. Hasan) soyunun Mustansır'a dayandığını

[168] Cüveynî, **age**, s.560. Ayrıca Bkz: Kazvinî, **age**, s.418.
[169] Arayancan, **age**, s.87. Ayrıca Bkz: Lewis, **age**, s.59.
[170] Arayancan, **age**, s.87.
[171] Cüveynî, **age**, s.562-563.
[172] Lewis, **age**, s.59.

söyleyerek, imamlık iddiasında bulundu.[173] İsmâililer, Hasan Sabbah da dâhil olmak üzere hiçbir zaman kendilerinin imam olduğunu iddia etmemişlerdir. Onlar sadece bir gün gelecek olan gerçek imamın temsilcileri olarak kendilerini bu davaya vermişlerdi. Ancak Muhammed Bozorg döneminde bu dava büyük bir kopma ve değişiklik yaşamış. İlk defa bir İsmâili lideri kendisinin imam olduğunu ilan ediyordu.

Kendisini imam olarak ilan eden Hasan b. Muhammed babasının söylediği sözleri daha güzel ve etkili bir şekle sokarak halkı mezhebe davet ederek taraftar toplamaya başlamış. Böylece taraftarlar Hasan b. Muhammed'in konuşmasından etkilenip Hasan Sabbah'ın bahsettiği imamın onun olduğunu sanmaya başlamışlardır. Bu yüzden halkın ona karşı sevgisi giderek artmış ve ona biat etme isteği kuvvetlenmişti. Babası Muhammed oğlunun bu davranışlarına tepki göstererek ona karşı gelmiş. Bunun sonucunda oğlunu imam kabul eden bir gruba işkence ve eziyet ettirmişti. Bu olaylar sonucunda Alamut'ta bir defada 250 kişi öldürülürken, 250 kişiden oluşan başka bir grup da kaleden dışarı atıldı. Böylece Hasan b. Muhammed'in taraftarları cesaretlerini kaybettiler. Bu olaylar karşısında Hasan b. Muhammed kendisini geri çekerek babasından korkmaya başladı. Bu olaylarda yanlış anlaşıldığını ve suçsuz olduğunu belirten yazılar yazdı. Daha önce söylediklerini inkâr edip babasının yanında yer aldı.[174]

Hasan Sabbah'ın izinden giden ve mezhebin temellerini sağlamlaştırmaya gayret gösteren Muhammed Bozorg Şubat 1162 (557 h.) tarihinde öldü. Onun ölümünden sonra halefi olan oğlu Hasan b. Muhammed Alamut'un yeni lideri oldu.[175]

5.3. Hasan b. Muhammed Dönemi

1126 (520 h.) yılında doğan Hasan b. Muhammed gençlik yıllarında Hasan Sabbah'ın ve seleflerinin mezheplerinin ilke ve kurallarını araştırmaya başlamıştı. Özellikle davet (propaganda) usulünü çok iyi öğrenerek yeni fikirler üretip inançları yorumlama derecesine ulaştı. İsmâiliye mezhebinin ilkelerine kendi yorumlarını da katarak yeni görüşler ortaya çıkarmıştı. Hasan Sabbah'ın zamanında titizlikle uyulan İslami ve şer'i kanunların çiğnenmesine müsaade etti ve bizzat kendisi de o konularda dine aykırı yenilikler getirdi.

[173] Cüveynî, **age**, s.419.
[174] Cüveynî, **age**, s.563-564.
[175] Kazvinî, **age**, s.418.

1164 (559 h.) tarihinde Ramazan ayında Alamut'un yakınlarında bir alanda İslami kurallara aykırı olarak iç yüzü kıble yönüne dönük minberli bir cami yaptırdı. Daha sonra diğer vilayetlerden Alamut'a çağırdığı insanları o alana topladı. O güne özel hazırlanan beyaz, kırmızı, yeşil, sarı renklerinde olan 4 ayrı bayrağın her birini minberin bir ayağına taktıktan sonra minbere çıktı. Kendisinin imam tarafından hüccet ve dai tayin edildiğini, onların üzerindeki sıkıntıları ve şeriat yükümlülüklerini kaldırdığını belirtmek suretiyle Arapça hutbe okudu. Bu hutbede adı bilinmeyen aslında mevcut olmayan imamların isimlerini söyledi. Hutbesini okuduktan sonra minberden aşağı indi ve 2 rekât bayram namazı kıldı. İftardan sonra şarkıcıları ve çalgıcıları getirerek eğlence düzenlediler. O günü Kıyam Bayramı ilan ettiler.[176] Hasan b. Muhammed'in yaptığı bu davet Kıyamet ilanı olarak kaynaklarda bahsedilir.

Kıyamet ilanından hemen sonra Hasan b. Muhammed, Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın Gürcülerle mücadelesinden yararlanarak Kazvin civarındaki sarp dağların tepelerine üç kale inşa ettirdi. Ancak Arslanşah emirleriyle birlikte bu bölgeye hareket ederek dört ay içinde İsmâililerin inşa ettiği kaleleri yıktırdı. Daha sonra Kazvin yakınlarındaki Kihab'ta inşa edilen ve İsmâililer tarafından Cihangüşay denilen kaleyi alıp ismine Arslangüşay ismini verdiler. Bu dönemde Selçuklu yönetimine karşı fiili eylemler görülmemiştir. Hasan b. Muhamed'in ilan ettiği kıyamet öğretisi, bazı İsmâililer tarafından kabul edilmeyip fikir ayrılıklarına neden olmuştur.[177] Hasan b. Muhammed, eşinin kardeşi Hasan b. Namver tarafından 1166 (561 h.) tarihinde Lammasar Kalesi'nde öldürüldü. Onun liderlik süresi 4 yıl sürmüştür.[178]

5.4. Nureddin Muhammed Dönemi

Hasan b. Muhammed'in ölümünden sonra İsmâililer oğlu Nureddin Muhammed'i imam tayin ettiler. Nureddin babasının yerine geçtiği sırada henüz 19 yaşındaydı. Tahta geçer geçmez ilk olarak babasının katili Hasan b. Namever'in bütün akrabalarını çocuklar dâhil, eziyet ve işkenceye tabi tutarak öldürttü. Nureddin, babasının siyasetini sürdürerek kıyamet

[176] Cüveynî, **age**, s.563-566.
[177] Arayancan, **age**, s.89.
[178] Kazvinî, **age**, s.420. Ayrıca Bkz: Cüveynî, **age**, s.571.

öğretisini sistemleştirmeye çalışmıştı. Bunun için ilk olarak babası ve kendisi için imamlık iddasında bulunup imamı kıyamet öğretisinin merkezi unsuru haline getirdi.[179]

Nureddin Muhammed döneminde Rudbar İsmâililerinin Mazendera kolu ile ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler doğrultusunda İsmâililer, Bavendi emiri Hüsamü'de-Devle Erdeşir'e isyan eden Ruyan Hakîmi Bisutun'un Alamut'a sığınmasına izin verdi. Daha sonra Mazenderan'daki etkilerini güçlendirip birçok akınlara giriştiler. Bu esnada Bavendi emiri II. Şah Gazi Rüstem'in kardeşi olan Rükne'd-devle Kazri'ni öldürdüler. Ayrıca bu döneme İsmâililer, Sancar'ın 1157 yılında ölümünden sonra küçük beylikler arasında parçalanmaya başlayan Selçukluların yerini alan Harezmşahlar ile karşı karşıya geldiler. Harezmşah komutanı Miyançuk, 1205 yılında tuzağa düşürdüğü çok sayıdaki İsmâilileri katletti. Böylece Selçuklulardan sonra artık Harezmşahlar, Nizari İsmâililerinin düşmanı haline geldi. Bu dönemde Harezmşahlar, Kazvinlilerin savunuculuğunu yaparak Alamut'a karşı düzenli seferler düzenlediler.[180]

Nureddin'in iki oğlu vardı. Büyük oğlu Celaleddin lakabıyla anılan Hasan idi. Babası daha çocuk yaştayken onu halefi tayin etmişti. Celaleddin büyüyünce babasının yolunu inkâr etmeye başlayarak onun düşüncelerinden uzak durdu. Bu davranışlarını fark eden babası oğlundan uzak durmaya başladı. İnancı sağlam olan Celaleddin Hasan, babasını ortadan kaldırmak için gizlice Bağdat Halifesine ve diğer Müslüman ülkelerin sultanlarına adamlar gönderip babasının aksine kendisinin Müslüman olduğunu söyleyerek saltanat sırası kendisine geldiğinde bu sapık tarikatı kaldıracağını söylemiş. Böylece onların desteğini istemişti. 1210 (607 h.) tarihinde Alamut'ta en uzun süre hüküm süren Nureddin Muhammed zehirlenerek öldürüldü.[181]

5.5. Celaleddin Hasan Dönemi

Babasının zamanında Dârü'l-Hülafa'ya ve sultanların yanlarına gönderildiği için babasının inancına karşı soğuyan Celaleddin işlerin idaresini alır almaz Müslüman olduğunu ilan etti. Ülkesindeki yasakları kaldırıp, kendi inancının ilkelerini o kınanmış tarikattan ayıklamış. Halkını İslamiyet'e girmeye ve şeriat hükümlerine uymaya sevk etmişti. Bunu duyurmak içi Bağdat Halifesine, Sultan Muhammed Harezmşah'a, Irak'ın ve diğer bölgelerin

[179] Cüveynî, **age**, s.572.
[180] Arayancan, **age**, s.91-92.
[181] Cüveynî, **age**, s.572-573. Ayrıca Bkz: Kazvinî, **age**, s.420

meliklerine elçiler gönderdi. Onlarda onun, babası ölmeden İslamiyet'i kabul ettiğini göz önünde bulundurarak inandılar. Özellikle Darü-l Hilafet onun Müslüman olduğuna hükmedip, onun için övücü lakaplar kullanarak bütün İslam ülkelerine onun ve halkının iyiliği konusunda fetvalar gönderdi. Böylece yöneticiliği boyunca Yeni Müslüman Celaleddin adıyla anıldı.[182]

İslamiyet'e sıkı sıkıya bağlı olan Kazvin halkı Bâtınilerden eziyet çekip zarar gördükleri için Celaleddin'in ve halkının İslamiyet'i kabul ettiklerini inanmadıklarından araştırma yapmak üzere kadılar ve imamlar görevlendirdiler. Diğer yandan İslam ülkelerinin olumlu cevaplarını alan Celaleddin, Kazvinlerin gözüne girmek için çaba harcadı. Onun daveti üzerine Kazvin'in ileri gelenlerinden bir grup Alamut'a geldi. Kalede bulunan kütüphanede Hasan Sabbah ve ona kadar olan halefler tarafından yazılan, mezheplerini konu alan ve İslami inanca aykırı olan bütün kitaplar Celaleddin'in emri üzerine Kazvinlilerin huzurunda yakıldı. Böylece Celaleddin atalarının öğretilerini içeren eserleri yakarak kendisinin Müslüman olduğunu Kazvinlilerede kanıtlamış oldu. Celaleddin bundan sonra Müslümanlar ile dostluklar kurmuş ve böylece devrin halifesi ile zamanın sultanları onların katledilmelerini yasaklamışlar.[183]

Celaleddin, bir kafile ile birlikte Müslüman olan annesini 1212 (609 h.) tarihinde hacca gönderdi. Bağdat da annesine ve onun gönderdiği kafileye izzet ve ikramda bulunmuşlar. Ayrıca Celaleddin Hasan döneminde bütün İsmâili köylerine camiler ve hamamlar yaptırılmıştır. Hatta halkını eğitmek için Irak ve Horasandan Sünni fakihler getirttirmiştir.[184]

Celaleddin Hasan, Azerbaycan atabeyi Muzafferettin Özbek ile yakın ilişkilerde bulunmaya başlamıştı. Hatta ona yardım için Irak hâkimi Mengli ile savaşa gitmiş. Savaş sonunda Mengli yenilince Atabek, Ebher ve Zencan'ı Celaleddine verdi. Bir süre o iki şehir Celaleddin Hasan idaresinde kaldı. Bu arada bölgeye Moğol akınları başlamıştı. Celaleddin Hasan bu akınlardan korunmak amacıyla Cengiz Han'a boyun eğip itaat etmek için bir elçi gönderdi. Cengiz Han onun elçisine olumlu cevap verdi. 11 yıl yönetimde kalan Celaleddin Hasan Ramazan ayının ortalarında 1220 (618 h.) tarihinde ishal hastalığına yakalanıp öldü. Bazı kaynaklara göre ise eşleri ve kız kardeşi zehirleyerek onu öldürdü. Bu sebeple Alâeddin'in öğretmeni olan vezir onların bazılarını öldürüp, bazılarını

[182] Cüveynî, **age**, s.573. Ayrıca Bkz: Kazvinî, **age**, s.420.
[183] Cüveynî, **age**, s.573-574.
[184] Cüveynî, **age**, s.574. Ayrıca Bkz: Arayancan, **age**, s.95.

yakmıştı. Onun ölümünden sonra yerine 9 yaşındaki ve tek oğlu olan Alâeddin Muhammed geçti.[185]

5.6. Alâeddin Muhammed Dönemi

Bâtıniler, yaşı küçük olan ve eğitimi tamamlayamayan Alâeddin'in her söylediğini yerine getirmeye başlamışlar. Böylece babası Celaleddin'in öğütlerini, derslerini ve gösterdiği yolu bırakıp eski inançlarına geri dönmüşlerdi. Celaleddin'in döneminde Müslümanlarla yapılan ilişkiler tamamen bozuldu. Küçük yaşta olan Alâeddin altı yıl yöneticilik yaptıktan sonra sarayında bulunan bir doktorun onu tedavi etmesiyle melankolik (malihülya) hastalığına yakalandı. Hiç kimse onun bu hastalığına çare bulamamış. Oradaki doktorlar hastalığının akıl yetmezliği olduğunu söylemeyi cesaret edememişler. Çünkü onlara göre akıl yetmezliği bir imama yakıştırılabilecek bir hastalık değildi. Çaresi bulunamayan bu hastalık gün geçtikçe ilerleyip onu tamamen etki altına aldı. Bu durumdan yararlanmaya çalışan akıl hocaları onun kafasına liderlik gururunu ve kibrini daima yanlış yollarla ve boş hayallerle doldurarak yerleştirdiler. Hatta hastalığı o kadar ilerledi ki geçmişten ve gelecekten haberler vermeye başladı. Onlara göre söylediklerinin hepsi yalan ve saçma şeylerden ibaretti. Ayrıca tecrübesizliği, bilgisizliği, sabırsızlığı ve huysuzluğu yüzünden hiç kimse onun sözünden çıkamadı. Çünkü onun söylediklerine itiraz ederlerse işkenceyle, ağır eziyetlerle ya da organlarından mahrum olmak gibi şeylerin korkusunu yaşıyorlardı. Onun yönetimi sırasında yol kesme, hırsızlık ve zulüm olayları artmıştı.[186]

Aynı dönemde aralarında hemen hemen on sekiz yaş fark olan oğlu Rükneddin Hür Şah daha çocuk yaştayken babasının veliahdı ilan edilmişti. Fakat İsmâililer Rükneddin büyüğünce babası ile arasında bir fark gözetmeden onun emirlerini de aynen babasının emirleri gibi yerine getiriyorlardı. Bu durumun farkına varan Alâeddin oğlunu veliahtlıktan alıp kardeşine verdi. Böylece baba ile oğlun arası açılmış oldu. 1255 (653 h.) yılına gelindiğinde ise Alâeddin'in akıl hastalığı ağırlaşmış. Aynı zamanda oğlunada olan düşmanlığı artmıştı. Ona eziyet edip cezalandırmaktan zevk alır hale gelmişti. Bunlara dayanamayan Rükneddin Suriye Kalesi, Alamut ve Meymun Diz kaleleriyle, hazine ve erzakla dolu olan Rudbar kalelerinden birini ele geçirip topladığı askerlerle babasına karşı ayaklanmaya karar vermişti. Kendine taraftar toplamak ve halkını tuzağa çekmek için yem

[185] Cüveynî, **age**, s.574-576. Ayrıca Bkz: Kazvinî, **age**, s.421.
[186] Cüveynî, **age**, s.576-578.

olarak yaklaşmakta olan Moğol ordusunun kalelerine saldıracağını ve babasının bu işi ciddiye almadığını söyleyerek kendisinin başa geçmesiyle bu saldırıları durdurabileceğini söyledi. Onun bu sözleri üzerine devlet ileri gelenlerinin ve askerlerin birçoğu ona biat ederek onu koruyacaklarını yalnız babası ona saldırırsa babasına karşı bir şey yapamayacaklarına dair söz verdiler. Bu anlaşmadan bir ay sonra Rükneddin hastalandı. O sırada babasının ise içki içtikten sonra sızıp kaldığı yerde ölüsünü buldular. Boynu balta ile kesilmişti. Bu olay Alâeddin'in vaktinin çoğunu geçirdiği Şirku dedikleri yerde meydana geldi. Alâeddin'in oğulları ve hanımları cinayeti birkaç kişinin üzerine attı. Bazı kimseler bu işi akrabalarından ya da hizmetçilerinden muhafız kılığında olay yerinde gördüklerini söylemeleri üzerine şüpheliler derhal öldürüldü. Bu olaydan sonra cinayetle ilgili herkes farklı şey söylüyordu. Fakat bir hafta sonra cinayet delilleriyle aydınlanmış. Buna göre Alâeddin'in gece gündüz birlikte olduğu her sırrını paylaştığı en yakın adamı Hasan-ı Mazenderani'nin onu öldürdüğü anlaşıldı. Bu durumu öğrenen Rükneddin cinayeti işleyen Hasan'la birlikte iki kızını ve bir oğlunu öldürüp cenazelerini yaktırmıştır.[187]

5.7. Rûkneddin Hur Şah Dönemi ve Hülagu'nun Alamut Kalesi'ni Ele Geçirmesi

Hülagu tarafından yürütülen Moğol seferleri sonucunda, Nizari İsmâililerin üzerindeki baskı da gittikçe artmaya başlamıştı. Bu baskı Alamut liderleri arasında iç sorunlara neden olmuş. Böylece dönemin Alamut lideri Alâeddin ile halefi olan oğlu Rûkneddin Hur Şah Moğollar yüzünden karşı karşıya gelmişti. Alâeddin Alamut'ta baskıyla yönetimi sürdürürken onun yanından kaçan askerleri oğlu Rûkneddin'e biat etmeye başlamış. Nitekim tam baba oğul birbirine savaş açma noktasına geldiği esnada Alâeddin'in Alamut yakınlarında bulunan Şirkuh'ta bir kulubede öldürülmesi, Rûkneddin'in, Alamut Kalesi'nde yönetimi ele geçirmesini hızlandırmış oldu.[188]

Rûkneddin Hurşah, yönetimi ele geçirdikten sonra büyük bir sorun haline gelen Moğollar ile görüşmelere başlamıştı. Hülagu ile Rûkneddin arasında gerçekleşen bu görüşmeler sürekli iki tarafın elçilerinin gidip gelmesiyle giderek yoğunlaştı. Bu dönemde Rûkneddin Hurşah, Meymundiz Kalesi'nde bulunuyordu. Hülagu, Rûkneddin'e bir defa daha elçi göndererek kaleden inmesini istemişti. Rûkneddin ise mevsim şartlarından yararlanmak

[187] Cüveyni, **age**, s.579-581. Ayrıca Bkz: Kazvinî, **age**, s.421-422.
[188] Arayancan, **age**, s.102-103.

için oyalanma taktiği yaparak Hülagu'nun saldırmaması için aman dileyerek oğlunu 300 askerle birlikte rehine olarak göndererek, kalelerin tamamını yıkmayı kabul etmişti. Hülagu onun bu isteğini kabul ederek verdiği sözleri yerine getirmesini beklemek üzere Abbasâbad'da geçip orada konakladı. Kaleleri kuşatmakla meşgul olan askerler bu haber üzerine kuşatmayı yarıda bıraktılar. Kararlaştırılan tarih geldiğinde ise Rûkneddin "oğlumdur" dediği yedi-sekiz yaşındaki bir çocuk ile itibarlı devlet büyüklerinden oluşan bir grubu Hülagu'nun yanına gönderdi. Hülagu gönderilen çocuğun Rûkneddin'in oğlu olmadığını anlayınca Rûkneddin bu kez kardeşi Şiran Şah'ı üç yüz askerle söz verdiği zamanda Hülagu'ya rehin olarak göndermişti. Bunun üzerine Hülagu, Şiran Şah ile birlikte ona bir elçi gönderip, beş gün içinde gelmezse kaleleri sağlamlaştırıp savaşa hazırlanmasını söyledi. Gönderdiği elçi yanına gelip Rûkneddin'in özürlerini anlatması üzerine kuşatmadaki askerlere emir vererek Pişkil Dara'dan harekete geçtiler (31 Ekim 1256). Harekete geçen Hülagu'nun büyük çadırı, çok yüksekte konumlanmış Meymundiz Kalesi'nin kuzey tarafına kuruldu (8 Kasım 1256). Ertesi gün Hülagu, kalenin etrafını dolaşarak saldırılabilecek yerleri belirleyerek şehzadelere, noyanlara ve devletin ileri gelenlerine, kalenin kuşatmasını ertesi yıla bırakılarak geri dönülmesi konusunda fikirlerini sordu. Mevsimin kış olması dolayısıyla erzakın az, otun yetersiz ve hayvanların zayıf olduğunu düşünenler geri dönmeleri için görüşlerini bildirdiler. Fakat bu görüşlere karşı Buka Timur, Emir Seyfeddin, Ked Buka ile Tayir kuşatmanın devam etmesi konusunda ısrar ettiler. Önemli devlet adamlarının ve emirlerinin bu görüşünü doğru bulan Hülagu, kuşatmanın daraltılması ve bütün askerlerin savaş düzenine girmesi için emir verdi. Meymundiz Kalesi'ne doğru ilerleyen Moğol askerleri kalenin karşısındaki tepeyi ele geçirdi. Ordunun sağ ve sol kanatlarından toplanan askerler oldukça kalabalık bir şekilde kalenin etrafını sardılar. Hülagu'nun bu kararlılığı karşısında çaresiz kalan Rûkneddin, önce yakınlarıyla ve devlet erkânıyla birlikte oğlunu aşağıya gönderdi. Kendisi de ertesi gün türlü vaadler alarak kaleden indi (Cüveynî'ye göre;19 Kasım 1256, Reşîdüddin'e göre 20 Kasım 1256). Böylece Moğol orduları kaleye girerek binaları yıkıp her yeri yerle bir etti. Rükneddin, Moğollar karşısında yenilerek o vadide bulunan diğer kaleleri de yıkmak için İl Han'ın elçileriyle birlikte harekete geçti. Böylece güvendiği adamlarını diğer kalelere gönderen Hülagu, amacına ulaşmış ve sıra 1090 yılından itibaren ele geçirilemeyen Alamut Kalesi'ne gelmişti.[189]

[189] Cüveynî, **age**, s.505-520. Ayrıca Bkz: Reşîdüddin, **age**, s.24.

Hülagu, İsmâililerin kuruluşundan yıkılışına kadar asıl merkezleri olan Alamut Kalesi'nin önüne geldiğinde orada bir gün kaldıktan sonra Rûkneddin'i kaleye göndererek, halkın orayı terk edip aşağıya inmesini söyledi. Fakat bu isteği kale komutanı Mukaddem'in geri çevirmesi üzerine Hülagu, orayı kuşatması için güçlü bir orduyla Bulagay'ı orada bıraktıktan sonra Lammasar'a doğru hareket etti. Moğolların bu coğrafyaya gelmeden önce en büyük endişelerinden biri Hasan Sabbah ideolojisindeki Haşhaşilerdi diyebiliriz. Bu ideolojiyi tamamen bitirmek isteyen Moğollar, Haşhaşilere ait bütün kaleleri ele geçirmeyi hedeflemişti. Bu yüzden Alamut'un kuşatmasını Bulaga'ya bırakan Hülagu, Lammasar'a yöneldi. Çok geçmeden Alamut halkı, etrafını saran Moğollara direnemeyeceğini anlayınca Rûkneddin'e haber göndererek ondan, Hülagu'dan kendileri için şefaat dilemesini ve emniyet almasını dilediler. Rükneddin bir miktar Moğol askeriyle yukarı çıkınca Mukaddem kaleden aşağı inerek kaleyi teslim etti (Cüveynî'ye göre 1 Aralık 1256; Reşîdüddin'e göre 15 Aralık 1256).[190] Alamut Kalesinin alınmasından sonra bir ay içinde diğer Bâtıni kaleleri olan; Lâr, Suruş, Sorhe, Dizek, Pire, Behram Diz, Ahen Kuh, Hurân, Tac, Şemirân, Firdevs, Mansuriye gibi yaklaşık elliye yakın Bâtıni kalesi Moğollar tarafından ele geçirildi.[191]

Kalenin teslim edilmesinden sonra Moğol askerleri ve devşirmeler kaleye girerek yağmalamaya başladılar. Reşîdüddin Câmiu't-Tevârih adlı eserinde, Hülagu'nun Alamut'a göz gezdirmek için kaleye çıktığını ve kalenin içine girdiğinde gördüklerinden dolayı çok şaşırarak parmağını ısırdığından bahseder. Diğer önemli kaynağımız olan Tarih-i Cihan Güşa adlı eserin yazarı Cüveynî, ünü her tarafı sarmış olan kütüphaneyi görmek istemesi üzerine Hülagu'dan izin isteyerek kalenin içine girmiş ve bize Alamut'un yağmalanmadan, yakılıp yıkılmadan hemen önceki durumu ile ilgili en geniş bilgileri anlatmıştır. Hülagu'nun emri üzerine kütüphanenin içine girip Kuran-ı Kerim'lerden ve faydalı kitaplardan eline geçenleri, kitaplardan başka yıldız gözetleme aracı olan birkaç parça eşyaları da yanına alarak Haşhaşilerin mezhepleri ile ilgili olan bütün kitapları yakmıştır. Kütüphane'de inceleme yaparken Fahrü'd-Devle adına kaleme alınan Gil ve Deylem Tarihi adlı bir kitap bulmuş ve bu kitabın içinde Alamut ve Süllemî tarihinden bazı bilgileri eserinde ifade etmiştir. Cüveynî, bu eserlerin dışında Sergüzeşt-i Seyyidinâ adında Hasan Sabbah'ın hayatını ve başından geçen olayları anlatan bir kitaptan da bahseder. Kütüphane ile ilgili tasvirlerinden sonra Alamut Kalesi ile ilgili çok geniş tasvirlere yer veren

[190] Cüveynî, **age**, s.587. Ayrıca Bkz: Reşîdüddin, **age**, s.25; Bertold Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)**, Çev: Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, s.60-61.
[191] Kazvinî, **age**, s.423.

Cüveynî; kalenin çok sağlam bir şekilde inşa edildiğini, demirin bile bu duvarlara işleyemeyeceğini hatta küçücük bir taş parçasının yerinden oynatılamayacağı sağlamlıkta olduğunu anlatmış. Ayrıca taşların ve kayaların içinde çeşitli uzunlukta ve genişlikte, taş ve kireç kullanarak büyük hacimli su depoları olduğundan, bunun dışında şarap, sirke, bal ve çeşitli sıvı ve katı yiyecekler için ambarlar ve mahzenlerin de olduğundan bahsetmiştir. Cüveynî "Bunlardan başka orada bulunan savaş araç ve gereçlerini burada anlatacak olsak, birkaç cilt kitap daha yazmamız gerekir." dediği Alamut Kalesi'nin yağmalanmadan önceki halini anlatırken böyle ihtişamlı bir kale Moğolların gazabından kurtulamamış ve kale askerlerin duvarlara kazma işleyemeyince önce evlerin damlarını sonra duvarlarını yıkarak yıkılmaktan kurtulamamıştır.[192] Böylece Hasan Sabbah ile başlayan 166 yıllık bir devir kapanmış, kütüphanedeki değerli eserlerin yakılmasıyla Haşhaşiler hakkında birçok bilgi de yanan kitaplarla beraber yok olmuştur.

Alamut teslim olduktan sonra İsmâili kalelerinden olan Lammasar ve Girdkûh kalelerinde bulunanlar kalelerin kontrolünü bir süre daha ellerinde tutmuşlar. Bu arada Hülagu'nun yanında esir olan Rûkneddin, olumlu hareketleriyle Han'ın sevgisini kazanmış hatta bir Türk ailesinin kızıyla evlenmiş ve Hülagu'nun huzuruna çıkıp Mengü Kağan'a gitmek için izin aldıktan sonra 9 Mart 1257 tarihinde yanına rehberlik edecek adamlarla birlikte yola çıkmıştır. Hülagu, Rûkneddin'in bu yolculuğunda Girdkuh'a uğramasını ve dağdan hâlâ inmemiş olan müridleri aşağı indirmesi görevini vermiş. Rükneddin Girdikuh'a varınca oradaki müridlere Moğolların yanında aşağı inmelerini söylemiş, gizli olarak ise inmemelerini söyledikten sonra Buhara'ya gitmiştir. Aslında Cengiz Han'ın koyduğu ve daha sonra da geçerliliğini koruyan bir yasaya göre, İsmâililerden beşikteki bir çocuğun bile canlı bırakılmaması gerekiyordu. Zaten kaleler düştükten sonra İsmâililerin askerleri binler, yüzler şeklinde gruplara ayrılmış ve her grup, Moğol komutanın ve askerlerinin gözetimine verilmişti. Mengü Kaan, bütün ordulara elçiler göndererek, aralarında bulunan İsmâililerin öldürülmesini emretti. Böylece Rükneddin'in soyundan kimse kalmadı. Rükneddin ise Mengü Kağan'ın huzuruna gelince sert bir tepki ile karşılaşmış ve Mengü Kağan onu Girdkuh ve Lammasar'a geri göndererek o kalelerin geri alınmasını istemişti. Geri dönüş yolunda olan Rükneddin elçiler tarafından tuzağa düşmüş ve öldürülmüştür.[193] Reşidüddin'e göre; Rükneddin Mengü Kaan'ın huzuruna çıkmadan elçiler tarafından

[192] Cüveynî, **age**, s.588-589.
[193] Cüveynî, **age**, s.590-592.

öldürülmüştür[194]. Girdkuh ve Lammasar kaleleri çok dayanıklı kalelerdi. Alamut'un alınmasından bir yıl sonra Lammasar kalesi bir bulaşıcı hastalık ile yok olurken Girdkuh kalesi Moğollara karşı 20 yıl boyunca dayanmıştır. Cüzcanî'nin deyimiyle Girdkuh kalesi Moğollar tarafından ilk kuşatılan ama en son teslim olan İsmâili kalesi olmuştur.[195]

İsmâililerin merkezi olan Alamut'un fethi Selçuklular ve Harzemşahların kuşatmalarına rağmen Moğollar tarafından fethedilmiş ve İslam dünyası bu olaydan sonra büyük bir sorunun ortadan kalkmasıyla rahata kavuşmuştur. Fakat İsmâili mezhebi günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde Nizari toplumunun takip edeceği düzenli bir sistem yoktur. Sadece imamlarının uygun gördüğü davranışları benimseyen bu grubun merkezi Fransa'da bulunan imamet müessesine bağlı olup, çoğu Pakistan ve Hindistan başta olmak üzere yaklaşık yirmi ülkede dağınık şekilde varlıklarını devam ettirmektedir.[196] İsmâililerin günümüzde unvanca başkanı olan Ağa Han, Alamut'un son sahibi Rükneddin Hûrşâh'ın doğrudan doğruya neslinden gelmektedir.[197]

[194] Reşidüddin, **age**, s.26.
[195] Özdemir, **age**, s.246.
[196] Öz, **agm**, s.201.
[197] Lockhart, **agm**, s.231.

SONUÇ

Şia kolundan gelişen Bâtınilik ilk zamanlarında gizli bir grupken daha sonra kendi içinde büyüyerek yeni kollara ayrılmıştır. İlk dönemlerinde gizli bir oluşum olan Bâtınilik ilk olarak Karmati ve Fatımiler döneminde kendi içlerinde ayrılmalar yaşamıştır. Fatımilerin içinde yaşanan ikinci bölünmenin neticesinde ise Mustali ve Nizari İsmâililileri meydana gelmiştir. Tezimizin asıl konusu olan Nizari İsmâililileri asıl ününü onların savunucusu ve lideri olan Hasan Sabbah'a borçludur. Küçük yaşlarda Bâtıniler ile iletişime geçip önemli Bâtıni dailerinden aldığı bilgiler doğrultusunda bu mezhebe dâhil olan Hasan Sabbah, Fatımi halifesi el-Müstansır'ın ölümünden sonra Fatımiler adına propaganda yaparak, el-Müstasır'ın en büyük oğlu Nizar'ın halifelik makamına geçmesini desteklemiştir. Ancak Mustalî'nin imam atanmasının ardından Nizar'ın da öldürülmesiyle İsmâililikte daha keskin bir ayrılık yaşanmıştır. Bu ayrılık sonucunda Hasan Sabbah, Nizarilerin liderliğini yaparak Fatımilerden bağımsız olarak İran bölgesinde faaliyetlerine başlamıştır. Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'ni fethetmesi sonucunda kendilerine merkez bulan Nizariler, zamanla hem doktrin hem de siyasi anlayış açısından tamamıyla Fatımilerden ayrılmıştır. Hasan Sabbah'ın getirdiği yeni davet ile Bâtıniler yeni bir döneme girmiştir. Hasan Sabbah'ın özel bir şekilde yetiştirdiği fedailer ve işledikleri suikastlar ile tarihte ilk örneklerini görebileceğimiz gerilla hareketlerinin temelleri atılmış oldu. Artık Bâtınilik davası dini bir anlamın dışında başka şeylere de hizmet etmiş ve bu dönemden sonra Haşhaşiler adıyla elleri kanlı örgüt ya da suikast timi haline gelmişlerdir. Böylece Büyük Selçuklu Devleti sınırları içinde özerk bir harekete dönüşmüşlerdir.

Hasan Sabbah ve daileri özellikle dağlık bölgeleri seçerek, ulaşılması zor olan yerlere kaleler inşa ederek hâkimiyetlerini genişletmişlerdir. Özellikle dağlık bölgeleri seçmeleri çok dikkat çekicidir. Bunun bir nedeni olarak düşmana karşı kendilerini savunma konusunda bir taktiktir denilebilir. Nitekim bu kalelerin fethi kolay olmayacaktı. Özellikle yüksek dağ zirvelerinde bulunan kalelerin içlerine su kanalları ve yiyecek depoları yapılarak herhangi bir saldırı karşısında kendilerini kalenin içine çekerek uzun süre düşmanlarının kuşatmalarına dayanabilmişlerdir. Düşmanları için ise bu durum yıpratıcı bir süreci göstermektedir. Nitekim çoğu kuşatma ya yarıda bırakılmış ya da başarılı

olamamıştır. Bir diğer dikkat çekici nokta ise Haşhaşilerin her zaman hedef olarak dağlık bölgeleri tercih etmeleridir. Onlar büyük toprak parçalarını seçmemiş tam tersine dağınık bir düzeni takip etmişlerdir. Bu dağınık düzenin merkezi her zaman Alamut olmuştur. Diğer kalelerin başında ise Hasan Sabbah'ın görevlendirdiği yöneticiler yer almıştır. Sonuç olarak onlar yerleşik şehir hayatı yerine dağınık bölgelerde dağlarda yaşamayı tercih etmişlerdir.

Bir diğer önemli nokta ise en çok mücadele yaşadıkları Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı askeri bir hareket düzenlememeleridir. Tam tersi Selçuklular İsmâili kalelerine sürekli askeri hareketler düzenlemiş ve savunmada olan hep İsmâililer olmuştur. İsmâililer, Selçuklulara askeri hareketler yerine daha kanlı bir yöntem geliştirmişlerdir. Onlar bu hareketleri yetiştirdikleri fedailer sayesinde yapmışlardır. Bu yöntem dönemin kâbusu haline gelecek olan suikastlar olmuştur. Bu suikastlar adeta İsmâililerin vurucu timi haline gelmiştir. Peki, bu suikastlar kime ve neden yapılıyordu? İlk önce bu suikastların ya da fedailerin belli bir sınıfı hedef almadığını görüyoruz. Ama bunun yanı sıra fedailerin ya da suikastların neden yapıldığını açıkça söyleyebiliriz. Fedailerin hedefi haline gelmek için İsmâili davası düşmanı olmak ya da onların zararına bir harekette bulunmak onlar için en büyük neden olmuştur. Öldürdükleri ilk devlet adamı olan Nizamülmülk de bunun bir örneğidir. Onun İsmâililer üzerine yaptığı hareketler ve tedbirler ünlü vezirin ölümüne neden olmuştur. Yine aynı şekilde onların üzerine askeri hareket düzenleyen birçok emir suikastlara kurban gitmiştir. Sadece askeri alanda değil eğitim ve dini hayatta da onların zararına konuşan âlimlerde yine onların suikastlarına maruz kalan bir diğer gruptur. Bunun yanında bazen devlet yöneticileri, sultanlar ve masum halkın da hedef olduğu zamanlar olmuştur.

İsmâililerin dini faaliyetleri dailer aracılığı ile yayılırken, fedailer de korku ve dehşet saçmaya devam ediyordu. Peki, bu fedailer nasıl yetiştiriliyordu? Kimler fedai olabiliyordu? Öncelikle Hasan Sabbah döneminde oluşturulan bu yeni yapılanmanın tek amacı düşmanlarını öldürmekti diyebiliriz. Kaynaklar da efendilerinin huzuruna çıkan fedailer yedikleri yemekten sonra ikram edilen içki ya da ceviz, bal ve haşhaş karışımı olan bir maddeyi yedikten veya içtikten sonra kendilerini kaybettiklerini ve geçici süre bilinç kaybı yaşayıp baygınlık haline geldiklerinden bahsedilir. Bu kişiler tekrar kendilerine gelip uyandıklarında ise kendilerini cennet bahçesi olarak adlandırılan yerde bulurlar. Bu bahçenin tasvirini veren Marco Polo, oranın adeta Kur'an'da geçen cennet gibi olduğunu,

çeşitli yiyecekelerin, baldan sütten akan nehirler olduğunu ve güzel kızların bulunduğundan bahseder. Burada hoş vakit geçirdikten sonra tekrar o karışımı içen fedailer bu sefer uyandıklarında efendilerini görürler. O bahçenin cennet olduğunu söyleyen efendileri, onlardan cennete girmeleri için neler yapabileceklerini sorar ve onlara öldürülmesi gereken ismi söyler. Bu durum karşısında fedailer cennet vaadiyle efendilerinin her dediğini yapmaya başlarlar. Onlara bu uğurda ölseler ya da yaşasalar bile cennet ile ödüllendirilecekleri söylenir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken konu Marco Polo'nun bu tasviri anlattığı dönemlerde Alamut Kalesi'nden geriye sadece kalıntılar kalmıştır. Yani o bu tasviri orada yaşayan yöre halkının aktardığı bigiler üzerine vermiş olabilir. Bu konu ile ilgili diğer birinci el kaynaklarda bir bilgiye rastlanmaması dikkat çekicidir. Cennet bahçesi tasvirini veren ilk ve tek kaynak Marco Polo'dur. Bu nedenle kaledeki cennet bahçesinin doğruluğu tam olarak kanıtlanamamıştır. Ayrıca Cüveyni'nin bahsettiği su ve balın olduğu yiyecek ambarları gününmüze kadar kulaktan kulağa cennetin tasvirine dönüşüp akratılmış olabilir.

Peki, fedailerin, efendilerinin verdiği emirlerine bu kadar bağlı olmalarının nedeni ne olabilirdi? Onların bu bağlılığı hem davalarına hem de efendilerine olan derin sevgi ve saygının sonucudur diyebiliriz. Onlar için efendilerinin emirlerini yerine getirmenin her şeyden önce geldiğini bu uğurda işledikleri suikasları dikkate alarak söyleyebiliriz. Burada dikkat edilecek bir konu ise haşhaş yani uyuşturucu meselesidir. Fedailerin haşhaş kullandıklarına dair kesin bir kayıt yoktur. Eğer ilk başta böyle bir madde ile kandırılan fedailerin olduğunu göz önünde bulundurursak, suikast planlarını uygularken asla bu maddenin etkisinde olamayacaklarını söyleyebiliriz. Eğer böyle bir durum olsaydı birçok suikast planı başarısızlıkla sonuçlanırdı. Kendilerinde olmadıkları bir esnada halka açık herkesin önünde yapılan bu suikastlar bu kadar planlı bir şekilde olmazdı. Burada dikkat çekecek bir diğer konu ise bu suikastlar yapılırken çoğu zaman halka açık yerlerin tercih edilmesi olmuştur. Bu durum fedailerin kendilerini ve kimliklerini saklama gereği duymayarak davaları uğruna yaptıklarını en açık şekilde kanıtlar niteliktedir.

Nizari İsmâililerin lideri olan Hasan Sabbah hiçbir zaman kendisini imam olarak göstermemiştir. O sadece bir gün gerçekten ortaya çıkacak olan imamın yardımcısı olarak bu davaya hizmet etmiştir. Nitekim bu durumu açıkça ölmeden önce söylediği vasiyetnamesinde bildirmiştir. Yine fedaileri için ne kadar çok suikast olur ve davalarına ne kadar çok insan katarlarsa gerçek imamın ortaya çıkması da o kadar yakındır.

Bir diğer konu ise üç arkadaş rivayetidir. Bazı kaynaklarda Nizamülmülk, Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam'ın arkadaş olduğu ve aynı hocadan ders aldıklarından bahsedilir. Fakat bu durum onların doğum ve ölüm tarihlerini dikkate aldığımızda böyle bir arkadaşlığın olduğunu kesin olarak kanıtlamaz. Ayrıca birinci el kaynağımız olan Cüveynî'de böyle bir durumdan ve onun aktardığı Hasan Sabbah'ın otobiyorafisi olan eserinde de böyle bir durumdan bahsedilmemesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yine Hasan Sabbah döneminde Sultan Melikşah ile aralarında mektuplaşmalar olduğu rivayet edilir. Ancak bu durumdan hem günümüze kadar bu konu hakkında yeterince kaynağın ulaşamaması hem de Cüveyni'nin Alamut kütüphanesini görüp böyle bir bilgiyi aktarmaması gibi sebeplerle bu konu hakkında da kesin bilgi veremiyoruz. Ancak Cüveyni'nin Hasan Sabbah ile Sultan Sancar arasındaki yapılan mektuplaşmanın nüshalarını gördüğünü ifade etmesi üzerine o dönemde aralarında yaptığı anlaşmayı kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Hasan Sabbah ölünce Sultan Sancar'ın Alamut üzerine harekete geçmesi de yine bu durumu açıkça kanıtlamıştır diyebiliriz.

Selçukluların yaşadığı taht mücadeleleri ve 1097'de Haçlı Seferleri'nin ortaya çıkması Hasan Sabbah için çok iyi bir fırsat olmuş ve bu durumlar gelişmelerine katkı sağlamıştır. Selçuklular her ne kadar Alamut'a karşı hareket düzenleyip tedbir alsa da kesin sonuçlar elde edemeyip başarısız olmuşlardır. Çünkü hem kendi içlerinde çıkan karışıklıklar hem de Haçlı seferleri onların İran sahasında etkili hareketler yapmasını kısıtlamıştır. Nitekim yapılan seferler ya yarıda kalmış ya da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerden yararlanıp çok sayıda yeri ve kaleyi hâkimiyeti altına alan Hasan Sabbah neden bir devlet kurmadı? Bu soru herkesin ilk başta aklına gelen bir soru olmuştur. Döneminin korkulu rüyası olup, eli kanlı vurucu timi başta olmak üzere birçok bölgenin hâkimiyetini elde eden Hasan Sabbah, bütün bunları bir bütün olarak bir bayrak altında neden toplamamıştır? Bu duruma en güzel örnek onun davası uğruna iki oğlunu da öldürülmesini emretmesi olabilir. Çünkü onun için İsmâili davası her şeyden önce geliyordu. O devlet adamı değil dava adamıydı. Zaten böyle bir adım atacak durumun içinde olmasına rağmen kendi devletini kurmamasıda onun dava adamı olduğunun bir diğer kanıtıdır diyebiliriz.

Hasan Sabbah 35 yıl boyunca yaşadığı Alamut Kalesi'nde kendisini tamamen okumaya, yazmaya ve davasını geliştirmeye adamıştır. O bu dönemlerde yetiştirdiği dailer ve fedailer sayesinde birçok kaleye hâkim olmuştur. Onun ölümünden sonra başa geçen halefleri, Alamut liderliğinde babadan oğula geçen bir dönemi başlatmıştır. Halefleri de tıpkı kendisi

gibi bu davaya sıkı sıkıya bağlı kalmış ve gerek Selçuklular gerekse diğer devletlere karşı kendilerini savunabilmiş ve yeni kaleler ele geçirmişlerdir. Halefleri döneminde iki önemli olay dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Hasan Muhammed'in Alamut liderliğine geçer geçmez Kıyamet ilanında bulunmasıdır. Alamut'a çağırdığı insanları bir alana toplayarak, o güne özel hazırlanan beyaz, kırmızı, yeşil, sarı renklerde olan 4 ayrı bayrağı her birini bir ayağına takılan minberin üzerine oturarak kendisini beklenen imam olduğunu söyleyerek yeni bir dönemi başlatmıştır diyebiliriz. Böylece ilk defa bir Alamut lideri kendisini açıkça imam olarak tayin ediyordu. Hasan Sabbah'ın halefleri döneminde yaşanan bir diğer gelişme ise, Celâleddin Hasan'ın Müslüman olup, kütüphanede bulunan Bâtıni davası ile ilgili bütün eserleri yaktırmasıdır. Bu dönem İsmâililerin büyük bir değişim yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca annesini de hacca yollayan Celâleddin Hasan o dönemde bütün İslam dünyası ile barış ve dostluk ilişkileri kurmaya başlamıştır. Bunların sonucunda Abbasi halifesi tarafından Bâtınilerin katli o dönem yasaklanmıştır. Ancak bu durum Celâleddin Hasan'ın ölümünden sonra son bulmuştur. Nitekim liderliğe geçen oğlu çok küçük yaşlarda olduğundan dolayı bu durumu devam ettirememiş ve kendini gizleyen Bâtıni davası bu dönem tekrar ortaya çıkmış, böylece Alamut da Sünniliğe geçiş dönemi çok kısa sürmüştür diyebilirz.

Hasan Sabbah'dan sonra halefleri arasında baba oğul mücadelelerinin başladığını görüyoruz. Bu mücadeleler esnasında zaman zaman gerek davaları açısından gerekse yöneticilik bakımından ters düşmüşler ve bazı sorunlar yaşamalarına rağmen uzun süre dış baskılara dayanabilmişlerdir. Ancak Alamut'un son lideri olan Rûkneddin Hûr Şah döneminde Moğolların baskısına daha fazla dayanamayan Nizari İsmâilileri eski güçlerini kaybetmiş ve Alamut'un Hülagu tarafından işgal edilmesiylede İslam dünyası büyük bir sorundan kurtulmuş oldu. Kalenin fethinden sonra Alamut ile ilgili bilgileri veren Cüveynî, bizzat o sırada Hülagu'nun yanında olmasından dolayı kalenin durumu ile ilgili bilgileri eserinde açıkça anlatmıştır. Alamut Moğollar tarafından yerle bir edilirken, günümüzü aydınlatacak birçok eserin içinde olduğu Alamut'un o meşhur kütüphanesi de yerle bir olmuştur.

Sonuç olarak Hasan Sabbah döneminde güç kazanan Nizari İsmâilileri 1258 yılına kadar etkilerini kaybetmeden kalıcı olmayı başarabilmişlerdir. Bu süre içerisinde Haçlıların Müslümanlar üzerine harakete geçmesinden ve Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde yaşadığı karışıklıklık ve taht mücadelelerinden de yararlanarak bu dönemde güçlenmişlerdir.

Selçuklular için büyük bir sorun haline geldikleri bu dönemde fedailerinin yaptıkları suikastlar Selçukluların önemli emir ve devlet adamlarının ölümüne sebep olmuştur. Ayrıca bu durumun Selçukluların güçten düşmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Sultan Sancar'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti beylikler arasında parçalanarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Selçuklulardan sonra Moğolların saldırıları ile karşılaşan Nizari İsmâilileri Moğolların açık hedefi haline gelmiş ve daha fazla bu saldırılara dayanamayıp merkezleri olan Alamut başta olmak üzere diğer Bâtıni kalelerini de kaybetmişlerdir. İslam dünyasında sorunlara neden olan Nizari İsmâililerin ortadan kalkmasıyla Moğolların Anadoludaki ilerleyişi de hız kazanmıştır diyebiliriz. Nitekim bu sorunu halleden Hülagu Bağdat üzerine harekete geçmiştir.

EKLER

Fatımi Halifelerinin Listesi

FÂTIMÎ HALİFELERİ LİSTESİ	
İfrîkıye'de	
Ubeydullah el-Mehdî	909 (297 h.)
Kāim-Biemrillâh	934 (322 h.)
Mansûr-Billâh	946 (334 h.)
Muiz-Lidînillâh	953 (341 h.)
Mısır'da	
Muiz-Lidînillâh	972 (362 h.)
Azîz-Billâh	975 (365 h.)
Hâkim-Biemrillâh	996 (386 h.)
ez-Zâhir-Lii'zâzidînillâh	1021 (411 h.)
Müstansır-Billâh	1036 (427 h.)
Müsta'lî-Billâh	1094 (487 h.)
Âmir-Biahkâmillâh	1101 (495 h.)
Ebû Ali Ahmed b. Efdal el-Küteyfât'ın hâkimiyeti	21 Ekim 1130 - 8Aralık 1131 (16 Zilkade 524 h. - 16 Muharrem 526 h.)
Hâfız-Lidînillâh	1132 (526 h.)
Zâfir-Bia'daillah	1149 (544 h.)
Fâiz-Binasrillâh	1154 (549 h.)
Âdıd-Lidînillâh	1160 – 1171 (555-567 h.)

Alamut Yöneticilerinin Listesi

İRAN İSMAİLİLERİ 1090 (483 h.) – 1256 (654 h.)	
Alamut Liderleri	
Hasan Sabbah	1090 – 1124 (483 h.- 518 h.)
Kiya Bozorg Ümid	1124 – 1137 (518 h. – 532 h.)
Muhammed b. Bozorg Ümid	1137 – 1162 (532 h. – 557 h.)
Hasan b. Muhammed (II. Hasan Dönemi)	1162 – 1166 (557 h. – 561 h.)
Nureddin Muhammed	1166 – 1210 (561 h. - 607 h.)
Celaleddin Hasan	1210 – 1221 (607 h. – 618 h.)
Alâeddin Muhammed	1221 – 1255 (618 h. – 653 h.)
Rûkneddin Hûr Şah	1255 – 1256 (653 h. – 654 h.)

Selçuklular Dönemi Suikastları

BÂTINİ SUİKASTLARI
1) Büyük Selçuklu Döneminde Suikastlar • Nizamülmülk • Emir Üner • El-Eazz Ebû'l-Mehâsin Abdülcelil b.Muhammed ed-Dihistânî • Abdurrahman Sümeyremi • Emir Bilge Beg • Ebu'l Kasım b. İmâmü'l-Haremeyn • Ebû'l-Muzaffer b. el-Hucendî • Ebû Cafer b. el-Meşşât • Fahrü'l-Mülk b. Nizamülmülk • Ahmed b. Nizamülmülk • Emir Mevdûd b. Altuntegin • Meraga Emiri Ahmedîl • Ebû'l-Alâ Saîd b. Ebû Muhammed en-Nişâbûrî • Ebû'l Mehâsîn er-Rûyânî • Abdü'l Vâhid b. İsmail • Kasîmüddevle Aksungur el-Porsukî • Vezir Ebu Nasr Ahmed Kaşanî • Tâcü'l-Mülûk Börü • El-Mukarreb Cevher • Mansûr el-Herevî • Abdüllâtif b. el-Hucendî • Girdbozu
2) Irak Selçuklu Devletinde Suikastlar; • Halife Müsterşid • Halife er-Raşid Billâh • Melik Davud
3) Suriye Selçuklu Devletinde Suikastlar; • Vezir Cenâhüddevle el-Hüseyin b.Aytekin • Efamiye Kalesi Reisi İbn Mülaib
Not: Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise Bâtıni eylemlerine ve suikastlarına rastlanmaz.

Bâtıniler Tarafından Suikasta Uğrayan, Öldürülen Devlet Adamlarının Listesi

ADI	GÖREVİ	YER	YIL	SUİKAST ALETİ	AKIBETİ
Berkyaruk	Sultan	------	1095 (h.488)	Hançer	Yaralandı
Nizamülmülk	Vezir	Nihavend	1092 (h.485)	Hançer	Öldü
Aksungur	Emir	Hemedan	1096 (h.489)	Hançer	Öldü
Erguş	Emir	Rey	1192 (h.592)	Hançer	Öldü
Ebu'l Muzaffer el-Hocendi	İmam	Rey	1108 (h.501)	Hançer	Öldü
Ubeydullah el-Hatıbi	Kadı	Isfahan	1108 (h.501)	Hançer	Öldü
Mehasir er-Rûyani	Alim	--------	1108 (h.501)	-------	Öldü
Abdurrahman-i Horasanî	Alim	---------	1095 (h.488)	Hançer	Öldü
Muhammed b. Nasr el-Herevi	Kadı	Hemedan	1124 (h.518)	Hançer	Öldü
Üner	Emir	---------	1099 (h.492)	Hançer	Öldü
Emir Bilge Bey	Şahne	Isfahan	--------	Hançer	Öldü
Ebû Câfer b.Meşşat	-------	---------	--------	Hançer	Öldü
Cenâhüd-devle	Melik	Halep	-------	Hançer	Öldü
Emir Sermez	Isfahan Şahnesi	-------	--------	Hançer	Öldü
Emir Gümüş	Emir	-------	--------	Hançer	Öldü
Müeyydü'l-Mülk	------	-------	--------	Hançer	Öldü
Fahrül'Mülk	Vezir	--------	1107 (h.500)	Hançer	Öldü
Abdü'l Vahid b.İsmail	Şafii Fakihi	--------	1108 (h.502)	Hançer	Öldü
Sa'id b.Muhammed Abdurrahman	Isfahan, Buhara, Nişabur Kadılığı	Nişabur	1109 (h.503)	Hançer	Öldü
Ahmed b. Nizamül'Mülk	Vezir	Bağdat	-------	Hançer	Yaralandı
Müsterşid	Halife	----------	1137 (h.531)	Hançer	Öldü
Kaşani	Vezir	---------	Nevruz Bayramı	Hançer	Öldü

Aksungur Porsuki	Emir	Musul	1126 (h.520)	Hançer	Öldü
Mevdud	Vali	Musul	1113 (h.507)	Hançer	Öldü
Ebu'l Fazıl	Vezir	--------	---------	Hançer	Öldü
Cevher	Hadim	Rey	---------	Hançer	Öldü
Zeynü'l İslam	Kadı	--------	---------	Hançer	Öldü
Davut b.Sultan Mahmud	Sultan	Tebriz	---------	Hançer	Öldü
Isfahan Valisi	Vali	Isfahan	---------	Hançer	Öldü
Tebriz Valisi	Vali	Tebriz	---------	Hançer	Öldü
Hasan Saraç	Kadı	Kirman	---------	Hançer	Öldü
Ebu'l Ali Said	Vezir	Isfahan	--------	Hançer	Öldü
Seyit Ebu Kasım Zeydi	İmam	Taberistan	--------	Hançer	Öldü
Hasan b. Ebu el-Kasım	------	Kazvin	--------	Hançer	Öldü
Sebek Corcani	Alim	-------	---------	Hançer	Öldü
Seyid Devletşah Alevi	Emir	Isfahan	---------	Hançer	Öldü
Tiflis Kadısı	Kadı	Tiflis	---------	Hançer	Öldü
Abdurrahman İsfahani	Kadı	Meşhed	---------	Hançer	Öldü
Zeki	Muhasebeci	Bağdat	---------	Hançer	Öldü

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL Adnan, "Mehmet Şerefeddin Yatlkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, S. XII, (2014), s. (187-220).

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013.

ARAYANCAN Ayşe Atıcı, **Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût**, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

ATAY Hüseyin, **Ehl-i Sünnet ve Şîa**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yay., Ankara 1983.

ATICI Ayşe, **Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Bâtınî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâilîleri) (1090-1157)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

AVCU Ali, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.X, S.3 (2010), s.(199-246).

BAĞLIOĞLU Ahmet, "Dürzilik", **İslam Mezhepleri Tarihi**, (Editörler: Hasan Onat, Sönmez Kutlu) Grafiker Yay., Ankara 2012, s. (269-297).

BARTHOLD Wilhelm, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev: Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1973.

BULUT Faik, **Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği**, Berfin Yay., İstanbul 2014.

ÇAĞATAY Neşet ve ÇUBUKÇU İbrahim Agâh, **İslam Mezhepleri Tarihi I,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1965.

ÇUBUKÇU İbrahim Agâh, **Gazzalî ve Bâtınilik**, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1964.

DAFTARY Farhad, **Alamut Efsaneleri**, Çev: Özgür Çelebi, Yurt Kitap Yay., Ankara 2008.

DAFTARY Farhad, **İsmaililer Tarih ve Öğretileri**, Çev: Erdal Toprak, Doruk Yay., İstanbul 2005.

DEMİRCİ Mustafa, "Zenc", **DİA,** C.XLIV, İstanbul 2013, s.(249-251).

EKİNCİ Abdullah, "Ortaçağ Ortadoğusu'ndaki Marjinal Hareketlerin (İsma'ilî-Karmatî Hareketinin) Dönemin İslam Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları", **Belleten**, C.LXIX, S. 255 (2005), s.(500-516).

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVİNÎ, **Tarih-i Güzide**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018.

HİZMETLİ Sabri, "Karmatiler", **DİA**, C. XXIV, İstanbul 2001, s.(510-514).

İBNÜ'L ESİR, **el Kâmil fi't-Târih**, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., C.X, İstanbul 1987.

İLHAN Avni, "Bâtıniyye", **DİA**, C.V, İstanbul 1992, s.(190-194).

KAFESOĞLU İbrahim, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.

KAYGUSUZ İsmail, **Nizarî İsmailî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut Öğretisi, Tarihi, Felsefesi**, Su Yay., İstanbul 2012.

LEWİS Bernard, **Haşişiler**, Çev: Ali Aktan, Sebil Yay., İstanbul 1995.

LEWİS Bernard, **Haşhaşîler: İslam'da Radikal Bir Tarikat**, Çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yay., İstanbul 2014.

LOCKHART Laurence, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler", Çev: Süleyman Tülücü, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.26 (2006), s. (213-240).

MANTRAN Robert, **İslamın Yayılış Tarihi**, Çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1981.

MATEOS Urfalı, **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev: Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2019.

MERÇİL Erdoğan, "Büveyhîler", **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, s.(496-500).

MEVDÛDÎ, **Selçuklular Tarihi I**, Çev: Ali Genceli, Hilal Yay., Ankara 1971.

MUHAMMED b. ALİ b. SÜLEYMAN ER – RÂVENDÎ, **Râhat-Üs-Sudûr ve Ayet-Üs-Sürûr**, Çev: Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957.

MUHAMMED HAMMADÎ b. MÂLİK b. EBULFEDAİL, **Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç Yüzü**, Çev: İsmail Hatib Erzen, Ar Yay., Ankara 1948.

MUHAMMEDOĞLU, Aliev Saleh, "Hürremiyye", **DİA**, C.XVIII, İstanbul 1998, s.(500-501).

MÜNECCİMBAŞI AHMED b. LÜTFULLAHL, **Câmiu'd-düvel**, Selçuklular Tarihi I, Çev: Ali Öngül, Akademi Yay., İzmir 2000.

OCAK Ahmet, "Bir Terör Örgütü Olarak Bâtınilik ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.VII, S.20 s. (163-178).

ONAT Hasan, "Şiiliğin Doğuşu, İlk Şiî Fikirler ve İlk Şiî Hareketler", **İslam Mezhepleri Tarihi**, (Editörler: Hasan Onat, Sönmez Kutlu) Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. (157-182).

ÖZAYDIN Abdülkerim, "Alamut", **DİA**, C.II, İstanbul 1989, s.(336-337).

ÖZAYDIN Abdülkerim, “Hasan Sabbâh”, **DİA**, C.XVI, İstanbul 1997, s.(347-350).

ÖZAYDIN Abdülkerim, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK, Ankara 1990.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “Sencer”, **DİA**, C.XXXVI, İstanbul 2009, s.(507-511).

ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Rey”, **DİA**, C.XXXV, İstanbul 2008, s.(40-41).

ÖZ Mustafa, “Bohrâ”, **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, s.(273-274).

ÖZ, Mustafa, “Dâî”, **DİA,** C.VIII, İstanbul 1993, s.(420-421).

ÖZ Mustafa, “Dürzîlik”, **DİA,** C.X., İstanbul 1994, s.(39-48).

ÖZ Mustafa, “Haşîşiyye”, **DİA**, C.XVI, İstanbul 1997, s.(418-419).

ÖZ Mustafa, “Müsta’liyye”, **DİA,** C. XXXII, İstanbul 2006, s.(116-118).

ÖZ Mustafa, “Nizâriyye”, **DİA**, C.XXXIII, İstanbul 2007, s.(200-201).

PİYADEOĞLU Cihan, “Selçuklu ve İsmâilî Kalesi Girdkûh”, **Türkiyat Mecmuası**, C.XXVII (2017), s. (249-257).

POLO Marco, **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1**, Çev: Işık Ergüden, İthaki Yay., İstanbul 2003.

SEYYİD Eymen Fuâd, “Fâtımîler”, **DİA**, C.XII, İstanbul 1995, s.(228-237).

SPULER Bertold, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)**, Çev: Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011.

ŞEHRİSTÂNÎ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerim, **El-Milel Ve'n-Nihal, Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi**, Çev: Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Bilnet Yay., İstanbul 2015.

TAN Muzaffer, "İsmaili Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.XVIII, S.47 (2015), s. (79-95).

TAN Muzaffer, "İsmaililik", **İslam Mezhepleri Tarihi**, (Editörler: Hasan Onat, Sönmez Kutlu) Grafiker Yay., Ankara 2012, s. (243-268).

TAŞKIRAN Hasan, **Selçuklu Devletlerinde Suikastlar**, Selenge Yay., İstanbul 2015.

TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay., İstanbul 2011.

ÜZÜM İlyas, "Hüccet", **DİA,** C.XVIII., İstanbul 1998, s.(451-452).

YAZICI Tahsin, "Fidâî", **DİA**, C.XII, 1996 İstanbul, s.(53).

YUVALI Abdülkadir, "Selçuklular Zamanında Bâtınî Faaliyetleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.III, S.2 (1989).

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı:		**EVET**
	Kapak	
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
	İçindekiler	
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Ozet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
	Giriş	
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	Ikinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
	Ozet/Abstract	
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Ozet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
	Kaynakça	
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
	Atıf Yöntemi **APA 6** □ **CMS** □	
	Genel Değerlendirme	
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak	

Bu tezin tarafımdan "Tez yazım kuralları" okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası